

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ARDAHAN İLİ DAMAL İLÇESİ AĞZI
(İNCELEME-METİN-SÖZLÜK)

YAKUP ERBAŞI

1158201154

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. AHMET GÜNŞEN

EDİRNE, 2019

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİĞİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

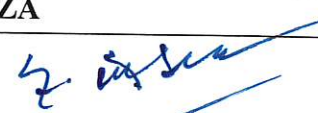
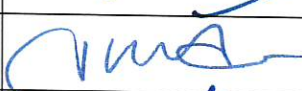
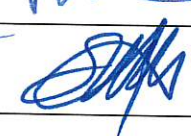
TÜRK DİĞİ.....PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YAKUP ERBASLI
"Arslanhan İli Devlet İlcesi Açılışı Çizelgesi - Metinler - Sorular" tarafından hazırlanan

Konulu Yüksek Lisans tezinin Sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 19-6 maddeleri uyarınca 20.09.2019 günü saat 14.30 'da yapılmış olup, yüksek lisans tezinin

* Kabul Edilmesine OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞU ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
Prof. Dr. Ahmet Güppen (Başkan)	Kabul Edilmesine	
Dr. Öğr. Üyesi İlker İOĞLU	Kabul Edilmesine	
Dr. Öğr. Üyesi Sergi ÖZTÜRK	Kabul edilmesine	

* Jüri üyelerinin, tezle ilgili kanaat açıklaması kısmında "Kabul Edilmesine/Reddine" seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekir.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
DOĞRULUK BEYANI

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında, tüm verilerin bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini, kullanılan verilerde tahrifat yapılmadığını, tezin akademik ve etik kurallara uygun olarak yazıldığını, kullanılan tüm literatür bilgilerinin bilimsel normlara uygun bir şekilde kaynak gösterilerek ilgili tezde yer aldığını ve bu tezin tamamı ya da herhangi bir bölümünün daha önceden Trakya Üniversitesi ya da farklı bir üniversitede tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

09 / 10 / 2019

Yakup ERBAŞI

Tezin Adı: Ardahan İli Damal İlçesi Ağzı (İnceleme-Metin-Sözlük)

Hazırlayan: Yakup ERBAŞI

ÖZET

Kafkasya coğrafyası yüzyıllar boyunca sürekli bir geçiş bölgesi olmuştur. Birçok kavim bu coğrafyadan geçip medeniyetler kurmuştur. Doğal olarak Kafkasya coğrafyasından geçen her medeniyet bölgeden iz bırakıp gitmiştir ve yüzyıllar içinde bu coğrafyada zenginlik oluşturmuştur. Bugün Türkiye sınırları içinde kalan Damal bölgesinde bütün medeniyetlerin birikimini ve Orta Asya Türk kültürünün izlerini taşıyan Damal halkını Bozkır kültürü ekseninde açıklamaya çalışacağız. Bu çalışmamızda Damal ağzını fonetik ve morfolojik olarak inceledik. Bu incelemeler sayesinde Damal ağzının Türkiye ağızları arasındaki yerini tespit etmeye çalışıp ileride oluşacak bir ağız haritasına katkı bulunmaya çalıştık. Ayrıca sahaya çıkarak birçok insan tanıyıp folklor ve Türkçe adına derlemeler yaptık ve bu derlemeleri transkript edip sözlük çalışması yaptık. Kısacası bu çalışmamız “Giriş”, “İnceleme”, “Sonuç”, “Metinler”, “Sözlük”, “Kaynakça”, “Ekler” bölümlerinden oluşmaktadır.

Anahtar kelimeler: Damal, tarih, folklor, fonetik, morfoloji, Bozkır, sözlük

Name of Thesis: The Mouth County Damal Ardahan Province (Review-Text-Dictionary)

Prepared by: Yakup ERBAŞI

ABSTRACT

The geography of the Caucasus has been a continuous transition region for centuries. More tribes passed through this geography and established civilizations. Naturally, the civilization in the region passing through the Caucasus geography has left its mark on the region and has created wealth in this geography over the centuries. Today inside the inner stud Turkey and central Asia will try to explain Damal people in the steppe culture axis bearing the traces of Turkish culture. In this study, we investigated the Damal mouth phonetically and morphologically. These investigations if making an open mouth in the mouth of Turkey will occur in the future functioning mouth Damal map that gets a mouth dry. He also managed to get out on the field and know the people and call his folklore and Turkish name. In short, this study speaks of “Introduction”, “Review”, “Conclusion”, “Texts”, “Glossary”, “Bibliography”, “Appendices”.

Key words: Damal, history, folklore, phonetic, morphology, steppe, dictionary

ÖN SÖZ

Diller, tarihsel süreçte yaşadığı değişimler neticesinde farklılaşma yoluna gider. Tarihin en eski devirlerinde yaşanan kopmalar sonucunda uzak lehçeler oluşur. Lehçeye göre daha yeni devirlerde oluşan değişimlere lehçe denir. Örneğin; Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Özbek Türkçesi. Lehçe içinde yaşanan değişimlere de ağız denir.

Sahaya çıkılarak kaynak kişiden yapılan derlemeler üzerinden oluşturulan dil bilimi çalışmaları ağız çalışmalarını oluşturur. Türkçe üzerine yapılan ilk ağız çalışmalarını yurt dışında yapmıştır. A. Maksimov, I. Kunos, F. Giese, T. Kowalski, J. Deny gibi bilim insanları Türk dili üzerine ağız çalışmaları yaparak Türkoloji bölümüne ciddi katkılar sunmuştur.

Cumhuriyetin ilanından sonra dil üzerine bilim insanlarımız ciddi çalışmalar yapmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün dil konusunda ne kadar hassas olduğu herkesin malûmudur. 1940'tan sonra ağız çalışmalarına hız verilmeye başlanmıştır. Özellikle Ahmet Caferoğlu'nun çalışmaları ülkemizde ağız çalışmaları için önem arz etmektedir. 1940-1960 yılları arasında öğretmenler ve amatör araştırmacılarının çalışmaları sayesinde ülkemiz, ağız çalışmaları konusunda belli bir seviyeye gelmiştir. Bugün şöyle dönüp bir baktığımızda ülkemizde çok ciddi ağız çalışmaları yapılmıştır ve yapılmaya devam etmektedir. Ahmet Bican Ercilasun'un Kars, Zeynep Korkmaz'ın Nevşehir, Tuncer Gülensoy'un Kütahya, Gürer Gülsevin'in Uşak, Ahmet Günşen'in Kırşehir çalışmaları.

Yine Leyla Karahan'ın Anadolu ağızlarını sınıflandırması ve sınıflandırmayı coğrafi dil haritasıyla karşımıza çıkarması son yıllarda yapılan en önemli çalışmalardan biridir.

Trakya Üniversitesi'nde yüksek lisans derslerimizi işlerken ülkemizdeki ağız çalışmalarının yetersiz kaldığından ve gidilmedik tek bir yer bile kalınmamasının gerekliliğinden bahsedildi. Derslerde Kars ve Ardahan üzerine çalışmalar yapıldığını ama ilçe bazında ayrıntılı çalışmaların yetersiz kaldığı fark edildi. 2017 yılının haziran ayında, memleketim Damal'a gitmek üzere yola çıkıldı. Bölgede 71 yılını geçiren anneannem Hüsniye Yaycı, bölgedeki kaynak kişilerle münasebetleri iyi olan annem Aydanur Yaycı ve kardeşim Fırat Erbaşı bu çalışmam için bana eşlik ettiler.

Bölgede bulunan 13 köyün hepsini ziyaret etmeye çalıştık ve ziyaret edemediklerimizle pazarda vb. toplanma alanlarında karşılaşp metinler elde ettik. 19 metni transkrip ederek üzerinde çalışma yaptık ve çeşitli sonuçlar tespit ettik. Bu tespitleri sonuç bölümünde açıkladık.

Tez üzerine düşünürken Damal-Hanak ağızları üzerine bir çalışma yapabileceğimiz fikrindeydik ve bunun neticesinde Hanak’a ait birkaç köye de gidip derlemeler yaptık ama ne yazık ki daha fazla köye gitme imkânımız olmadığı için tezimizi Damal’la sınırlandırmak zorunda kaldık. Bundan dolayı ilerleyen zamanlarda Hanak’la ilgili bir çalışma yapma isteğimizi de buradan belirtmek isteriz.

Bölgemizde yaptığımız çalışmalarda folklorumuz adına önemli metinler derledik. Şah İsmail hikayesi (Bütün motifleriyle), Pir Sultan ve Şah İsmail menkıbesi, bayram âdetleri, türküler, düğün âdetleri, halk doktorluğu ve tedavi yöntemleri, tarla işleri, hayvan bakımı, köylerin kuruluşu, cem ibadetleri vb. birçok metin bizim elimizle gün ışığına çıktı.

Sayın hocam Ahmet Günşen’in Kırşehir ağızları çalışmasının ön sözünde söylediği gibi yedi yaşından yetmiş yaşına kadar herkese kulak kesildik. En ufak bir fırsatta hemen kayda başvuruldu. Kayıt yapılamadığı zamanlarda ise hemen not alındı ve bunların bazılarını metin dışı derleme (MDD) adıyla sizlere sunuldu.

Öncelikle Ahmet Günşen’in *Kırşehir ve Yöresi Ağızları* çalışması ve Ahmet Bican Ercilasun’un *Kars İli Ağızları* çalışmalarından ciddi derecede faydalanıldı. Kırşehir ağızlarını incelerken Damal’la ne kadar büyük benzerlikler gösterdiğini fark edip bu eseri kendimize referans aldık. Bundan dolayı bu iki eser için hocalarımıza minnettarız.

Anneannem Hüsnüye Yayıcı, annem Aydanur Yayıcı, kardeşim Fırat Erbaşı’ya benimle yol arkadaşlığı yaptıkları için sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Nişanlım Gökçe Pehlivan’a bana en zor anımda bile destek verdiği için ve yılgınlığa düştüğüm an bana hedeflerimi hatırlatarak kendime getirdiği teşekkürlerimi sunarım. Damal’da çalışma yaptığımız esnada bize yardımcı olan Mikail Değirmenci’ye ve Salman Erşen’e teşekkürlerimizi sunarız. Fikir alışverişinde bulunduğumuz saygıdeğer sınıf arkadaşlarıma ve ayrıca Demet Şen Gür’e teşekkürlerimizi sunarım. Bakırköy’de öğretmenlik yaptığımız sırada çalışmamıza umut dolu gözlerle bakan ve çalışmamızı hayretle dinleyen bütün öğrencilere teşekkürlerimizi sunarız.

Bugün bu ağız çalışmasını yapabilecek bir seviyeye geldiysek bunda en büyük katkının danışman hocam Prof. Dr. Ahmet Günşen’e ait olduğunu belirtmek isterim. Bir diğer hocam Dr. Sibel Bayraktar’a ufkumuzu genişletip Türkçeye daha farklı bir bakış açısından bakmamızı sağladığı için teşekkürlerimizi sunarız.

Tarihin en eski dönemlerinden bugünlere kadar dilimizin, kültürümüzün gelmesini sağlayan isimsiz binlerce insana sonsuz teşekkürlerimizi sunarız.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖN SÖZ	iii
TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ	xii
İŞARETLER	xvi
KISALTMALAR	
GİRİŞ	1
1.1 DAMAL İLÇESİNİN FİZİKİ COĞRAFYASI.....	1
1.2 TARİH.....	2
1.2.1 Bayat	4
1.2.2 Eymür.....	4
1.2.3 Dadalı	4
1.3 FOLKLOR.....	6
1.4 MEZAR	12
1 ÜNLÜLER (Vowels)	21
1.1.1 á:.....	21
1.1.2 è:.....	21
1.1.3 è:.....	22
1.1.4 í:	22
1.1.5 i:	22
1.1.6 î:	22
1.1.7 ó:.....	23
1.1.8 ú:.....	23
1.2 UZUN ÜNLÜLER (Long Vowels).....	24
1.2.1 Hece Kaynaşması (Contraction) ile Ortaya Çıkan Uzun Ünlüler	24
1.2.2 Ünsüz Düşmesi ile:	24
1.2.3 Vurgu ile:	25

1.2.4	Yabancı kelimelerde uzunluk:	25
1.2.5	Asli Uzun Ünlüler:	26
1.3	KISA ÜNLÜLER (Short Vowels)	26
1.4	İKİZ ÜNLÜLER (Diphthong).....	26
1.4.1	Yükselen ikiz ünlüler (Rising Dipthong):	27
1.4.2	Eşit ikiz ünlüler (Neutral Dipthong):	27
1.4.3	Alçalan İkiz Ünlüler (Falling Dipthong):.....	27
1.5	ÜNLÜ UYUMU (VOWEL HARMONY)	27
1.6	DİL BENZEŞMESİ (KALINLIK-İNCELİK UYUMU)	28
1.7	YABANCI KELİMELEERDE DİL BENZEŞMESİ.....	29
1.8	ÜNLÜ UYUMUNUN BOZULMASI.....	29
1.9	UYUM DEĞİŞMESİ	30
1.10	DUDAK UYUMU (LABİAL ATTRACTION)	30
1.11	ÜNLÜ DEĞİŞMELERİ (VOWEL GRADATIONS).....	32
1.11.1	Kalın ünlülerin incelmesi:	32
1.11.2	İnce ünlülerin kalınlaşması:	33
1.11.3	Geniş ünlülerin daralması:	33
1.11.4	Dar ünlülerin genişlemesi:	34
1.11.5	Düz ünlülerin yuvarlaklaşması:	35
1.11.6	Yuvarlak ünlülerin düzleşmesi:	35
1.12	ÜNLÜ DÜŞMESİ (ELISION).....	36
1.13	ÜNLÜ TÜREMESİ	36
1.13.1	ÖN SESTE TÜREME (PORTHESIS):.....	36
1.14	İÇ SESTE TÜREME (Epenthesis):	37
2	ÜNSÜZLER (Consonants).....	37
2.1	Yazı dilimizde bulunmayan ünsüzler:	38
2.1.1	h ünsüzü:	38
2.1.2	ğ ünsüzü:	38
2.1.3	ñ ünsüzü:	38
2.1.4	ú ünsüzü:	39
2.1.5	ê ünsüzü:	39

2.1.6	ĥ ünsüzü:	39
2.1.7	ķ ünsüzü:	39
2.1.8	ǵ ünsüzü:	40
2.1.9	Í ünsüzü:	40
2.1.10	ž ünsüzü:.....	40
2.1.11	ś ünsüzü:.....	40
2.1.12	ř ünsüzü:	40
2.1.13	P ünsüzü:	40
2.1.14	T ünsüzü:	40
2.1.15	D ünsüzü:	41
2.1.16	K, Ú ünsüzleri:	41
2.1.17	S ünsüzü:	41
2.2	ÖN SES ÜNSÜZ DEĞİŞİMLERİ	41
2.2.1	k- > g- değişimi:	41
2.2.2	g- > ǵ-; k- > ķ- değişimi:	41
2.2.3	ú- > ğ- değişimi:	42
2.2.4	t- > d- değişimi:	42
2.2.5	d- > t- değişmesi:.....	43
2.2.6	s- > z değişimi:	43
2.3	Diğer Ses Değişimleri:	43
2.3.1	ú- > ħ-:.....	43
2.3.2	b- > v-:.....	43
2.3.3	ç- > c-:	44
2.3.4	r- > l-:	44
2.3.5	v- > b-:.....	44
2.3.6	p- > b-:.....	44
2.3.7	n- > l-:.....	44
2.3.8	l- > n-:.....	44
2.3.9	g- > k-:.....	44
2.4	ÖN SESTE ÜNSÜZ TÜREME (PROTHESIS).....	44

2.4.1	Ön seste h- türemesi:	44
2.4.2	Ön seste y- ve m- türemesi:	44
2.5	İÇ SES ÜNSÜZ DEĞİŞMELERİ	45
2.5.1	İÇ SESTE TONLULAŞMA	45
2.5.2	İÇ SESTE TONSUZLAŞMA	46
2.5.3	İÇ SESTE SIZICILAŞMA.....	46
2.5.4	İÇ SESTE AKICILAŞMA	47
2.6	İÇ SESTE ÜNSÜZ BENZEŞMESİ (ASSİMİLATION)	48
2.6.1	İlerleyici Benzeşme:	48
2.6.2	Gerileyici Benzeşme:	49
2.7	BENZEŞMEZLİK (DİSSİMİLATION)	49
2.8	SON SES ÜNSÜZ DEĞİŞMELERİ	49
2.8.1	Son seste sızıcılama:	49
2.8.2	Son seste -s > -ş değişmesi:	50
2.8.3	Son seste tonsuzlaşma:	50
2.8.4	Son seste tonlulaşma:	50
2.8.5	Son seste diğer değişimler:	50
2.9	ÜNSÜZ DÜŞMESİ	51
2.9.1	f düşmesi:	51
2.9.2	ğ düşmesi:	51
2.9.3	h düşmesi:	51
2.9.4	l düşmesi:	51
2.9.5	v düşmesi:	51
2.9.6	y düşmesi:	52
2.9.7	n düşmesi:	52
2.9.8	r düşmesi:	52
2.9.9	ñ düşmesi:	52
2.9.10	k/ú düşmesi:	52
2.10	ÜNSÜZ İKİZLEŞMESİ (GEMİNATE).....	52
2.11	İKİZ ÜNSÜZÜN TEKLEŞMESİ.....	52
2.12	HECE KAYNAŞMASI (CONTRACTION).....	53

2.13	HECE YUTUMU (HAPLOLOGİE)	53
2.14	ÜNSÜZ TÜREMESİ (ANAPTYCTIC CONSONANT)	53
2.15	ÜNSÜZ GÖÇÜŞMESİ (METATHESIS)	54
2.16	VURGU (ACCENT).....	55
2.16.1	Sözcük vurgusu:	55
2.16.2	Cümle vurgusu:	55
1	İSİMLER.....	57
1.1	İSİM YAPIMI EKLERİ	57
1.1.1	İSİMDEN İSİM YAPAN EKLER	57
1.1.2	FİİLDEN İSİM YAPAN EKLER	60
1.2	İSİM ÇEKİMİ EKLERİ	61
1.2.1	HÂL EKLERİ	61
1.2.2	İSİMLERDE ÇOKLUK.....	65
1.2.3	İYELİK EKLERİ	65
1.2.4	AİTLİK EKİ.....	66
1.2.5	SORU EKİ	67
2	ZAMİRLER	67
2.1	ŞAHİS ZAMİRLERİ.....	67
2.2	DÖNÜŞLÜLÜK ZAMİRİ	69
2.3	SORU ZAMİRLERİ.....	70
2.4	BELİRSİZLİK ZAMİRLERİ	70
3	SIFATLAR.....	70
3.1	NİTELEME SIFATLARI.....	70
3.2	BELİRTME SIFATLARI.....	71
3.2.1	İşaret sıfatları:.....	71
3.2.2	Sayı sıfatları:	71
3.2.3	Soru sıfatları:	71
3.2.4	Belirsizlik sıfatları:	71
4	ZARFLAR	72
4.1	Yer-yön zarfları:	72
4.2	Zaman zarfları:	72

4.3	Durum zarfları:	73
4.4	Miktar zarfları:	73
4.5	Soru zarfları:	73
5	FİİLLER.....	73
5.1	FİİL YAPIM EKLERİ.....	74
5.1.1	FİİLDEN FİİL YAPIM EKLERİ.....	74
5.1.2	İSİMDEN FİİL YAPIM EKLERİ.....	75
5.2	ŞAHIS EKLERİ	76
5.2.1	Zamir kökenli şahıs ekleri:.....	76
5.2.2	İyelik kökenli şahıs ekleri:	77
5.3	ŞEKİL VE ZAMAN EKLERİ	78
5.3.1	Bildirme (Haber) Kipleri.....	78
5.3.2	DİLEK (TASARLAMA) KİPLERİ.....	84
5.4	EK FİİL (CEVHER FİİLİ)	86
5.5	SORU EKİ.....	88
5.6	SIFAT-FİİLLER (PARTİCİPLE)	88
5.7	ZARF-FİİLLER (GERUNDİUM)	89
6	EDATLAR	90
6.1	Ünlemler:.....	90
6.2	Seslenme edatları:.....	91
6.3	Gösterme edatları:	91
6.4	Cevap edatları:.....	91
6.5	Bağlama edatları:.....	91
6.6	Sıralama edatları:.....	91
6.7	Denkleştirme edatları:	92
6.8	Karşılaştırma edatları:	92
6.9	Cümle başı edatlar:	92
6.10	Sona gelen edatlar:.....	92
6.11	Son çekim edatları:	92
7	Kaynakça.....	102
5	METİNLER.....	105

6	SÖZLÜK.....	188
7	EKLER.....	214

ARAŞTIRMADA KULLANILAN ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ

a

ă kısa a

ā uzun a

á ince (palatale)

å yuvarlak a

b

P patlamasını kaybedince b'ye yaklaşmış p ünsüzü

c

ç

d

T patlamasını kaybedince d'ye yaklaşmış t ünsüzü

e

ě kısa e

ē uzun e

è kapalı e

f

g

ğ düşmeye yakın sızıcı g ünsüzü

ġ art damak g'si

ĝ patlayıcı gırtlak g'si (laryngal)

ǵ orta damak g'si

K patlamasını kaybedince g'ye yaklaşmış k ünsüzü

h

ĥ k ve h arasında kalmış sızıcıya yakın k sesi

ħ hırıltılı, sızıcı, tonsuz art damak h'si

ı

ĩ uzun ı

ĩ kısa ı

í ince (palatale) ı

î yuvarlak ı

i

ì uzun i

ĩ kısa i

î yuvarlak i

j

k

ú art damak k'si

ƙ orta damak k'si

l

m

n

o

ō uzun o

ó incelmış (palatale) o

ö

ō uzun ö

p

í ön damak r'si

r

s

S sızıcılaşmaya yakınlaşarak z'ye yaklaştırmış s ünsüzü

ś ön damak s'si

ş

t

u

ū kısa u

ū uzun u

ú incelmış (palatale) u

ü

ā uzun ü

v

y

ž ön damak z'si

z

İŞARETLER

- Ünlüler üzerindeki uzunluk işareti

˘ ünlüler üzerindeki kısaltma işareti

. ünlüler üzerindeki kapalılık işareti

◌ iki ünlü arasındaki bağıntı işareti

◌ iki kelime arasındaki ulama işareti

' kendisinden sonra gelen heceyi vurgulamak için kullanılan işaret

K: k-g arası ses

P: p-b arası ses

S: s-z arası ses

T: t-d arası ses

KISALTMALAR

age: Adı geçen eser

agm: Adı geçen makale

bk. : Bakınız

c: Cilt

KYA: Kırşehir yöresi ağızları

MDD: Metin dışı derleme

Rus. : Rusça

s. : sayfa

S: sayı

TDK: Türk Dil Kurumu

yay. : Yayımevi

YKY: Yapı Kredi Yayınları

GİRİŞ

1.1 DAMAL İLÇESİNİN FİZİKİ COĞRAFYASI

“Damal ilçesi, Ardahan ile Posof ilçesi karayolu üzerinde kurulmuştur. İlçe batı ve güneyde Hanak ilçe sınırı, doğuda Çıldır ilçe sınırı ve Gürcistan sınırı, kuzeyde de Posof ilçe sınırı ile çevrilidir. Arazi engebeli olup her tarafı tepelerle çevrili, yılın 7 ayı karlarla kaplı kuzey batısında kar ve dumanıyla ünlü Ilgar Dağı (2918 m), doğusunda Sivridağ (2885 m) ve Keldağ’ın (3033 m) yer aldığı tipik bir Doğu Anadolu ilçesidir.

İlçenin yüz ölçümü tahmini olarak 280 km²'dir. İlçenin suyu Ilgar Dağından alınan Patpat adı verilen mabadan temin edilmektedir. Yeni geliştirilen diğer bir su kaynağı da Araplar mevkiindeki Harun'un yataklarıdır.

Yörede karasal iklim hüküm sürmektedir. Yağış ülke ortalamasının altındadır. Kışın -30 dereceye düşen soğuk, yöreyi olumsuz etkilemektedir. Rakım ilçe merkezinde 2.200, yaylalarda 2.500 metreyi bulmaktadır.”¹

Damal ilçesinin büyük bir çoğunluğunu Türkmenler oluşturmaktadır. Bir kısmı ise Ahıska Türklerinden ve diğer halklardan oluşmaktadır. Coğrafyanın sert-karasal iklime sahip olması buradaki Türkmenlerin oluşturduğu folklorun soğuğa ve kara dayalı olmasını, atasözlerinin kış mevsimiyle alakalı olmasını sağlamıştır. Tabi ki sadece karasallık etkili değildir. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi etrafının dağlarla çevrili olması, yine Damal halkının efsanelerinde, halk hikâyelerinde dağların önemli bir yere sahip olmasını sağlamıştır.

Damal Türkmenlerinin temel geçim kaynağı ise hayvancılıktır. Bitki örtüsünün çayır olması sebebiyle büyükbaş hayvancılık ilçemizde hayvancılığın en yaygın türü kabul edilmektedir. Temel geçim kaynağı hayvancılık olunca buna bağlı olarak süt, peynir ve çeşitleri, tereyağı, süte dayalı çorbalar, sütlü aşure, süte dayalı tatlılar gibi daha birçok yemek ve tatlı türü ilçemizde ön plana çıkmaktadır. Tabi ki bunlara bağlı olarak folklorda da süt ve peynir önemli yer tutmaktadır.

Damal bölgesinin iklimi, jeolojik yapısı göz önüne alındığında tarım çeşitliliği bakımından sığ bir bölge olduğu söylenebilir. Bölgede yaygın olarak buğday, arpa, yulaf yetiştirilmektedir. Az da olsa bezelye, pancar gibi ürünler de yetiştirilmektedir. Buğday bu bölge için önemli yer tutmaktadır. Belli bir dönem buğday bölge insanların en önemli geçim kaynağı olmuştur. Buğdayın önemli yer tutmasında samanla ayrıştırılıp una çevrilmesi, ayrıştırılan samanın hayvan yemi olarak

¹ <http://www.damal.bel.tr/ilc/cografyasi.html>

kullanılması ve coğrafyaya uygun olması buğdayı bölge halkı için önemli hale getirmiştir

1.2 TARİH

Türkmenlerin Damal'a ne zaman geldiğine dair çeşitli rivayetler olmakla beraber, kesin bir şey söylemek söz konusu değildir.

Damal ağızları ile ilgili yapmış olduğumuz saha çalışmasında oradaki halkın Damal'a Maraş altı adını verdikleri bir bölgeden geldikleri söyleniyor. Bir başka rivayet ise Damal Türkmenlerinin Gürcistan'dan geldiğine dairdir. Dedemden bizzat dinlediğime göre; Damal Türkmenleri Gürcistan'ın o dönemki adı Acara olan bir bölgesinden Rus ve Gürcü baskısı sonucu bugünkü Damal coğrafyasına yerleşmişlerdir. Maraş rivayetine göre ise Türkmenler Yavuz- Şah İsmail arasındaki mücadelelerden dolayı Yavuz Sultan Selim'in baskısından kaçmak adına Damal'a sığınmışlardır. Evliya Çelebi bu durumu şöyle açıklamaktadır:

"Oradan dört mezhep şeyhülislamlardan sağlam fetvalar alıp Mısır Sultanı Gavri'nin Kızılbaş'a yardım ettiği için üzerine sefer açtı. Selim Han Kayseri'ye geldiği sırada Maraş hâkimi Alâüddevle bu Göksun Yaylası'nda 100 bin asker toplayarak Selim Han Mısır üzere gitmemesine uğraşıp türlü türlü yol kesicilikler ederken Selim Han veziriazamı olan Tavâşî Sinan Paşa'yı ve Vezir Ayas Paşa'yı 40 bin asker ile Göksun Yaylası'na gönderdi.

Alâüddevle ile öyle büyük bir cenk ettiler ki Osmanoğlunun 11 büyük cenginin biri de bu Göksun cengidir. Sonunda Tanrı'nın emriyle Sinan Paşa galip gelerek zafer elde etti. Sultan Alâüddevle'yi yetmiş boybeyleriyle ve yetmiş adet beyleriyle tamamen katletti. Selim Han kellelerinin Gavri'ye gönderip,

*"İşte haklarından geldim, hazır ol vaktine!" diye haber gönderdi. Gavri, 100 bin asker ile Mercidabık Sahrası'nda yenilince Mısır'a kaçır. Hâlâ Mısırlıların kemikleri Mercidabık Ovası'nda öbek öbek yığılıdır. Türkmen kemikleri Göksun Yaylası'nda yığın yığındır ki hâlâ Alâüddevle'nin kabri ve 70 bin Türkmen bu Göksun'da gömülüdür."*²

Yavuz Sultan Selim Han'ın Dulkadiroğulları üzerine yapmış olduğu sefer ve Türkmen katliamıyla ilgili bilgiliyi Evliya Çelebi'den öğreniyoruz. Elimizdeki bilgiler hâlâ tam olarak konuyu aydınlatmak için yeterli değildir ama Turnadağ Savaşı'yla birçok Dulkadir Türkmeni'nin Anadolu'ya dağıldığını tahmin edebiliriz. Damal'a da savaş sonunda kaçan Türkmenlerin geldiğini varsayıyoruz. Damal'a halkının oluşmasında sadece Maraş'ın etkili olduğunu söylemek sanırım burada yersiz olacaktır. Damal'a Çorum, Erzincan, Tokat dolaylarından da insanlar gelmişlerdir.

² Kahraman Seyit Ali /Dağlı Yücel, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi*, YKY,2016, III.cilt s.133-134

Buradan göçlerin gerçekleşmesinde Celali İsyanları'nın da etkili olduğu söylenebilir. Bilindiği üzere Anadolu'daki Türkmenler Osmanlı düzenine isyan etmişler ve 1.Ahmet'in emri ile Kuyucu Murat Paşa Celâlilerin üzerine yürümüş ve isyancılar dağların eteklerine sığınmışlardır. Doğu Anadolu Bölgesi'nin dağlık ve engebeli olmasından ötürü isyancıları saklaması mantığa da uygun düşmektedir.

Bunlarla ilgili elimizde resmi bir belge olmamasından ötürü sözlü kültürden öteye gidemiyoruz. Elimizdeki kaynakları incelememiz sonucunda sadece Evliya Çelebi'nin Seyahatname adlı eserinde Maraş'ta Türkmenlerden söz edebiliyoruz. Zira Evliya Çelebi'nin Türkmen ağzı ile ilgili verdiği örneklerin bazılarının bugün Damal'ın sözlü kültüründe varlığını devam ettirdiğini varsayarsak bu konuyla ilgili elimizdeki en eski belge olduğunu söyleyebiliriz.

Bu sözcüklerden bazıları da şunlardır:

17.yy Maraş Türkmen Ağzı	Günümüz Türkmen Ağzı	Damal	İstanbul Ağzı
Bargım yavıncıdı	Böğrüm yavuncudu ³		Karnım ağrıdı
Damdazlak	Dımdızlak		Çırılçıplak
Emcik	Emicik ⁴		Meme verme
Gümeç	Kömeç, Paaç, Gilik		Ateşe gömülen ekmek
Levaşa	Lavaş, yuħa ekmek		Lavaş
Meneyşe	Menefşe		Menekşe
Öykünen mi	Öykündüğ mü		Uyar mısın ?
Pişi	Bişi		Yağda pişirilen lavaş ekmeği

Yukarıda verdiğimiz bazı örnekler bugün Anadolu'nun birçok coğrafyasında hala kullanılmaktadır. Hatta *menekşe*, *lavaş* gibi sözcükler Farsça kökenli sözcüklerdir. Burada bizi ilgilendiren durum, 17. yy.da Maraş ağzında kullanılmış olması ve bugün Damal ağzına geçmiş olmasıdır. Bizim görüşümüze göre; Anadolu'daki Türkmenlerin bir kısmı Maraş dolaylarından dağılmıştır ve Damal Türkmenleri de bunlardan biridir.

³ Ezilip büzülerek, yalvarıcı bir tavırla durumunu anlatmak, Derleme Sözlüğü, TDK

⁴ Ardahan Damal ilçesinde *emicik verme* deyimini umut verme, yüz verme anlamında deyim olarak kullanılmaktadır.

Damal Türkmenlerinin hangi boya mensup olduğuyula ilgili henüz tespit edilebilmiş kesin bir bilgi elimizde bulunmamaktadır. Halk arasındaki rivayetlerden yola çıkarsak Maraş altı dedikleri Kahramanmaraş ve Gaziantep arasında hüküm sürmüş Dulkadiroğulları Beyliği'nin mensup olduğu boyları incelemek işimizi kolaylaştıracaktır.

1.2.1 Bayat

“Bayatların İran, Kuzey Suriye ve Anadolu'ya kadar geniş bir coğrafyaya dağıldıkları görülmektedir. İran Bayatları, Safevi Devleti'nin hizmetinde bulunmuş, pek çok sefere iştirak etmiştir. Bu dönemde Çukursa'd, Karabağ, Makü ve Bayezid şehirleri Bayat ileri gelenlerince yönetiliyordu.

Kuzey Suriye'de bulunan Bayatların bir bölümü Moğol istilası sırasında Memlük Devleti'ne sığınanlardan oluşuyordu. Bunlar, Memlük Devleti'nde meydana gelen iç çekişmelerden zarar görmemek amacı ile Akkoyunlu Devleti'ne sığınmışlardır. Bayatlardan bir grup ise Dulkadirli Türkmenlerin arasında bulunuyordu. XVI. yy'da Anadolu'da Bayatlara ait 42 yer adı bulunuyordu. Günümüzde ise 3'ten fazla köy, belden veya ilçe adı bulunmaktadır.”⁵

1.2.2 Eymür

“Anadolu'da geniş bir sahaya yayılmış bulunan Eymürler, Akkoyunlu ve Dulkadirli Devletlerinin siyasi faaliyetlerine katılmışlardır. Eymürler; Maraş, Yozgat, Ankara, Kütahya başta olmak üzere Anadolu'da pek çok yere iskân olmuşlardır. Öte yandan Halep Türkmenleri arasında bulunan Eymürler de Hama ve Humus bölgelerine yerleştirilmişlerdir. Türkmenistan'da ise küçük bir Eymür topluluğu kalmıştır.”⁶

1.2.3 Dadalı

Damal Türkmenlerine Dadalı Türkmeni de denir. Dadalı etimolojik bağlamda "dedesi olan" anlamına gelen *dedeli* sözcüğünden gelmektedir. Dadalı Türkmenlerinin daha çok Maraş, Antep dolaylarında yaşadıkları varsayılmaktadır. Bu da bize bu durumla ilgili bir fikir vermektedir.

“Damal'ın soylu Türkmen ailesi Kerimoğullarından Hıdır Çubuk Beğ'in verdiği bilgiye göre kendi mensup oldukları Hüseyini tarikatındaki Türkmenlerin bir kolu Gaziantep'deki Karadut ocağına bağlıdır. Yine Hıdır Çubuk Beğ'in verdiği bilgiye

⁵ Tufan Gündüz, “Oğuzlar / Türkmenler”, *Türkler Ansiklopedisi*, C 2, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 263-276.

⁶ T. Gündüz, agm., s. 263-276.

*göre Maraş altından kendileriyle birlikte kalkan bazı Türkmenler Çorum'un Alaca kazasına ve Hüseyinova köyüne yerleşmişlerdir.”*⁷

Bu Türkmenlerden Burmadereli Veysel Kako, beşinci dedesi Hallo(Haliloğlu) Koca'nın Maraş'tan Meşe Ardahan'a geldiğini söylemektedir.⁸

Ahmet Bican Ercilasun, Kars İli Ağızları adlı eserinin giriş kısmında Abdülmecit Dönemi'nde Türkmenlerin bu bölgeye geldiklerini düşünmektedir. Kırım Savaşı sonrasında buradaki Türkmen ahalinin sayısının azalması sonucunda bu bölgelerin tekrar Türkleşmesi adına böyle bir karar aldığı düşünülmektedir.⁹

Bu konuyla ilgili Damal'ın köylerinden birinde yaptığımız derlemeden (VII. Metin) bir parça aktararak durumu biraz daha aydınlatmak arzusundayız.

“ - Köyün kuruluşu nasıl olmuştur?

köyün kuruluşu tahmini işte üç yüzyıl olabilir çünkü benim dedem, dedemin dedesi, onun oğlu ben altıncı göbek oluyorum. tahmini üç yüz yıl geçmiş olabilir.

- Nerden gelmiş olabilirler?

bunnar şeden gelmişler, maraştan, maraşın elbistanından gelmişler. orda tecer dağları var. tecer dağlarının etrafındaymış bunlar bu yavuz olayında artıh kaçkaç... gorhularından geçmişler. (5) izi dutan geçmiş orta asıyaya geri kaçmış. işte yorulup galanlar da buralar ormanlıh tabi böyle açıh alan deel ki ormanlarda, işte ıssız yerde yani işte kimsenin göremeyecē, sahlanaabilecekleri yerlerde mesgen gürmuşlar. onun için şimdi bizim burdaki mesele sizin köy, bizim köy diyelim... köylere şimdi piklop, sasğara, nekeköy, kerkeden, daneden bu iki gündeş bunların haricindeki diğer köyler bizlere teceri derler yani bu köylere (10) tecirli demesinin mânisi de işte tecerden

⁷ Ahmet Bican Ercilasun, *Kars İli Ağızları*, TDK Yay., Ankara, 1983, s. 36-37.

⁸ Ahmet B. Ercilasun, age., s. 37.

⁹ Ahmet B. Ercilasun, age., s. 37.

geldikleri için tecirli, tecerli tecerden gelmişiz yâni. tecir dağlarının etrafından gelmişiz. buraya mesgen ğurmuşuz. o açından bize tecerli derler.”¹⁰

Yaptığımız derleme neticesinde görüyoruz ki durum çok karışık; elimizde somut veriler olmadığından ötürü halk anlatılarına itibar etmek durumunda kalıyoruz. Halk anlatıları bir belge niteliğinde bize bilgi vermektedir. Seyitören köyünde yaptığımız derlemede Mustafa Kılıç'ın aktardıkları bizlere Türkmenlerin Maraş'tan geldiğini doğrulamaktadır.

Elimizdeki sınırlı kaynaklar bizlere gösteriyor ki, Damal Türkmenlerinin Anadolu'daki tarihi Akkoyunlu Devleti ve Dulkadiroğulları Beyliği'ne kadar inmektedir. Yavuz Sultan Selim'in Dulkadiroğulları Beyliği'ni ortadan kaldırması sonucu, ortada kalan ve Oğuzların Bayat koluna mensup olan Türkmenler Osmanlı baskısına dayanamayarak bugünkü Damal bölgesine göç etmiştir. Bunun en güzel örneğini Damal'a komşu olan Hanak ilçesinde de görebiliyoruz. Hanak'ta da Damal nüfusu kadar olmasa da Türkmen nüfusu ve bu ilçeye bağlı Fayatlı köyü vardır. Seslerin tarihsel düzlemde $f > b$ şeklinde değiştiği de bilinen bir gerçektir ve bu durum bize Fayatlı köyünün isminin Bayat koluyla bağlantılı olduğunu düşündürür. Tabi ki bu göç bir anda olacak bir göç değildir. Göçün uzun yıllara yayıldığını Evliya Çelebi'nin eserinde görebiliyoruz ki bugün hala Maraş'ta Türkmenlerin olduğunu varsayarsak direnen bazı Türkmenler yerlerini değiştirmemiştir.

Yorumlarımızın bu bilgiler ışığında gerçekleştiğini ve tam anlamıyla doğruluğu hakkında şüphelerimizin olduğunu da ilave etmek gerekir.

1.3

FOLKLOR

Damal Türkmenlerinin tarihine, coğrafyasına, diline ve dinine yukarıda değinmiştik. Damal Türkmenleri uzun yıllar göçebe hayat sürdükleri için ve inanışları gereği kapalı bir hayat sürmüşlerdir. Bu sayede uzun yıllar kültürlerini muhafaza etmişlerdir. Bugün Orta Asya kültürünün izlerini hâlâ Damal halkında görmekteyiz. Dillerinde, ibadetlerinde, düğünlerinde, gündelik hayatlarında eskiye dair izler taşıyorlar.

İlçe halkı doğaya sıkı sıkıya bağlıdır ve bu sebeple doğaya zarar vermez. Bu da bize eski Türk inançlarından olan Animizm'i akla getiriyor. Animizm inancına göre doğadaki her canlının bir ruhu vardır. Buna örnek olarak yaş ağaç kesmenin günah

¹⁰ Bu derleme hazırlanmakta olan ve yayımlanmamış olan *Damal Ağzı* adlı yüksek lisans tezimizden alınmıştır.

sayılması, yaş ağaç yakmanın günah sayılması, ham meyvenin dalından koparmanın günah sayılması, ateşi suyla söndürmenin günah sayılması vb. verilebilir.

Yine doğanın kutsallığına binaen anneannem hortuma ejderha der hatta hortuma ejderha demek gerektiğini savunup hortum dediğimiz de ise çarpılacağımızı söyler. Hortum Doğu'da çok görülen bir doğa olayı olmamakla birlikte nadir de olsa görülür. Bu da hortumu kutsal yapmak için kâfidir.

Damal Türkmenleri dağlara da kutsallık atfetmiştir. Bunun en güzel örneğini yine bizzat birinci ağızdan dinledim. Damal'ın en yüksek dağlarından biri kabul edilen Ilgar Dağı Damal Türkmenlerince "ziyarat" kabul edilmektedir. İnsanlar bu dağa giderek kurbanlar keser ve Hızır'a dua edip dönerler. Ilgar Dağı hakkında efsaneler üretip bu dağa saygısızlık yapılmaması telkin edilir. Annemin Ilgar Dağı'ndan bir taş alıp sakladığını ve bu şekilde evimizin uğursuzluklardan ve felaketlerden korunacağına bizzat tanık oldum. Dağla alakalı alkışlar ve kargışlar halkın inanç temelini oluşturmuştur. Orta Asya ve diğer kavimlerin kültürlerinde de dağ kültürünün önemli yer tuttuğunu birçok defa okuduk. Damal'daki dağ kültü diğerlerinden çok farklı değildir. Yine Damal ve Hanak'ta bulunan Kel Dağı cinli kabul edilip insanların korktuğu bir dağdır. Bu dağa Cin Dağı da denir ama insanlar dağın ismini ağızlarına aldıklarında korkarlar ve kimseye oraya gitmeyi tavsiye etmezler.

Damal Türkmenlerinde gece vakti asla bir canlı öldürülmez. Gece yarısı ufacık bir böceğin öldürülmesinin günah sayıldığını büyüklerimizden birçok defa işittik. Gece vakti kötü ruhların dolaştığına inanılır ve hayvanlara zarar verilmez.

Damal Türkmenlerinin ilginç inançlarından biri de kurbağa ve fare arasındaki ayrımdır. Çocukluğumda annemden dinlediğim bir efsane de bu konuya ışık tutmaktadır:

"Ehl-i Beyit soyundan olan ve 5. İmam kabul edilen Muhammed İmam Bakır 'Mavyan'¹¹ soyu tarafından bir kazanda kaynatılmaktadır. Bu durumu gören kurbağa ateşi söndürmek için ağızıyla su götürmekte, fare ise kurbağayı engelleyip aksine odun götürmektedir."

Bu efsaneden hareketle Damal Türkmenleri fareyi Yezit soyuyla ilişkilendirip lanetlemektedir ve kurbağaya ise kutsallık atfetmişlerdir. Zorda kalınmadıkça kurbağa asla öldürülmez, öldüren ise lanetlenir.

Damal Türkmenleri yavru yılan öldürmekten korkarlar. Anne yılanın yavru yılanı öldüren kişinin resmini yavrusu öldükten sonra göreceğine ve gelip intikam alacağına inanırlar. Akşam vakitleri yılan sözcüğü ağza alınırsa düşmanların aileyi konuştuğunu veya sinsice planlar yaptığını düşünürler. Bu yüzden yılan sözcüğünü ağza almaktan

¹¹ Emevi hükümdarlarından Muaviye ve taraftarları kastediliyor: < Muaviyân.

kaçınırlar. Yılan sözcüğü ağza alındığında ağza alan kişi bir anda "nalet bizi göğlayana" derler. Bu durum Damal Türkmenlerinde bir kargışa dönüşmüştür. Bu durum bize Hz. Âdem kıssası hatırlatmaktadır.

Damal Türkmenlerinde Animizmle ilgili bir başka inanış da haberci kargalardır. Orta kısımları gri, baş ve kuyruk kısımları siyah kargaların bir evin etrafında öttüklerinde o eve iyi veya kötü bir haberin geleceğine inanırlar. Yine Damal Türkmenlerinde güvercin kutsal hayvanlardan biridir. Bu da muhtemelen Hz. Nuh'un Tufan kıssası ile alakalıdır.¹²

Karga motifi Damal Türkmenlerinde bir başka şekilde ise şöyle geçmektedir: Evin genç kızları “fetil” adını verdikleri bir ekmek yaparlar ve ekmeği evin çatısına koyarlar. Daha sonra karganın ekmeği almasını beklerler. Karga ekmeği alınca kargayı takip ederler, karga kimin evinin önünde o ekmeği yerse genç kızların o eve gelin gideceğine inanırlar.

Damal folkloruna ait bir başka kültür de ocağa tuz serpmektir. Özellikle dede soyundan gelenlerden birisi köz halindeki ocağa tuz serpmesi halinde evin bereketinin artacağına inanırlar. Osmanlı'da şehzadeler kılıç kuşanırken Yeniçeri Ocağı'na karşı tuz, su, ekmek gördüm demesi tuzun bereket simgesi olarak görüldüğünü gösterir. Yine ekmek de kutsal kabul edilir ve yere düşerse yerden alınıp üç defa öpülüp başa konulur. Yemek yemeden asla afiyet olsun denilmez, afiyetin farklı bir inanca ait olduğu savunulur. Onun yerine bereketli olsun veya "Halil İbraam sofrası olsun" denir. Afiyet olsun dediğim için dedem kaç defa azar yediğim olmuştur. Ekmeğin bir parçasının yere düşmesi de eve o gün misafir geleceğinin işaretidir çünkü misafirin nasibi masadan yere düşmüştür ve o ekmekte onun da hakkı vardır.

Şaman kültürünün İslami forma dönüşmesinin önemli örneklerinden biri de yine Damal'da güneşin Hz. Muhammed'e Ay'ınsa Hz. Ali'ye benzetilmesidir. Nitekim Gök Tanrı inancı gereği gökte olan her şeyi kutsal kabul edilir İslamiyet'e geçtikten sonra da İslamiyet için önemli insanlar kutsallaştırılmak için gökte görülebilen en güçlü cisimlerle ilişkilendirilir. Yine ellerin dua için yukarıya doğru açılması da İslam inancı ile bağdaşmamakta olup tamamiyle Gök Tanrı inancıyla ilişkilidir.

Folklorla ilgili Damal'ın köylerinden birinde yaptığımız derlemeden (IV. Metin) bir parça aktararak durumu biraz daha aydınlatmak arzusundayız.

“- Dedemlerden duymuştum. Tarık kuş olup uçuyormuş. Nasıl oluyor acaba?”

¹² Rivayetlere göre Hz. Nuh, yeryüzünün tamamen sular altında kalıp kalmadığı bilgisini getirmesi için kargayı keşfe yollamış, ancak o, bulduğu bir leşin başında oyalanarak geri dönmemiştir. Bunun üzerine Nuh, onun yerine güvercini göndermiş, o da haberi hemen kendisine iletmıştır (bk. Fadime Kavak, “Klasik Arap Edebiyatı Kaynaklarında Karga Motifi”, *T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C 22, S 1, [2013] s. 117-142).

benim bir ğaynatam var halil_ee, hindi türbesi köyde. cumadan cumaya, yavrum, ataş yanar. buralar_ocağ. bir ğaynım vardı hamza. kirpeşende. böyle şey_ettiğ zaman ğarda, tipide şu ziyaretin tepiyeye çıkardı. üşümezdi heç. ğaynatam da yesti yedi sene rusyaya geşti oğudu, oğudu rusyaya geşti. yeddi sene sora geldi. burda türbe oldu. hindi onun mezarında ataş yanıyór. (55) cumadan cumaya ğurban keseller. ğuzu keseller. onu da ordayhan dādırlar, verirler. eve gelirler.

Ateş kendi kendine mi yanıyór?

ataş yanıyór ya üstlerinde ataş yanıyór. o neden gerçeklerden hoç. sennen ben yahmıyórum. gerçeklerden yanıyór yavrum.”¹³

Bu metinden anlaşılacağı üzere Damal coğrafyasında ateş, dağ ve belli başlı hayvanlar hâlâ eski Türk inançlarını devam ettirme adına önem arz ediyor.

“Bir taraftan Orta Asya şaman geleneklerine, diğer taraftan da Anadolu tarihi ile Türkler öncesindeki döneme dayanan Anadolu'daki Ateş-kültünün izleri, bugünkü toplumun belirli ritüellerinde ve geleneklerinde görülmektedir. Ateşe arındırıcı bir güç atfedilir; bu duruma Betlem Bayramı (Betnem, Gavurküfrü, Hasır küfrü de denir) nedeniyle gözlemlenen bir gelenekte rastlanır. Bu gelenek, son zamanlara kadar Hristiyan Paskalya Bayramında daha çok çocuklar, genç kızlar ve kadınlar tarafından uygulanırdı. Katılımcılar ardıc ağacı dallarıyla -veya eski minderlerle- tutuşturulan büyük bir ateşin üzerinden atlardı: bu eylem, tüm yıl boyunca hastalıklardan korunmayı sağlardı.”¹⁴

Ateşin arındırıcı ve temizleyici bir güç kabul edilmesinde kuşkusuz Zerdüştlük dininin büyük bir etkisi vardır. Bugünkü İran, Anadolu ve Orta Asya’da bu dinin etkileri hâlâ devam ediyor. Dedelerim bana mezarında ateş yanan insanların mübarek insanlar olduğunu ve "gerçekler" katına girdiğini söylemişti. Ateşin saflık ve temizlik anlamına geldiğini buradan da anlayabiliyoruz. Zira mezarda ateş yanarsa ateşi yanan kişi çok iyilik etmiştir ve cennete gitmiştir. Ateşe su dökülmemesinin sebebi de budur.

Damal Türkmenlerinde buğdayın en önemli besinlerden biri olduğunu daha önce dile getirmiştik ve inanışlardan bazılarının buğday üstüne olması da kaçınılmaz bir gerçektir. Yine bu konuyla alakalı bir derleme metnine (V. Metin) yer vereceğiz.

- Çocuğun dişi çıkınca neler yapılır?

¹³ Bu derleme hazırlanmakta olan ve yayımlanmamış olan Damal Ağzı adlı yüksek lisans tezimizden alınmıştır.

¹⁴ Pertev Nail Boratav, *Türk Mitolojisi Oğuzların - Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi*, Bilge Su Yay., Ankara 2012, s. 34.

“fedik gorlar budadan. budadan fedik gorlar diş hediği yaparlar. onu da götürür birer bardağ millete daadıllar. onlar da bard n içine çocuğa pişe atarlar. peşkeş, para, dişi berk_olsun diyi. para ęollardı. ne bilim.  ylesi şe işte.”¹⁵

şaman kültüründen gelme bir başka k ltse kötü ruh k lt d r. Bunu engellemek için Damal Türkmenleri çeşitli pratikler denerler ve bunlara inanırlar. Yine bununla ilgili bir derleme metni yayımlayarak duruma netlik kazandırma arzusundayız.

- Doğum yapan kadınlar için hangi adetleri uygulardınız?

yanına uręan_atardığ, doğum yapan teze doğum yapan  adınların yanına uręan gererdik, ip gererdik.

- Neden yapardınız?

al yağlaşmasın diyi yanı al boğmasın diyi, uręan gererdik, (35)  zerine inne ęorduđ, ęuran ęorduđ, baş yanına ęuran ęorduđ al yağlaşmasın diyi  adınlara. doğum yapan  adınlara gene ne var?

- İğneyi neden koyardınız?

inneynen yağlaşamazmış. inneden ęoręarmıř. al ęarısı oldu mu inneden ęoręarmıř, yağlaşmazmış inneye.

- Al karısı ne yapıyor?

büyür,  ld r y r. ęanlı köpük geldi mi ağzından  adın ęedici, yaşamaz.¹⁶

Türk cinciliğinin bir fiğ r  olan Al-Bastı, doğaüstü bir kadın yaratık olarak tasvir edilir. Özellikle loğusa kadınlara musallat olur, onlarda loğusa sıtması çıkarır ve hastaların ölümünü sağlayabilir; bu hastalık çoğunlukla al-bastı ifadesiyle, "Al'ın eziyeti" anlamında kullanılır¹⁷

Bulunulan ortamda erkeklerin olması, kilerde demir eşya saklanması ve "kırmızı" içeceklerin içilmesi, loğusa kadınların Al-Bastı'nın kötülüklerine karşı korunmak için öncelikle kullandıkları araçlardır. Al-Bastı'nın tüfek sesinden de korkup kaçtığına inanılır; silah atışı, loğusa kadının eziyet çektiği fark edildiğinde yapılır.¹⁸

¹⁵ Bu derleme hazırlanmakta olan ve yayımlanmamış olan Damal Ağzı adlı yüksek lisans tezimizden alınmıştır.

¹⁶ Bu derleme hazırlanmakta olan ve yayımlanmamış olan Damal Ağzı adlı yüksek lisans tezimizden alınmıştır.

¹⁷ Pertev Nail BORATAV, age. s.32

¹⁸ Pertev Nail BORATAV, age., s.33

İslamiyet'ten önce cinin yerini kötü ruhlar alırdı. Kötü ruhlar her şeyi yapabilirdi. İslamiyet'ten sonra Şaman dininin yerini büyük ölçüde İslamiyet alsa da izleri hala devam ediyor. Albastı da Şaman kültürden kalma bir izdir.

Bu metinlerden hareketle Damal Türkmenlerinin Orta Asya kültüründeki kötü ruhlar kültürünü hala devam ettirdiğini söyleyebiliriz.

Damal Türkmenlerine ait incelenmesi gereken bir başka folklor unsuru da kargışlardır. Kargışları birkaç örnek üzerinden inceleyerek yorumlayıp altında yatan sebepleri irdelemeye çalışacağız¹⁹

Dullara Duvaksız Gidesin

Damal Türkmenlerin de tek eşlilik esastır. Tek eşlilik Medeni Kanun'la gelen bir zorunluluktan ötürü değildir. Alevilerde boşanan insan “Boşnak” kabul edilip cem ibadetlerine katılamaz ve toplumdan soyutlanır. Sadece boşanan kişi değil ailesi de soyutlanır. Dolayısıyla kolay kolay kimse boşanamaz. İkinci eş almak ayıplanır ve bu da toplumdan dışlanma sebebidir. Bu durumu genellemek çok doğru değildir ama çoğu kişi tarafından ikinci eş toplum tarafından dışlanma sebebidir. Bu kargışın da buradan doğması muhtemeldir.

Gurbetden kara haberin gele

İnsanlar eski dönemlerde şehirlerde çalışıp memleketlerinde yaşayan ailelerine para göndermeyi ilke edinmişlerdir. Dolayısıyla birçok kişi Almanya'ya veya İstanbul'a çalışmaya gider. Doğal olarak aileler de tek başlarına gönderdikleri çocuklarını, kocaları merak eder; başlarına bir şey gelmesinden korkarlar. Tabi daha sonra kızdırdıklarında ise bu durumu kargışa çevirirler.

Çel Çocuk Yüzüne Hasret Kalasın

Toplumumuzun başlarına gelmelerinden korktuğu en önemli sorundur çocuksuzluk. Dede Korkut'tan bu yana en büyük sorun olan çocuksuzluk için şamanlardan hocalara, dedelerden ebelere bin bir çare aramışlardır. Şaman ayinleri, dualar, muskalar ve bir iki derecelik sulara uzun süre bekletme gibi çeşitli yöntemler denenmiştir. Dede Korkut'ta çocuğu olmayan aileler kara çadırdaki oturtulur ve

¹⁹ Çalışmamıza yardımcı olması için bize sunduğu kargış ve halk takvimi örnekleri için Meltem ÇAÇA'ya teşekkür ederiz.

toplumdan dışlanırdı. O zamandan bu zamana hâlâ Anadolu'nun birçok yerinde çocuksuz aileler dışlanır zira soyun devamı için çocuk önemlidir. Kısır kadınlar da toplumda insan muamelesi görmez ve çoğu zaman ölmeyi diler. Bu kargışın da buradan çıkması muhtemeldir.

Gadan dalından gele

Bu kargış "Belan sırtından gelsin." anlamına gelir. İnsanların başına gelebilecek en kötü felaket arkadan gelenlerdir. Arkadan bir belanın gelmesi namertlik, ihanet anlamına gelir. Bir insana düşmanı asla arkasından saldıramaz çünkü insan düşmana asla sırtını çevirmez. O zaman bu kargıştan şunu çıkarıyoruz: başına gelecek felaket aileden, yakınındaki insanlardan gelsin. Bir insanı ölümden bile daha fazla yaralayan ailesinden dostundan zarar görmesidir. Bu kargışta bunun üzerine çıkmış olabilir.

Kargışların ayrıca inceleme alanı olduğunu düşündüğümüzden burada kesmek durumunda kalıyoruz ama kargışları iyi anlamak gerekiyor. Kargışlar o toplumun zihniyetini bizlere yansıtan en iyi türlerdendir.

1.4

MEZAR

Damal Türkmenlerinin Bozkır kültürünü devam ettirdiğine dair önemli göstergelerden biri de mezar kültürüdür. Damal Türkmenleri son dönemlere kadar mezarlarını taşlardan yaparlardı. Bugün Damal Türkmenleri mezarlarını mermerden yaptırmaktadır. Son on on beş yıla kadar taştan yapılan mezarlar adeta balbal özelliği göstermekteydi. İslamiyet öncesi Türkleri mezarlara balbal diker ve kahramanlıkları bu şekilde göstermeye çalışırlardı. Damal'da da mezarların bazıları balbal şeklindedir. Yine bazı mezarların üzerinde çeşitli resimler vardır. İnsanların meziyetlerine göre mezarlarına resimler çizilir. Bizzat şahit olduğum mezar taşlarında tırmıktan eski Türk bayrağına, silahtan çeşmeye birçok resim görülebilir. Cenazelerde de kadim gelenekler devam ettirilir. Ve yas tutumuna büyük önem verilir. Eski Türklerde de özellikle destanlar ve halk hikayeleri gibi metinlerde görülen formel sayılar Damal Türkmenlerinde de ön plana çıkar. Özellikle doğumda ve ölümden üç, yedi ve kırk sayıları önemli yer tutar.

ÎNCELEME

SES BİLGİSİ

1 ÜNLÜLER (Vowels)

Damal ağzında, yazı dilimizde bulunan (a, ı, o, u; e, i, ö, ü) ünlüler ile yazı dilimizde bulunmayan belli başlı ünlüler bulunmaktadır. Gerek çevre dillerin ve şivelerin etkisiyle gerek de kaynak kişiden kaynaklı çeşitli ünlüler de ağzımızda mevcuttur. Derleme çalışmaları esnasında tespit ettiğimiz belli başlı ünlüler şunlardır: á, â, ê, è, í, î, ï, ó, ú

Bu ünlülerin kullanım sebeplerini örnekler üzerinden açıklayarak duruma biraz daha netlik kazandıralım.

1.1.1 á:

a'dan e'ye giderken duraksayan bu ses, ince a'yı izah etmek için kullanılır. Birçok ağızda sıkça kullanılan bu ses sert ve yumuşak damak ortasında oluşan a ünlüsüdür.

meselá (IX/43), veyáhut (IX/62), gáğní “kağrı” (IX/67), áyānı “ayağını”(I/31), sandalyáye “sandalyeye” (II/33), gaddár “kadar” (II/38), áyağlarını (III/21), áyle (IV/8), kemāldán (V/44), acáp (VI/49), áçara “acara” (VII/ 28), álmanın “elmanın” (VII/212), sáfa “sefa” (VIII/94), terefá (X/9), puğarídán (XII/4), amáliyat “ameliyat” (XV/1), aziráil “azrail” (XVI/15), ácala “acele” (XVIII/16)... vb

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere sözcüklerin Damal ağzında incelmeye başlamasıyla ortaya çıkmış bir ünlüdür.

1.1.1 â: Günşen'e göre, “a ile o arasında kalmış bir ünlüdür. Anadolu'nun birçok ağzında da bulunan bu ses ağzımızda seyrek bir kullanıma sahiptir. a'ya daha yakın olan bu ünlü geri, yuvarlak bir ünlü olma bakımından o sesi ile bağlantısını korumaktadır.”²⁰

yâğ (VII/42), vâ, vâ, vâ (VIII/6)...

1.1.2 è:

Eski Türkçedeki “i” sesinden gelişen ve “e” ile “ı” arasında kalan bu ses, Anadolu ağızlarının neredeyse tamamında bulunur. Damal ağzında da bolca bulunan bu ses özellikle çevre ağızlar ve Azerbaycan Türkçesinin etkisiyle yaygınlaşmıştır.²¹

gèttik (IX/2), yèdi (VIII/17), èndi (XII/5)

²⁰ bk. Ahmet Günşen, *Kırşehir ve Yöresi Ağızları*, TDK Yay., Ankara 2000, s. 19.

²¹ Ahmet Günşen, *age.* s. 20. ; Ahmet Bican Erçilasun, *age.* s.51

Yukarıdaki örnekler bize Eski Türkçedeki “i” sesinin “è” sesine döndüğünü doğrulamaktadır.

Farsçadan dilimize geçen sözcüklerde de kapalı e (è) ünlüsünü görmek mümkündür.

zèytin (XVII/3), hèç (XVIII/31)

“iyi” sözcüğünün bir önceki aşamasını göstermesi bakımından önemlidir. èyice<iyice” (XII/23),

o, bu, şu işaret sıfatlarının ve ile edatının birleşmesi sonucunda ortaya çıkan öyle, böyle, şöyle sözcüklerinin ağzımızda kapalı e (è) ile telaffuz edilmesi sonucu oluşur.

èylesi “öylesi” (XIII/3), bèyle “böyle” (III/41), èle “öyle” (X/11),

1.1.3 è:

“a ile e ünlüsünün arasında kalmış a’dan e’ye giden, normalden açık bir e ünlüsüdür. Sadece bir örnekte karşımıza çıkmaktadır.”²²

dört tene èsgerlik etti. (XIV/9)

1.1.4 í:

“ı ile i arasında bir ünlü olan bu ses ince ı veya kalın i olarak kabul görmektedir.”²³

allah-í ekber (X/75), líra (XI/10), puḡarídán (XII/4), azírâil (XVI/15), arâzide (IX/10), ġáġnı (IX/67), vardı (III/17), içellerdi (IV/17), íssız (VII/6), pír (VIII/7), íġilti geliyór (VII/360)...

1.1.5 i:

“ı” ile “u” arasında kalmış, yuvarlaklaşmaya yakın bir “ı” ünlüsüdür. “u” olmadan önceki aşamadır. Nadir görülen bu ses metinlerde bir örnekte karşımıza çıkmaktadır.

haġsız iş görenler yarın zordadır mirat (V/219)

1.1.6 î:

“i” ile “ü” arasında kalmış, yuvarlaklaşmaya yakın boğumlanma noktasında önde olan “i” ünlüsüdür.

²² Ahmet Bican Ercilasun, age. s.52

²³ Ahmet Günşen, age. s. 21.

hişeyin (VII/76), çökiyórdu (X/18), pîr sultan abdalım (X/119)

1.1.7 ó:

o ile ö arasındaki bu ünlü kalın ö veya ince o kabul edilir. Ön ve arka damak arasında boğumlanan bu ses Damal ağzında şimdiki zamanda yaygın şekilde görülür. Gerek y'nin inceltici etkisi gerek şimdiki zamanın ağzımızda ünlü uyumuna girme yönelimi bu sesin ağzımızda yaygınlaşmasını sağlamıştır. Bizce şimdiki zaman eki zamanla damak uyumuna girecektir.

çiziyór (IX/17), geçiyór (IX/16), yanıyór (IV/57), götürümüyóh (V/3),

Şimdiki zaman eki dışında ú, k, g, g, g seslerinin kalınlaştırıcı etkisiyle ortaya çıkan “ó” ünlüsü de Damal ağzında mevcuttur.

górsen (IX/59), kóy (VII/112), görürlerdi (VIII/4), góğnü (X/53), kóyü (XII/10),

1.1.8 ú:

u ile ü arasındaki bu ünlü ince u veya kalın ü kabul edilir. g, g, ú, k, g ünsüzlerinin kalınlaştırıcı etkisiyle ortaya çıkan “ú” sesi bu ünsüzler dışında v, s, d ünsüzleriyle de Damal ağzında kullanılmıştır.²⁴

tecavúzde (IX/38), düşmana “düşmana” (VI/34), súnni (VII/66), súriyeden (VIII/142), gúnnerimiz (X/16), gúzün (XV/33), gúzel aaç yapıyordu (XIV/4)...

Damal ağzında boğumlanma noktalarına göre ünlüler:

	Düz ünlüler			Düz-Yuvarlak Ünlüler		Yuvarlak ünlüler		
	Geniş	Yarı geniş	Dar	Geniş	Dar	Geniş	Yarı geniş	Dar
Kalın ünlüler	a		ı	â	i	o		u
Yarı kalın ünlüler	á		í			ó		ú
İnce ünlüler	e, è	è	i		î	ö		ü

²⁴Ahmet Bican Ercilasun, age. s.54

1.2 UZUN ÜNLÜLER (Long Vowels)

Bir ünlünün oluşmaya başladığı anla sona erdiği an arasındaki mesafeye göre ünlülerimiz uzar veya kısalır. Boğumlanma süresi normal ünlülerden daha uzun olan ünlülere veya iki ünlünün süresini içine alacak şekilde ortaya çıkan ünlülere uzun ünlü adı verilir.

Şimdi Damal ağzında ortaya çıkan uzun ünlülerin sebeplerini irdeleyelim.

1.2.1 Hece Kaynaşması (Contraction) ile Ortaya Çıkan Uzun Ünlüler

Birçok Anadolu ağzında yaygın olan bu ses olayı dilimizde de yaygın şekilde kullanılmaktadır. Belli başlı ünsüzlerin düşmesi neticesinde iki ünlünün birleşmesi sonucunda ortaya çıkar. Şimdi bunları örneklerle irdeleyelim:

a) -k- (<-g-), -g-, -ğ- ünsüzlerinin erimesi ile:

dālmış<daılmış<dağılmış(II/1), dērmēn<deirmēn<değirmēn” (IX/52), ayā <aya<ayağı (IX/70), çarūnan<çaruğunan<çarıkla (I/34), mārā<mağara<mağara” (II/24), hanā <hanaa<Hanak’a” (IX/79), yapacām <yapacağım<yapacağım” (VI/23), dōmluyum<doğumluyum<doğumluyum”(XV/1), deveçilde “devecigilde” (XV/3), yīyórdūh <yığıyorduk(X/30) bārdarah<baardarah<bağırtarak(XV/17),

b) -y- erimesi ile:

bēnin “beyinin” (VII/164)

c) -h-, -h- ünsüzlerinin erimesi ile:

semān <semahın (IV/25), sābım <saibim<sahibim (IV/68), dā <daa <daha (VII/112), irāt <rahat(XII/48)

d) -n- erimesi ile:

sā <sağa<sana (V/3), bā <bağa<bana”(MDD)

1.2.2 Ünsüz Düşmesi ile:

Damal ağzında çok yaygın olan bu ses olayı yine birçok Anadolu ağzında da yaygındır. Ünlü sesin önündeki ünsüzün düşmesi neticesinde ünsüzün söylendiği zaman diliminin ünlüye aktarılması sonucu oluşur:

a) -g-, -ğ- düşmesi ile:

dōru <doğru” (II/4), būday <buğday” (MDD), yāmur <yağmur” (MDD),

b) -k- düşmesi ile:

uḥādım <uḥaḥtım<ufaktım(V/1), yōsa <yoksa (XII/13), duvānan <duvağınan <duvakla (XIII/1)

c) -y- düşmesi ile:

şōleydi<şōyleydi” (IX/6), bōle<bōyle (III/4), ḥalē<halay (XVI/37), bēler<beyler” (VII/31), sōlemesi<sōylemesi (IV/87), kēf <keif<keyif (XV/50),

d) -h- düşmesi ile:

merābalaşan<merhabalaşan (X/79), sabānan<sabahleyin(XII/32),zabānan<sabahleyin (I/15)

e) -n- düşmesi ile:

Ağzımızda sıkı görülen ŋ, n >ğ değişmesi neticesinde karşımıza çıkan bu ses düşmesinin aslında değişim neticesinde ğ düşmesi olduğunu düşünüyoruz.

Sōra <soğra<sonra(VIII/1), ōlerine< öğlerine< önlerine (XIII/48)

f) **-r düşmesi:** götürüyō <götürüyor (I/32), yazā <yazar mısın? (V/10), gēdiyī <gidiyor(II/22), ağniyō musun <anniyór musun ?<anlıyor musun? ” (XI/1)

g) -v- düşmesi:

dōyórdıḥ <dōüyórdıḥ< dövüyorduk(XVIII/5), tōbe <tövbe(XVIII/27)

1.2.3 Vurgu ile:

Sözü daha etkili kullanmak için veya anlama kuvvet vermek amacıyla bazı hecelerin diğer hecelere göre daha baskın söylendiği bilinmektedir.²⁵

hay'dār! (VIII/92), 'sāyalarım vardı (XIII/21), úō'rāda, deprem ğırḥ gün ğalmıştı (XIV/10)

1.2.4 Yabancı kelimelerde uzunluk:

Yazı dili aracılığıyla dilimize girmiş Arapça, Farsça sözcüklerin Damal ağzında uzunlukları koruduğunu aşağıdaki örneklerden hareketle söyleyebiliriz.

bāzileri(II/5), arāzide (IX/10), zāten (IX/15), binānızı (IX/41), zamānı (IX/51), tārif (IX/103), yāni (I/3), āşıklar (I/39), misāfir_ imiş (II/8), dāmatı (IV/6), māni (V/4), itātliydıú (VI/4), māniside (VII/10), selāvat (VII/232), ziyārata (X/79), allah rāzı olsun (XV/71)

1.2.5 Asli Uzun Ünlüler:

Bölgemizde asli uzun ünlü olduğundan şüphelendiğimizde sözcükler bulunmaktadır. Ama bu ünlülerin telaffuz etkisiyle mi yoksa tarihi uzun ünlülerden mi olduğu kesin değildir.

çöğü (MDD), yōh (MDD)

1.3 KISA ÜNLÜLER (Short Vowels)

Kısa ünlüler, dilimizde bulunan sekiz ana ünlüye göre boğumlanma süreler daha kısa olan ünlülerdir. Ağzımızda kısa ünlüler genellikle düşme yönelimi olan seslerden oluşmaktadır.

- a) Cevher fiilin standart Türkçede düştüğü bilinmektedir. Bölge azğında kısa ünlülü kullanım şekli vardır:

fahır_ıdıh (VI/133), var_ımış (II/16), evelden dohtor yō_üdu , şey yō_üdu (XVII/5),

- b) Alıntı sözcüklerde ve dilimizdeki sözcüklerde vurgusu zayıf orta hece ünlülerinin kısaldığı görülür:

māşikalısı (VII/190), uyūmuş (VIII/8), burāda (X/87), göyün (XII/7), dediler (XII/40), aşığdan (VI/16),

- c) Yan yana gelmiş iki sözcükte karşımıza çıkmaktadır.
ne_eyi (VI/221),

1.4 İKİZ ÜNLÜLER (Diphthong)

Tek nefeste söylenen iki ayrı ünlünün birleşmesi sonucu ikiz ünlüler belli başlı ünsüzlerin erimesi sonucunda oluşurlar.

Birleşen bu ünlülerimizden ikinci ögesi birinci ögeye göre dar olursa “alçalan ikiz ünlüler”, birinci ögeleri ikinciye göre dar olursa “yükselen ikiz ünlüler”, her iki ögesinin baskıları ve şiddetleri eşit olursa “eşit ikiz ünlüler” adı verilir.²⁶ Bölgemizde ikiz ünlü örnekleri sayıca fazla olması bölgemizi bu yönüyle İç Anadolu ağızlarına özellikle Kırşehir ağızlarına bağlamaktadır.

Şimdi örnekler üzerinden ikiz ünlüleri inceleyelim:

²⁶ Ahmet Günşen, age. s.30

1.4.1 Yükselen ikiz ünlüler (Rising Dipthong):

çocua (II/1), ihtiyatla (IX/1), duan (IV/84), beşüe (V/14), oa “ona” (V/15), dua (VII/15), düerlermiş (X/92), yayıa (XIII/15), bua (XV/45), höllüe (XVII/16) ...

1.4.2 Eşit ikiz ünlüler (Neutral Dipthong):

Kırşehir ağızlarında olduğu gibi bölgemizde de eşit ikiz ünlü sayısı bir hayli fazladır.²⁷

unutamadım (IX/1), daa (IX/2), çiftçiliimiz (IX/20), çocuğumuz, (IX/26), oğuyacaam (IX/29), topraan (I/32), çocu (II/22), daadılar “dağıtırlar” (V/52), değsti “değişti” (VI/2), hayvanların “Damal ağızlarında çok sık görülen n-ğ değişimin bir başka merhalesini görüyoruz, n-ğ’ye dönüştükten sonra yine Anadolu ağızlarının birçoğunda görülen düşmeyle karşı karşıya kalmış ve düşmüştür.” (VI/75), böön “bugün” (VI/214), değ (VII/6), daanda (VIII/7), saarıh (X/14), düünlerimiz (XII/3), neğ “Niye” (XV/14), öteğ (XVII/14), değmene (XVIII/1)...

1.4.3 Alçalan İkiz Ünlüler (Falling Dipthong):

Ağızımızda alçalan ikiz ünlüler, tıpkı yükselen ikiz ünlüler gibi ğ düşmesi sonucunda ortaya çıkmıştır.

aşaı (IX/47), souh “soğuk” (IX/58), sahab_olacauva (sahip olacağına) (IV/44), doım “doğum” (VI/3), Söünda “sonunda” (VIII/4), soudurum “soğuturum” (X/15), maiş “maaş” (XV/68), döüyórduh “dövyördük” (XVII), döüş “dövüş” (VI/160)

Alıntı kelimelerde de karşımıza çıkan alçalan ikiz ünlü örneği görmek mümkündür: şah_ismail (VII/387) vb.

1.5 ÜNLÜ UYUMU (VOWEL HARMONY)

“Dilimizin en önemli kurallarından biri kabul edilen ünlü uyumları, aynı zamanda dilimizi diğer dillerden ayıran en önemli ayırıcılardan biridir. Ünlü uyumları genellikle kök hece ünlüsünün kendisinden sonra gelen ünlüyü damak veya dudak bakımından kendisine benzetmesidir.”²⁸ Dolayısıyla ünlü uyumlarımız damak uyumu ve dudak

²⁷ Günşen, Kırşehir ve yöresi ağızlarında eşit ikiz ünlülerin fazlaca bulunduğunu belirtmektedir. (bk. KYA, s.30)

²⁸ Ahmet Günşen, age. s.32

uyumu bakımından iki ayrı grupta incelenmektedir. Şimdi bölgemizdeki ünlü uyumlarını metinlerimiz ışığında inceleyelim:

1.6 DİL BENZEŞMESİ (KALINLIK-İNCELİK UYUMU)

Damak uyumuna bölge ağızımız küçük nüanslar dışında uymaktadır. Hatta Standart Türkçede uyuma girmeyen birçok sözcük Damal ağızında uyuma girmiştir. Yabancı sözcüklerin de Damal ağızında uyuma girdiğini görmek mümkündür.

Şimdi örnekler üzerinden bölgemizdeki damak uyumunu inceleyelim:

- a)** Şimdiki zaman ekimiz Damal ağızında uyuma tam girmemişken Damal’daki Ahıska ve Hanak alt ağızında uyum görülmektedir.

bilemiyirim (I/1), diyör (I/10), diyör (I/13), yapamıyurum (II/19), diyürmüşler (II/10), beğenmiyir (II/13), döniyirler (II/15), söylüyir (III/24), kesemiyör (III/34), yemiyör (III/34), terefi edüyür (XII/14), ediyör (XII/17)...

- b)** Cevher fiili Damal ağızlarında uyuma girmektedir

var_ıdı (III/7), var_ıdı (IV/22), faıırlı_ıdı (V/12)... vb.

- c)** “Son çekim edatı olan ile, şekil değişikliği ile diğer Anadolu ağızlarında olduğu gibi yöremizde de (+nAn/+nEn, +InAn/UnAn) şeklinde kullanılmaktadır ve damak uyumuna girmektedir”:²⁹

çiftliğnen (I/13), zorluklar_ınan (I/13), kaçmaynan (I/17), çıraynan (III/8), yahmaynan (VI/61)... vb.

- d)** +leyin isimden isim yapım eki, Türkiye Türkçesinde, kalın sıralı seslerden oluşan sözcüklerde uyumu bozmaktadır, Damal ağızlarında ise uyuma girmektedir.

aışamnan (I/15), zabānan “sabahleyin” (I/15)... vb

i-ken ek fiilinin uyuma girdiğine derlediğimiz metinlerde pek rastlanamasa da bölgede birçok örneği mevcuttur.

ordayhan (IV/56)

²⁹Ahmet Günşen, age. s.33

1.7 YABANCI KELİMELERDE DİL BENZEŞMESİ

Yazı dilimizin aracılığıyla veya işgal, komşuluk, ticaret gibi çeşitli sebeplerle Damal'a geçmiş, kalınlık-incelik yönünden Türkçenin uyum kurallarına aykırı olan yabancı kökenli sözcükleri Damal'da büyük ölçüde kalınlık-incelik esasına uygun olarak dile getirilir.

a) İlerleyici (progressive) ünlü benzeşmesi ile:

mesela "mesela" (I/39), mezerin "mezarın" (IV/69), edebiyet kitabında (VIII/114), defe "defa" (VIII/116), evvele "evvela" (VIII/146), ataşı (X/17) örüzgernen "rüzgârla" (X/31), ıramatlıh "rahmetli" (XI/12), terkel "tekrar" (XII/5), faşırılıh "fakirlik" (XIII/30), bekdeşi "bektâşî" (VIII/8), birez "biraz" (XV/41)... vb.

b) Gerileyici (regressive) ünlü benzeşmesi ile:

tene "tane" (XII/7), bambayaz "bembeyaz" (XV/39), cenezesi "cenazesi" (VII/225), esgerler "askerler" (VIII/89), barabar "beraber" (VII/130), teze "taze" (V/33), saydan "sahiden" (V/61)... vb.

1.8 ÜNLÜ UYUMUNUN BOZULMASI

Damal ağzında damak uyumunun güçlü olduğunu görebiliyoruz. Yukarıda belirttiğimiz üzere yazı dilimizde dahi damak uyumuna uymayan sözcüklerin Damal-Türkmen ağzında uyduğunu görebiliyoruz ama Damal-Ahıska ağzında uyumun bozulduğunu görüyoruz.

Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

- a) Ahıska alt ağız grubundaki incelme yönelimi, belli başlı eklerin daima ince şekillerini karşımıza çıkarmaktadır. Bu durumu kesin bir kurala bağlamak mümkün olmamakla beraber bazı örneklerde bu durumla karşılaşabiliyoruz:

varıdı (III/7), yōhti (III/7), vardi (III/8), askerinen (II/3), saldatlarinen (II/3), toruninen (II/12), yollarnen (II/12), koymışler (II/2), yanaşmış (II/3), dutmışler (II/2), ğalmış (II/6), ğapaniyörmüş (I/7), alıyür (I/15), sıhıyürdu (I/30), ğuruyir (I/33), ğoyür (I/34), satamiyör (III/36), vurmuşler (II/8)... vb.

- b) Ahıska alt ağız grubunda belli başlı sözcüklerde de incelme sebebiyle uyum bozulduğunu görebiliyoruz. Uyum bozukluğunun en bariz sebepleri ön ve iç sesteki ünlü incelmeleri:

ōle sıhıyürdu "öyle sıkıyordu" (I/30), buraya baúiyirmiş "buraya bakıyormuş" (II/31), o ğaddâr para "o kadar para" (II/37), áyânı "ayağını" (I/31), felân "falan" (I/42), bāzileri "bazıları" (II/5), tárafta "tarafta" (III/43)

- c) Damal Türkmen ağzında ise ünlü uyumunun bozulmasının en önemli sebebi ön damakta bulunan k, g, ğ, s, d ünsüzlerinin boğumlanma noktalarını geriye

çekmeleri sonucunda ince ünlülerin (ö, ü, bazen i) yarı kalınlaşarak ö>ó, ü>ú, i>í şekline bürünmeleridir.³⁰

düşmana “düşmana” (VI/34), góğ boncuğ “gök boncuk” (V/48), kóylü çocuusun “köylü çocuğusun” (VI/14), düşmanın gózüne “düşmanın gözüne” (VI/24), özğür dedim “özgür dedim” (VI/50), sevgülüm “sevgilim” (VI/144) ... vb

d) Yazı dilimizde uyuma giren bazı sözcüklerin çeşitli sebeplerden dolayı Damal Türkmen ağzında uyuma girmediği gözlenmektedir:

heyırlı etsin “hayırlı etsin” (IV/11), buriya “buraya” (XV/73), yaşıyamah “yaşayamayız” (XV/74), meyva “meyve” (XVI/32)

1.9 UYUM DEĞİŞMESİ

Belli sebeplerden dolayı kalın sıralı ünlülerin incelmesi, ince ünlülerin kalınlaşması ünlü değişimini oluşturur. Metinlerde çok az rastladığımız uyum değişimini açıklamak için yıllarca içinde bulunduğumuz Damal halkından derlediğimiz metin dışı derleme (MDD) örneklerine başvuracağız.

emme “ama” (VII/193), terefi “tarafi” (XII/14), havaslandım “heveslendim” (MDD), cenderme “jandarma” (MDD)

1.10 DUDAK UYUMU (LABİAL ATTRACTION)

“Dudak uyumu, düz ünlülerden sonra düz ünlülerin gelmesi esasına dayanır. Özellikle Batı Türkçesinde düzleşme yönelimi söz konusudur, dolayısıyla yuvarlak ünlülerin düz ünlülerden sonra gelmesi uyumu bozmaktadır. Yine ilk hecede yuvarlak ünlü bulunan sözcüklerimizde ise geniş-düz ünlülerin gelmesi gerekmektedir. Kuzey Türkçesinde bu durumun tersine yuvarlaklaşma yönelimi görülmektedir.”³¹

“Ardahan ağızlarında düzlük-yuvarlaklık uyumunun sağlam olmadığı daha önceki çalışmalarla ispatlanmıştır.”³² Aksine Damal ağızlarında ise düzlük-yuvarlaklık uyumunun diğer Ardahan ağızlarına göre sağlam olduğu tespit edilmiştir. Bu durum Damal ağızlarını Orta Anadolu ağızlarına (Kırşehir, Kahramanmaraş, Adana, Hatay, Adıyaman vb.) bağlamaktadır ki giriş bölümünde bölge halkının çeşitli sebeplerle Orta Anadolu’dan Damal’a göç ettiğini ortaya koymaya çalışmıştık.³³

Örneklerle durumu aydınlatmak arzusundayız:

³⁰ Ahmet Günşen, age. s.35

³¹ Ahmet Bican Ercilasun, Kars İli Ağızları, age. s. 77

³² Ahmet Bican Ercilasun, age. s.77; İbrahim Tosun, age. s. 46

³³ Ahmet Günşen, age. s.38; Leyla Karahan, Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması, TDK yayınları, Ankara, 2011, s.171

a) Vasıta eki Damal ağzında büyük oranda uyuma girmektedir:

- Vasıta ekimiz Damal-Ahıska alt ağız grubunda dudak uyumuna girmektedir:

çiftliğnen (I/13), şartlar_ınan (I/ 14), zorluklar_ınan (I/13), kaçmaynan (I/17), saldatlar_inen (II/3), asker_inen (II/3), halnen (III/4)... vb

- Vasıta ekimiz Damal-Türkmen alt ağız grubunda da uyuma girmektedir:

torbaynan (X/19), onun üstüne biniyórdıñ gem_inen (X/28), gızı ata bindirirlerdi duvānan (XIII/1), iki tene gız çocuynan biri müşgünaz_ıdı (XV/61), böyle ağaç yayığ_ınan (XVII/1-2), elimiz_inen (VI/48)... vb

b) Cevher fiil de, özellikle görülen geçmiş zamanda, Damal ağızlarda uyuma girmektedir:

yoğ_udu (II/11), var_ıdı (III/7) yoğ_üdü (IV/81), güssüm_üdü (XII/12), yō_udu (XV/6), yō_udu (XVI/32), benim derdim çoğdur (XVI/53), topal gız adı güllüzarmış (VI/188), gışgış zamanı var_ımış işte (IX/35-36), neyi var_ısa allahdan bulsun (X/58), parası yōsa ne yapsın (XII/13) ... vb.

c) Şimdiki zaman ekimiz Damal-Ahıska alt ağız grubunda dudak uyumuna girmektedir:

ğurutüyürduñ (I/36), geliyürdü (I/39), beğenmiyir (II/13), susuyur (II/14), geliyir (II/12), döniyirler (II/15) ... vb

- Şimdiki zaman ekimiz Damal-Hanak alt ağız grubunda dudak uyumuna girmektedir:

terefi edüyür (XII/14), basüyür (XII/28)...

d) Damal ağızları, alıntı sözcüklerde düzlük-yuvarlaklık uyumuna büyük oranda uymaktadır:

horuz moruz (IV/61), hamır_ınan (VI/126), hamır (IX/110), halbırı (X/33) ğabil etmeh (X/45) ğoruzlarımız (XII/51), fasılye (XIII/9), fasılyasını (XVIII/19)... vb

- e) Damal ağızları, yazı dilimizde uyuma girmeyen sözcükleri uyuma sokabilmektedir:

yağmır (V/6), savıştırdın mı? (VII/95)... vb

- f) Dudak uyumuna Damal ağızında büyük bir özenle uyulmakla birlikte uyumun bozulduğu örnekler de vardır. Bunun kuşkusuz en önemli sebebi Eski Anadolu Türkçesinin birkaç sözcükte etkisini devam ettirmesidir.
- g) Örnekleri az olmakla birlikte yazı dilimizde dudak uyumuna uyan bazı sözcükler, uyumun dışına çıkabilmektedir:

havuzamda (VI/ 21), ğaden (VIII/130)... vb

- h) “Özellikle, belli birkaç sözcükte yuvarlaklaşmanın kalıntı olarak kendini gösterdiğini görmekteyiz.”³⁴
- yedüğümüz (III/58), yemedüğümüz (III/58), sevdüklerini sevdü kendi özünden (VI/28), dedüğümnen ellerini vurdu millet (XII/45)

1.11 ÜNLÜ DEĞİŞMELERİ (VOWEL GRADATIONS)

1.11.1 Kalın ünlülerin incelenmesi:

Bölgemizde çok fazla görülmeyen bu değişim bazen sözcüklerin damak uyumuna girmesini sağlarken bazen damak uyumundan çıkmasına sebep olmaktadır:

- a) **a>á:** a>e değişiminin ara merhalesi olarak görülmektedir³⁵: áyānı “ayağını” (I/31), o ğaddár para “o kadar para” (II/37), azírâil “azrail” (XVI/15), ácala “acele” (XVIII/16), puĥarídán “pınardan” (XII/4), ğáġnı “kağrı (IX/67), dört tene eşgerlik etti “dört tane askerlik etti” (XIV/9)
- b) **a>e,è :** birez “biraz” (IX/58), ğader “kadar” (IX/66), tene “tane” (IX/85), vurmuşlar “vurmuşlar” (II/8), feĺan “falan” (I/42), halē “halay” (V/69)³⁶, mezerin “mezarın” (IV/69), bekdeşi “bektâşî”(VIII/8)... vb
- c) **a>i:** ordan buriya geldim “oradan buraya geldim” (X/77), devlet maiş veriyō “devlet maaş veriyor” (XIII/68).
- d) **ı>i :** Özellikle Damal-Ahıska alt ağız grubunda inceleme yönelimi sebebiyle haber kiplerinde bu inceleme kendini göstermektedir: aĥmıř “akmış” (III/35), vardı “vardı” (III/8), ğalmış “kalmış” (II/6), yanaşmış “yanaşmış” (II/3) ...
- e) **o>ó:** bu değişim Damal-Türkmen ağızında yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır. Şimdiki zaman ekinin incelmeye başlaması, ekin damak uyumuna girmeye hazırlandığının göstergesidir: biliyórdursun “biliyorsundur” (IX/13), bekliyórduĥ

³⁴ Zeynep Korkmaz, *Oğuz Türkçesinin Gelişimi*, TDK yay. Ankara, 2013, s.140

³⁵ Ahmet Bican Erçilasun, age. s.84

³⁶ y ünsüzünün düşmesine bağlı olarak incelen e sesi uzamıştır.

“bekliyorduk” (IX/10), oluyór “oluyor” (IX/67), yüklüyor “yüküyor” (IX/68)... vb

f) o>ö : Ahıska grubunda incelen şimdiki zaman ekinde görülüyor: satamıyör “satamıyor” (III/36), kesemiyör “kesemiyor” (III/34), ğapanıyörmüş “kapanıyormuş” (I/7), diyör “diyor” (I/10), bir milyön ğoruh (IV/63)... vb

g) ı>î: azırâil “azrail” (XVI/15), ğâĝnî “kaĝnı” (IX/67), vardi “vardı” (III/17), ıssız “ıssız” (VII/6)

h) u>ü, ú: úriyeden (VIII/142),

1.11.2 İnce ünlülerin kalınlaşması:

Damak uyumu kuralının bozulması kısmında açıkladığımız gibi arka damakta boğumlanan ünsüzlerin önlerindeki ince sıralı ünlüleri kalınlaştırması neticesinde ortaya çıkan durumdur, bu sebep dışında da ünlü kalınlaşmaları mevcuttur:

a) e>a, á: dayrası “dairesi” (IX/86), emme “ama” (VII/193), terefi “tarafı” (XII/14), havaslandım “heveslendim” (MDD), cenderem “jandarma” (MDD), sandalyáye “sandalyeye” (II/33), álmanın “elmanın” (VII/212), sáfa “sefa” (VIII/94) ... vb

b) i>ı, í: pír (VIII/7), líra (XI/10), arâzide (IX/10), içellerdi (IV/17), iĝilti geliyör (VII/360), takvím kaadını (VI/20)

c) ö>o, ó: ğórsem “görsem” (IX/59), kóy “köy” (VII/112), ğórürlerdi (VIII/4), ğóĝnü “gönlü” (X/53), kóyü (XII/10), ğóbēni “göbeğini” (V/13), ğózüne “gözüne” (VI/24)...

d) ü>u, ú: tecavúzde (IX/38), đüşmana “düşmana” (VI/34), súnni “sünni” (VII/66), ğúnnerimiz “günlerimiz” (X/16), ğúzün “güzün” (XV/33), ğúzel “güzel” (XIV/4),

1.11.3 Geniş ünlülerin daralması:

a) a>ı: Çok yaygın olan bu ses olayımız özellikle y ünsüzünün düşmesi sonucunda gerçekleşir. Bu daralmada orta hece ünsüzlerinin vurgusuz olması da etkilidir.³⁷ oynamıya “oynamaya” (XII/4), başıĝı yıhıyıp “başını yıkayıp” (XIII/22-23), buriya “buraya” (XV/74), arabıya “arabaya” (VI/12), boşıyanı “boşayarı” (VIII/2), anlıyan “anlayan” (I/22), yapıyım “yapayım” (II/17), ... vb

Çok nadir olarak a>i değişimi de karşımıza çıkmaktadır: yaşıyamah “yaşayamayız” (XV/74), buriya “buraya” (XV/73), maiş (XV/68)...

b) e>i, ê: kalın seslilerdeki a>ı değişiminin sebebini yukarıda açıklamıştık, aynı durum ince sıralılarda geçerlidir. Y ünsüzü zayıf vurgulu orta heceyi daraltır: úólgiye “gölgeye” (V/7), dediye “dedeye” (IV/39), söyleyiceksin “söyleyeceksin” (XI/3), kesemiyenlere “kesemeyenlere” (X/65), yèddi (XV/7), zèytin (XVII/3),

³⁷ Ahmet Bican Ercilasun, age. s.92

c) o>u: urda “orada” (XV/10), horuz moruz (IV/61), susuyur “susuyor” (II/14), duan “doğan” (MDD), u_yanda (IV/76),

Damal ağzında yaygın olarak görülen daralma olayı ‘o’ sıfatını da etkilemiştir. Bu daralma olayı Batı Grubu ağızlarında da sıkça karşımıza çıkmaktadır. (Amasya, Ankara-Nallıhan, Antalya, Aydın-Germencik, Bilecik, Bolu, Burdur, Çanakkale, Kütahya, Manisa vb.)³⁸ Ayrıca Uygur ve Özbek Türkçelerinde ‘o’ sıfatı ve zamirinin ‘u’ olarak kullanıldığını bilmekteyiz. “(Örn. Özb. *U yâq=o taraf, yan; U gâp= o söz. Uyg. U tereb= o taraf, yan.*)”³⁹ Yine Kıpçak etkisiyle ilk hece ünlü daralması yaşanmasının da Kıpçak etkisi olduğu varsayılabilir. Zira Batı Karadeniz ağızlarında Kıpçak etkisiyle “o” zaminin daraldığını görebilmekteyiz. Bir sonraki örnekte yine bir etkiden söz etmek mümkün. Kuzeydoğu Anadolu ağızlarında o işaret sıfatı ve zamininde daralma olayının yaygın olduğunu bilmekteyiz.

d) ö>ü: özellikle Damal-Ahıska ağzında, şimdiki zamanda, karşımıza çıkmaktadır. hayvanın derisini yüzüyürdük, onu ğurutüyürduĥ, onu temiz duzlüyürduĥ. onı bõle zoĥ zoĥ çekiyürdük, asıyür, ğurutüyür ki (I/35-36), alıyür (I/15), üğüttüm “üĝ- fiilin ilk halini muhafaza etme ihtimali açısından önemlidir.” (X/122)

1.11.4 Dar ünlülerin genişlemesi:

a) ı>a: Örnekleri ağızımızda çoktur: daadıllar “dağıtırlar” (V/52), daanda “dağında” (VIII/7), saandaĥ “sağındaki” (MDD), yayhıyabiliyórdum (XVIII/8), topraan (I/32), vb.

b) i>a: örnekleri ağızımızda azdır: saabı (MDD), saandaĥ “sağındaki” (MDD)

c) i>e: deez “deniz” (MDD), deeşti “değişti” (VI/2), nee “niye” (XV/14), deermene “değirmene” (XVIII/1), deel “değil” (VII/6), şeer “şehir” (MDD)... vb

d) u>o: örnekleri fazla değildir: yoĥardan “yukarıdan” (VI/17), oĝraşa (VI/125), osanmıştırsın “usanmıştırsın”, “osan- fiili damal ağızlarında ilk haliyle korunmaya devam etmektedir.” (VII/251), dooz “domuz” (MDD)

e) ü>ö: güzellik “güzellik sözcüğünün göz+ haliyle devam ettiğini burada görmek mümkün.” (VIII/95), böyüksün “büyüksün” (XII/44), böön “bugün” (MDD), rus hükümeti “Rus hükümeti” (II/30), devlere hökmeden “devlere hükmeden” (VI/85), bu

³⁸ Leyla Karahan, age. s.134

³⁹ Ahmet Buran-Ercan Alkaya, *Çağdaş Türk Lehçeleri*, Akçağ yay. Ankara, 2010, s.183,184,227

hökümdara “bu hükümdara” (VII/140), hörmət “hürmet” (MDD), möhtecim de yohtur “muhtacım da yoktur” (XV/69), bōce “Bu gece” (XV/46)

1.11.5 Düz ünlülerin yuvarlaklaşması:

a) a>u: “örnekleri çok azdır. Metinlerimizde tespit edilemeyen bu değişim Ardahan’ın diğer ağızlarında kısmen de olsa kullanılmaktadır.”⁴⁰

buruya “buraya” (MDD), şuruya “şuraya” (MDD), oruya “oraya” (MDD), biraz duruyum “biraz durayım” (VII/264)

b) a>o, â: vār, vār, vār (VIII/6), vāla hēc duymadım (IX/33)

c) e>ö: cōmaāt varıdı (VI/7), dōlet “devlet” (MDD), yōvmiye “yevmiye” (MDD)

d) e>ü: bōcüklerine (XVII/2), bu dönüm “dönem” mirzada (VIII/133), görüyüm “göreyim” (MDD)

e) i>ü, î: “Bölgemizde sen en sık görülen değişimlerden biridir. Bu bizlere Eski Anadolu Türkçesinin yuvarlaklaşma eğiliminin bölgemizde devam ettiğini göstermektedir.”⁴¹

görüyüm “göreyim” (MDD), evlülük “evlilik” (VI/5), sevdüm “sevdim” (VI/6), şüşe “şişe” (VII/233), devrüyümüş “devriymiş” (X/84), dedüğümnen “dediğimle” (XII/45), evürdü de dedim murat çakabay evürdü “evürdü” dağların suyunu ğapısına çevürdü “çevirdi”, esgigilıcı yüzüstüne devürdü “devirdi” (VI/216-217-218), adı güssümüdü ğaynanamın (XII/12), onunçün (II/47), pır sultan abdalım (X/119) vb.

f) ı>u: Metinlerimizde tek örneği vardır:

havuzamda “hâfızamda” (VI/21),

g) î>u: tek örneği vardır:

mahsununun “Mahsunî” (VI/33),

1.11.6 Yuvarlak ünlülerin düzleşmesi:

“Bölgemiz dudak uyumuna büyük oranda uymaktadır ama bazı sözcüklerimizde yazı dilimizin aksine düzleşme eğilimindedir.”⁴²

a) ö>a:

Özellikle yazı dilimizdeki öyle, sözcüğünde karşımıza çıkmaktadır: ayle “öyle” (VI/75)

b) ö>e,ê:

ële giyellerdi (V/74), dizini bële ğordu (VI/15), bële “böyle” (MDD)

⁴⁰ Bkz. Ercilasun, Kars İli Ağızları, s.89; Tosun, Ardahan İli Ağızları, s.58

⁴¹ İbrahim Tosun, age. s. 59

⁴² Ahmet Günşen, age. s. 45

c) ü, u > ı, i :

çökiyórdu “çöküyordu” (X/18), hişeyin “hüseyin” (VII/76), mirat “murat” (V/219), koymışler (II/2), dutmışler (II/2), çapıt “çaput” (VII/128), yağmır yağıyór (V/6), hamır ınan “hamurla” (VI/124), ğabil etmeh “kabul etmeyiz” (X/45), , gelecēmiz oydı “geleceğimiz oydu” (IX/85)

d) o > i:

Özellikle Damal-Ahıska ağzında şimdiki zaman ekinde karşımıza çıkmaktadır. Bu değişimin Azeri Türkçesinin etkisiyle oluştuğunu düşünüyoruz.

bilemiyirim “bilemiyorum” (I/1), beğenmiyir “beğenmiyor” (II/13), kesiyirük “kesiyoruz” (I/35), dönüyirler “dönüyorlar” (II/15) vb.

1.12 ÜNLÜ DÜŞMESİ (ELİSİON)

Yazı dilimizde olduğu gibi bölgemizde de vurgusuz orta hece ünlülerinin düştüğünü görmekteyiz. Bölgemizdeki ünlü düşmelerini ve sebeplerini şu şekilde sınıflandırabiliriz:

- a) Akıcı veya yarı ünlü durumundaki bir ünsüz ile akıcı veya yarı ünlü ünsüzler arasında bulunan ünlüler genellikle düşer:

ğoynun “koyunun” (III/33), göyyór “koyuyor” (IV/18), yayyórdıh “yayıyorduk” (XVII/1), götürürük “götürürüz” (XII/21), yollarnen “yollarla” (II/12), sizinkilerini “sizinkilerini” (II/10), orda “orada” (V/9) vb.

- b) Yabancı asıllı sözcüklerde de orta hece ünlülerinin düştüğünü görüyoruz:

ħağğát “hakikat” (MDD), mayana “mu’ayene” (MDD), İtfāye “itfaiye” geldi (VI/55),

1.13 ÜNLÜ TÜREMESİ

1.13.1ÖN SESTE TÜREME (PORTHESIS):

“Tipik bir Orta Anadolu özelliği olan ön seste türeme Damal ağzında yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu da Damal ağzını Orta Anadolu’ya bağlamaktadır.”⁴³ Özellikle r ve l ünsüzlerinin sözcük başında telaffuzunu kolaylaştırmak için r ve l ünsüzleri önünde olduğunu belirtmekte fayda görüyoruz:

a) ı türemesi :

ıramatlıh “rahmetli” (V/2), ıraad ıet (VI/235), ırāt “Rahat” (XII/48), ılayıh (VI/244), ıraħı “rakı” (XIII/8), ırıza “rıza” (MDD)...

⁴³ Ahmet Bican Ercilasun, age. s. 97

b) i türemesi:

ilâzım “lazım” (MDD), ilâen “leğen” (MDD), ireng “renk” (MDD), irezil “rezil” (MDD)...

c)ö türemesi:

örüzgernen “rüzgârla” (X/31)

d)u türemesi:

urumdayım “Rum’dayım” (VI/231), urus “Rus” (MDD)

e)ü türemesi:

ürüstemi “Rüstem’i”(VI/84)

1.14 İÇ SESTE TÜREME (Epenthesis):

Dilimizin en aslî kurallarından biri olan iki ünsüz ortasında ünlü ister kuralı sebebiyle, bölge ağızlarımızda, genellikle ortaya bir ünlü sesin eklenmesi şeklinde cereyan eder. Yazı dilimizde de birçok örneği görülen bu türeme şekli genellikle yabancı kökenli kelimelerde karşımıza çıkmaktadır, yine Batı kökenli kelimelerin teknoloji eksenli dilimize girmesi bizim bu sözcükleri ödünçlememize sebep olmuştur:

tiren “ tren”(IX/74), apartımanı “apartman” (IX/87), cizirede “Cizre’de” (VI/131), hepsi “hepsi” (VI/ 178), hazireti ali “Hazret-i Ali (VI/190), orta asıyaya “Orta Asya’ya”(VII/5), haşılama “haşlama” (XVI/30), yarım orda yalığızdır “yârim orada yalnızdır” (V/111)

1.1.2 SON SESTE TÜREME (Epithesis) :

Bölgemizde çok sık görülen bir ses olayı değildir. Metinlerimizde sadece bir örnekte karşımıza çıkmaktadır

*Zarflar -yapıları ne şekilde olursa olsun-vurgu isteyen kelimelerdir. Türkçede sesle yapılan vurgunun yeterli olmadığı durumlarda şekil vurgusuna (Gramatikal vurgu) başvurulur ve kelimelerin yerleri değiştirilerek, kelime başına ve sonuna bazı pekiştirici öğeler eklenerek vurgu sağlanır.*⁴⁴

gelsene geri gèdeg (II/14), hemi (MDD), gelirkene (MDD)

2 ÜNSÜZLER (Consanants)

Ünsüzler, boğumlanmaları sırasında ses yolunda ortaya çıkan birtakım engeller sonucunda ortaya çıkmış seslerdir. Ses yolunu kapatıp sesin ortaya çıkmasını engelleyen diş, damak, bademcik, dudaklar sebebiyle ünsüzler sınıflandırılabilir.⁴⁵

⁴⁴ Leyla Karahan, Zarf-fiil eklerinde Genişleme Eğilimi ve -s(A)r Ekinin yapısı, Türk Dili Üzerine İncelemeler, Ankara, 192-200

⁴⁵Ahmet Günşen, age. s. 51

Yazı dilimizde bulunan ünsüzlerin yanı sıra bölgemize özgü birtakım ünsüzler de bulunmaktadır. Sırası geldiğinde bu ünsüzleri tanıtarak durumu açıklığa kavuşturma arzusundayız.

2.1 Yazı dilimizde bulunmayan ünsüzler:

Damal ağızlarında yazı dilinden farklı olarak kullanılan belli başlı ünsüzler bulunmaktadır. Şimdi bu ünsüzleri sebepleriyle birlikte inceleyelim:

2.1.1 h ünsüzü:

h; hırıltılı, sızıcı ve sedasız bir arka damak ünsüzüdür. Orta Anadolu, Kars ve Ardahan ağızlarında sık görülen bir ünsüzdür. Özellikle arka damak ünlüleriyle kurulan sözcüklerde ú > h veya h > h değişmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Örnekleri bir hayli fazladır. Arapçanın etkisiyle bölgemizde ortaya çıktığı düşünülmektedir:

hadar “kadar” (VI/77), sohmadılar “sokmadılar” (IX/3), birahtıh “bıraktık” (IX/11), oħumuştursun “okumuşsundur” (IX/13), çıhardır “çıkartır” (IX/34), merahlıdır “meraklıdır”(IX/34), ayahlarım “ayaklarım”(I/30), yaħardıh “yakardık” (III/7), aħıl “akıl” (IV/8), ufahtım “ufaktım” (V/1)... vb.

2.1.2 ğ ünsüzü:

Arka damak ünsüzlerinden bir olan ğ ünsüzü patlayıcı ve tonlu bir ünsüzdür. Özellikle arka damak ünsüzlerinin yer aldığı sözcüklerde karşımıza çıkmaktadır. ú > ğ değişimi neticesinde genellikle ön seste ve iç seste yoğun olarak görülmektedir:

ğapanıyörmüş “kapanıyormuş” (1/7), ğapandığı “kapandığı” (1/7), ğafa “kafa” (II/2), ğırh “kırk” (IX/2), ğaldıh “kaldık” (IX/2), sasğara’dan (XI/3), çalgıları (XIII/10), balagaatıkların alideydi (XV/62)⁴⁶

2.1.3 ñ ünsüzü:

Bölgemizde kullanılmayan bu ünsüzümüz gerek tarihî dönemlerde gerek günümüz ağızlarında ve şivelerinde yaygın olarak kullanılan bir sestir. Orta Anadolu’nun birçok bölgesinde ilgi eklerinde, 2. şahıs ekleri ve fiillerin 2. Teklik çekimlerinde karşımıza çıkmaktadır. Bölgemizde ise ñ sesi ğ’ ye dönmektedir. Bu ses günümüzde Doğu ağızlarının etkisiyle kaybolurken nadir olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ses de bölgemizi Orta Anadolu’ya bağlamaktadır. Sadece Hüsniye Yayıncı ile yaptığımız bir sohbette karşımıza çıkmaktadır ve bu sözcük aslî şeklini korumaktadır:

⁴⁶ *Balakatik* sözcüğü, Dereköy köyünde lakap olarak kullanılır ve “bala katık olmak” anlamında kullanılmıştır.

doñuz “domuz” (MDD)

2.1.4 ú ünsüzü:

“Arka damak ünsüzlerinden bir diğeri de ú ünsüzüdür. Bölgemizde yaygın olarak kullanılan ú sesi kalın sesli ünlülerden oluşan sözcüklerde kullanılmaktadır. Yazı dilimizde kullanılmayan bu sesimiz birçok Anadolu ağzında karşımıza çıkmaktadır. Genellikle ön seste ğ’ye dönen ú ünsüzü, sözcük ortasında ve sonunda ise h olarak karşımıza çıkmaktadır”⁴⁷:

kıPrısa (IX/1), úızı(II/21), tırnaúlarını (VI/33), úadın (VI/3),
úomutana (VI/56) aúrabası(II/17),haúsız (VI/39), hêşbir úanal
(VI/38)...

2.1.5 ğ ünsüzü:

“ú > ğ > ğ değişimleri neticesinde ön sesteki ú ünsüzü gırtlaktan çıkan patlayıcı ğ ünsüzüne dönüşmüştür. Özellikle Damal-Ahıska ağzında ortaya çıkan bu ünsüzümüz yaygın bir kullanım sahasına sahip değildir.”⁴⁸ Ahıska grubunda hem kalın hem ince seslilerle kullanılması dikkat çekici bir özelliktir:

yaĝı (III/52), deĝdi (III/41)...

2.1.6 h ünsüzü:

ú ve h sesinin arasında kalmış ve tek seste ikisinin de duyulduğu ünsüz çeşidimizdir. Örnekleri seyrek:

yoĝluĝ (III/16), yoĝ (III/17)

2.1.7 k ünsüzü:

Yazı dilimizde yer almayan seslerden biridir. Kalın sıralı ünlülerin yanında yer alan ve normal k’den daha ince olan ünsüzlerimizdendir. Genellikle yabancı, Arapça, kökenli ek ve sözcüklerde karşımıza çıkmaktadır:

askere (IX/79), bekâr “bekar” (VI/53), kóylü (VI/14), Pişka (1/3), sókerik
“sökeriz” (X/44), hizmekêr “hizmekâr” (XI/12), nikâĝ (XII/6) takvím kâadını
(VI/20)...

⁴⁷ Ahmet Bican Ercilasun, age. s. 106

⁴⁸ Ahmet Günşen, age. s. 55

2.1.8 ğ ünsüzü:

Yazı dilimizde yer almayan seslerden biri de normal g'den ince olan ğ ünsüzüdür, k ünsüzü ile aynı özellikleri taşımaktadır:

ğótüren (XV/9), ğünnerimiz (X/16), bezirġān (VI/101)...

2.1.9 í ünsüzü:

Yazı dilimizde yer almayan bir diġer ünsüzümüz í ünsüzüdür. Normalden daha ince olan í ünsüzü genellikle yabancı kökenli sözcüklerde karşımıza çıkmaktadır:

meselá (IX/43), sülále (IX/43), kemáldán (V/44), felán (I/42)...

2.1.10 ź ünsüzü:

Yazı dilimizde yer almayan bir diġer ünsüzümüz ź ünsüzüdür. Normalden daha ince olan ź ünsüzü seyrek kullanılan ünsüzlerdendir:

ġúzün (XV/33), ġózüne (VI/24), intiźār olur (VI/143)...

2.1.11 š ünsüzü:

Yazı dilimizde yer almayan ünsüzlerden biri de š ünsüzüdür. Normalden daha ince olan š seyrek kullanılan ünsüzlerdendir, metinlerde tek örneġi mevcuttur :

šókerik (X/44)

2.1.12 ř ünsüzü:

Yazı dilimizde yer almayan bir diġer ünsüzümüz ř ünsüzüdür. Normalden daha ince olan ř ünsüzü seyrek kullanılan ünsüzlerdendir:

ġórmüyō mu (XVII/28), ġóřsem (IX/59)

2.1.13 P ünsüzü:

p ile b arasında kalmış patlamasını kaybetmiş p ünsüzüdür. Karşımıza seyrek çıkan ünsüzlerdendir:

arPadan (VI/175), harP (VII/19), Pir sultanı adı (VIII/7), kıPrısınan (IX/13)

2.1.14 T ünsüzü:

t ünsüzünün tonlulaşma yoluyla T ünsüzüne dönmesi sonucu oluşur. Bu ses t~d arası bir sestir.

řorġuTunu (XIII/16), yumurTaynan (XIV/4)

2.1.15 D ünsüzü:

d ünsüzünün ötümlülüşme yoluyla D ünsüzüne dönmesi sonucu oluşur. Bu ses d~t arası bir sestir.

Dohuyóllardı, yastıh Doḥuyóllardı (XIV/17), Doḥanmiyacām (VIII/141)

2.1.16 K, Ú ünsüzleri:

k, ú ünsüzünün ötümlülüşme yoluyla K,Ú ünsüzlerine dönmesi sonucu oluşur. Bu sesler k~g, ú~ğ arası seslerdir.

çek Kateri (VI/119), bir tarafı Türk (IX/15), eKmek_ederdik (XIII/13), gèderdiK (XVIII/13), semaḥ ederdik (XVIII/13),

2.1.17 S ünsüzü:

s~z arası bir sestir. Tonlulaşma merhalesini gösteren bu ses yarı s yarı z özelliği gösterir.

Sōra (VIII/1), Sōḥnda (VIII/4),

2.2 ÖN SES ÜNSÜZ DEĞİŞİMLERİ

Bölgemizdeki ön ses değişimleri belli bir kurala bağlı ilerlemektedir. Kişiyeye bağlı değişimler olsa da genellikle diğer Anadolu ağızlarında da görülen yaygın değişimler bölgemizde de görülmektedir. (Bkz. Günşen, Kırşehir Ağızları, s.60)

Ön ses değişimlerinin genel görünümü şu şekildedir:

2.2.1 k- > g- değişimi:

Bu değişim Eski Türkçeden beri devam eden dilimizin en yaygın değişimlerinden biridir. Bilindiği üzere dilimiz Eski Türkçe Dönemi'nden sonra Kuzey, Doğu ve Batı Türkçesi olmak üzere üç ana gruba ayrılır. Kuzey ve Doğu Türkçesinde k ünsüzü kendisini korumayı başarmışken Batı Türkçesinde tonlulaşarak g'ye dönmüştür. Bölgemizde ise bu değişim yazı dilimizden de öteye gitmiştir. Genellikle boğumlanma noktaları geride olan ünsüzlerimizde görülen bu tonlulaşma olayı nadir olarak boğumlanma noktaları önde olan ünsüzlerde de görülmektedir. Yine bazı sözcüklerimizde de tonlulaşma olayının gerçekleşmediğini ve Eski Türkçedeki hâllerini korudukları gözlenmektedir, burada birkaç örnek vererek soru işaretlerini silmek arzusundayız. Ör. Köç-, künde, Kólge vb.

gendim (VI/180), gendileri "kendileri" (VII/61), getirmiş >kel-tir- (I/43), giyecek > ked- (III/17) ...

2.2.2 g- > ğ-; k- > ħ- değişimi:

Bölgemizdeki yaygın değişimlerden biridir. Özellikle Türkmen ağızlarında ince sesli ünlülerimizin yanında bulunan k ve g sesleri ö ve ü sesinin etkisiyle boğumlanma

noktalarını geriye çekmektedir. Bu ses olayı da Damal ağzının Orta Anadolu'ya bağlamaktadır:⁴⁹

górüyüm “göreyim” (MDD), góřsem “görsem” (IX/59), kóy “köy” (VII/112), góřürlerdi “görürlerdi” (VIII/4), góñül “gönül” (MDD), gúzün “güz ayında” (XV/33), góğ “gök”(V/48), ğanlı úópük “kanlı köpük”(V/40), góbēni neyini (V/13), góğnūndeyim (VI/233), kór “kör” (MDD)

2.2.3 ú- > ğ- değişimi:

Bölgemizdeki en yaygın değişimlerden biridir. Birçok Anadolu ağzında olduğu gibi Damal'da da en sık karşımıza çıkan ses olaylarından biridir. En sık görülen tonlulaşma olayıdır:

ğapanıyörmüş “kapanıyormuş” (I/7), ğafa “kafa” (II/2), ğırh “kırk” (IX/2), ğaldıh “kaldık” (IX/2), ğóyun “koyun” (IX/26), ğuzu “kuzu” (IX/26), ğaşğaş “kaçağ”(IX/35), ğalabalıh “kalabalık” (III/4), ğına “kına” (IV/10), ğundaĥ “kundak” (V/14), ğaynana “kaynana” (VI/1), ğorĥularından “korkularından” (VII/5), ğomuyórlardı “komuyorlardı” (VIII/2), ğızı “kızı” (XIII/1), ğırılınca “kırılınca” (XVII/3), ğurban “kurban” (XVIII/11)... vb.

2.2.4 t- > d- değişimi:

Eski Türkçenin en aslı seslerinden biri olan ve ön seste kullanılan t sesi Batı grubunda karşımıza tonlulaşarak d şeklinde çıkmaktadır. t sesinin fonetik değişimi bugün Türkologlar tarafından Türkçenin lehçelerini ve şivelerini belirlemede aslı ses olarak kullanılmaktadır. taęlıĝ grubu, tağlı grubu, dağlı grubu...

Bölgemizde ise t- > d- değişimi yaygın bir değişim olarak karşımıza çıkmaktadır. Yazı dillerinin donmuş ve değişimi zor diller olduğu düşünülürse fonetik ve morfolojik farklılaşmayı anlamın en güzel yolu olan ağız derlemelerine bakmaktır. Bu neticeler ışığında örneklerimizi inceleyerek Eski Türkçeden bugünlere gelen ve hâlen devam eden bu değişimi gözlemlemek çok önemlidir:

duttular “tuttular” (IX/3), dutuyur “tutuyor” (I/32), daş “taş” (IV/65), duzlarlar “tuzlarlar”(V/14), dırnaĝanı “tırnaĝını” (MDD), dutan “tutan” (VII/5), dopluyórdı “topluyordu”(XVIII/36)...

Yabancı asıllı kelimelerde de yazı dilimizinden farklı olarak t-> d değişmesi karşımıza çıkmaktadır: dene “tane” (II/21), dabanca “tabanca” (MDD)

⁴⁹Ahmet Günşen, age. s. 61

2.2.5 d- > t- değişmesi:

t sesinin Türkçemizdeki en aslı seslerden biri olduğunu yukarıda ifade etmiştik. Bugün yazı dilimizde d'ye dönen t sesi bölge ağızlarında kendisini korumaktadır. bu açıdan bu sözcükleri dikkatli incelemek gerekir. Biraz örneklerini vereceğimiz sözcükler Kuzey ve Doğu gruplarında Eski Türkçe şekillerini devam ettirirken Batı grubunda d'ye dönmüştür. Bu sözcüklerin aslının t'li olduğunu belirtmek de tekrar fayda görüyoruz:

tökerlerdi “Etü. tök-, Kaz. tög-, Tat. tüg-, Özb. tök-, Kır. tög”⁵⁰ (IX/106), tikeller “Etü. tik-, Kaz. tığ-, Özb. Tıú-, Uyg. tik-”⁵¹ (IV/7), tohuruñ “Etü. tokı-, Kaz. toúu-, Tat. tuk-, Özb. toúı-, Kır. tok-”⁵²(XII/20),

Birçok Anadolu ağzında olduğu gibi bölgemizde de yabancı asıllı kelimelerde d sesinin t'ye döndüğünü görebiliyoruz:

tohtoru “doktoru”(XV/17)

2.2.6 s- > z değişimi:

Bölgemizde görülen tonlulaşma olaylarından biridir. Belli başlı sözcüklerde karşımıza çıkmaktadır:

zabānan “sabahleyin” (I/15), zanki “sanki” (IV/24), zandıñ (VI/151), zōra “sonra” (VIII/87), zabācañ “sabaha kadar” (X/4), zandım “sandım” (XIII/18), zabāhlara “sabahlara” (XVII), zopa “sopa” (MDD)...vb.

2.3 Diğer Ses Değişimleri:

Bu ses değişimleri kişiye bağlı ortaya çıkan veya bölgemizde nadir görülen ses değişimleridir:

2.3.1 ú- > ħ-:

ħadar “kadar” (VI/77),

2.3.2 b- > v-:

Sadece “bu” işaret zamiri ve sıfatında görülür Karluk etkisi olduğunu düşünüyoruz. Şekil bilgisi kısmında detaylıca ele aldık:

⁵⁰ http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_lehciler&arama=lehceler&guid=TDK.LHC.5c1cdd165c1943.95656839

⁵¹ http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_lehciler&arama=lehceler&guid=TDK.LHC.5c1cdb7350c9a3.1237458

⁵² http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_lehciler&arama=lehceler&guid=TDK.LHC.5c1cdb04295086.8753938

vu “bu” (IX/116), a_vu “bu”(V/45), a_vurda “aha burada” (VI/153), a_vu makine (XII/22), a_vu (XIII/33) ...vb.

2.3.3 ç- > c-:

ceyizimi “çeyizimi”(XII/11)

2.3.4 r- > l-:

levirde “revirde” (XV/12)

2.3.5 v- > b-:

befat_edişir (II/22), befat_etti (IV/81)

2.3.6 p- > b-:

abdal bir sultanım (VI/85), barmaanda “parmağında” (VII/273), bişerdi “pişerdi” (IX/115)

2.3.7 n- > l-:

löbet “nöbet” (VI/99), löbetim “nöbetim” (X/122)

2.3.8 l- > n-:

nezetli “lezzetli” (IX/115)

2.3.9 g- > k-:

kimi (XVIII/10)

2.4 ÖN SESTE ÜNSÜZ TÜREME (PROTHESIS)

Ünlü ile başlayan kelimelerin önüne gelerek vurgusuz hecelerin ses değerlerini korumak için boğumlanma noktaları zayıf ünsüzlerin türemesidir.⁵³

2.4.1 Ön seste h- türemesi:

helbet “elbet” (XIII/30), hindi “şimdi<imdi<amtı”(XVIII/30), hayva “ayva” (MDD), hayvah “eyvah” (MDD)

2.4.2 Ön seste y- ve m- türemesi:

yeriştim “eriştim”(X/41), a_yindi “şimdi<imdi<amtı”(V/95), yırağ “ırak” (MDD), yit- “it-” (MDD)

⁵³ Ahmet Günşen, age. s.63

Daha çok ikileme şeklinde karşımıza çıkmaktadır: milaç “ilaç” (IV/83), gıllı mıllı “kıllı mıllı”(XII/27), monşuluğ “ komşuluk” (XIII/41), dohtor mohtor (XV/8)... vb.

2.5 İÇ SES ÜNSÜZ DEĞİŞMELERİ

Damal ağızlarında iç ses değişimleri karşımıza tonlulaşma, sızıcılaşma, akıcı ünsüz değişimleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.5.1 İÇ SESTE TONLULAŞMA

Damal ve yöresinde, yan yana gelen iki sert ünsüzden birinin, dilimizdeki uyumun aksine, tonlulaşması olayıdır. Bu durum ünlü-ünsüz uyumsuzluğunu ortaya çıkarmaktadır ve Anadolu’nun birçok ağızında karşımıza çıkmaktadır. Bu tonlulaşma olayı daha çok b<p, g<k, ğ<ú şeklinde karşımıza çıkmaktadır:

ğahbe “kahpe”(VI/146), ahısğadan “Ahıska’dan”(1/5), başğa “başka”(II/7), birğaş “birkaç” (VI/13), sasğara'dan “Saskara’dan” (XI/3), esgiden “eskiden”(XV/8), ğızgen “kızken” (XVI/3)... vb.

Yazı dilimizde olduğu gibi Damal yöresinde de tonsuz ünsüzlerin yanlarına aldıkları sesli ile başlayan bir ekten sonra tonlulaştığı görülmektedir. Damal yöresinde tonlulaşma hadisesi genellikle ğ<ú, k şeklinde karşımıza çıkmaktadır. “ğ” sesinin erimeye müsait bir ses olduğunu ve genellikle düşüp kendisinden önceki ünlüyü uzattığı görülmektedir:

çocuğunu (I/12), çiftliğnen “çiftlikle”(I/13), toprā “toprağa”, áyānı “ayağını” (I/31)... vb.

Ulama neticesinde tonlulaşma olayı Damal yöresinde yaygındır:

yō_üdu “yoktu”(XVII/5), ağaç yayığ_ıman “ağaç yayık ile”(XVII/1-2), yoğ_ıdu “yoktu”(II/11), fağırli_ıdı “fakirlikti” (V/12)... vb.

Bölgemizdeki bir başka tonlulaşma olayı da ğ<ğ, g değişimidir. Bu değişim Ahıska ağız grubunu Türkmen grubundan ayırmaktadır, Türkmen grubunda nadir olarak karşımıza çıkan bu tonlulaşma hadisesi Ahıska grubunda yaygındır:

yağı “yağı” (III/36), değdi “değdi” (III/41), ayağa “ayağa” (III/41), yemedüğümüz “yemediğimiz” (III/58), yedüğümüz “yediğimiz” (III/58), ğaranlığında “karanlığında”(III/31), bayağı “bayağı” (III/20), beğenmiyór mu? “beğenmiyor mu?”(VII/101), göğsümü “göğsümü” (VII/232), yíğit “yiğit”(VII/320)... vb.

Bölgemizde birkaç alıntı kelimeye karşımıza çıkan tonlulaşma olayı da v<f değişimidir:

havuzamda “hâfızamda” (VI/21), zivâvı “zifâf” (VII/278)

2.5.2 İÇ SESTE TONSUZLAŞMA

Tonsuzlaşma, tonlu ünsüzlerin tonsuz ünsüzlere dönmesidir. Tonsuzlaşma örneği Damal yöresi ağızlarında karşımıza nadir olarak çıkmaktadır:

2.5.2.1 -c->-ç-:

yalançı (IV/36), yolçu (VII/113), dilençi (XV/67)... vb.

2.5.2.2 -z->-s-:

doğusda (XV/1), teskire (XV/31)

2.5.2.3 -v->-f-:

ğayfeye “kahveye” (VIII/87), ğayfeltidir “kahvaltıdır” (XIII/57)

2.5.3 İÇ SESTE SIZICILAŞMA

Bilindiği üzere süreksiz ünsüzlerin sürekli ünsüzlere dönmesi dilimizde süreklileşme adıyla anılır. Süreksiz ünsüzlerimizin bir kısmı da sızıcı ünsüzlere dönebilir. Bu olaya da sızıcılaştırma adı verilir. Bunların bir kısmı kurallı olarak karşımıza çıkmaktadır:

2.5.3.1 -ú- > -h-:

Damal ağzındaki en yaygın sızıcılaştırma örneğidir. Diğer ağızlarda olduğu gibi bölgemizde de kurallı bir değişme hâline gelmiştir:

sohmadılar (IX/3), birahtıh (IX/11), oħumuştursun (IX/13), çıhardır (IX/34), merahlıdır (IX/34), ayaħları (I/30), yaħardıh (III/7), ufahtım (V/1), yuħa “yufka” (V/30), ğaħar “kalkar” (VI/7), ğorħularından (VII/5), yazıhtır (VIII/17), aħtarıyóruħ (X/26), aşıħlar (XI/5), aħlıma (XII/7), doħusda (XV/1), çocuħları (XVII/2), arħamıza (XVII/9), yayħıyabiliyórdum “yıkayabiliyordum” (XVIII/8)... vb.

2.5.3.2 -ñ-, -n- > -ğ-:

Bölgemizin karakteristik değişimlerinden biridir. Tarihî devirlerden başlayarak ñ sesinin n, y ve ğ’ye dönüştüğünü bilmekteyiz, bu sızıcılaştırma örneği Damal ağzındaki en yaygın ve kurallı değişmelerden biridir, bu değişme Türkmenlerde o kadar ileri bir safhada gelişim göstermiştir ki n sesi de bu gelişimden kurtulamamış ve bölgemizde ğ’ye dönmüştür:

sağa “saña” (IX/111), buğa “buna” (IX/118), öğünü “öñünü”(V/9), öğde “öñde”(V/43), yalığızdır “yalıñguz” (VI/111), góğnündeyim “göñlündeyim” <göñül< köñül (VI/233), boynuğu “boynuñu” (VII/239), yüklenmeyeceğsığız (XII/20), deseğe (XIII/18) götüreceksığız (VII/57), ... vb.

2.5.3.3 -ç- > -ş-:

Süreksiz, tonsuz bir ses olan ç ünsüzünün; tonsuz, sürekli sızıcı ş ünsüzüne dönmesi olayıdır. Örnekleri bölgemizde az değildir. Özellikle geç-, aç-, fiileri ile genç sözcüğünde karşımıza çıkıyor:

geşmiyórdu (IX/93), aşma (IV/21), geşmiyór (VI/2), ğaşmışlar (VII/5), geşti (VII/96), geşmiş (VII/180) genşlijim (XVII/23), aştım (XVIII/2), genşler (V/68)... vb.

2.5.3.4 -ğ- > -v-:

yıvardıh “yığardık”(X/20), suvan “soğan” (MDD), duvan “doğan” (MDD)

2.5.3.5 -b- > -m-:

Tek bir kelimedede karşımıza çıkmaktadır ama örneği diğer ağızlarda (Kırşehir vb.) olduğu gibi bölgemizde de yaygındır:

Kimi (IX/79), kimi (IV/6), kimi (XVIII/10)

2.5.3.6 -b- > -f-:

sofet_ ediyoruh “sohbet ediyoruz”(X/115)

2.5.4 İÇ SESTE AKICILAŞMA

2.5.4.1 -r- > -l-:

En sık yaşanan değişimlerden biridir. r sesi ile aynı kendisi gibi olan tonlu diş eti ünsüzü olan l sesine döner:

semah edellerdi (IV/23), asallardı (V/49), güleşek (VII/226), zaral_ olur (VIII/17), eltesi (X/35) ğablime (XVI/21)...

2.5.4.2 -l- > -n-:

Bu değişim özellikle “ile” edatı ve “+leyin” zarf ekinin hece kaynaşmasına uğramış şeklinde karşımıza çıkar:

davul_ununan “davul ile” (IV/2), yolnan “yol ile”(VII/84), zabānan “sabahleyin” (I/15), aħşamnan “akşamleyin” (I/15), zabanān oluyór (VII/179), ama zabānan ğayfeye geldiler (VIII/87)...

2.5.4.3 -m-> -n-:

şindi (IX/13), şindi (VI/1), gönşu (VI/53), şindi (VII/16), gönşu (VII/124), şindi (X/8), şindi (XI/1), şindi (XIII/19), şindi (XV/52), şindiden (XVI/6) ...

2.5.4.4 h- > -y-:

ğayfeye (VIII/87), ğayfeltidir (XIII/57), ğayfeden (XV/48)

2.6 İÇ SESTE ÜNSÜZ BENZEŞMESİ (ASSİMİLATION)

İç sesleri arasında yan yana iki ünsüzün bulunduğu kelimelerde veya söyleniş bakımından aynı durumda bulunan komşu kelimelerin son ve ön sesleri arasında, bazen iki ünsüzden biri, kendisine yakın boğumlanma niteliği taşıyan ötekisi tarafından büsbütün veya kısmen benzeştirilir. Ünsüz benzeşmesi adını verdiğimiz bu olay, daha çok boğumlanma noktaları birbirine yakın ünsüzler arasında gerçekleşir.⁵⁴

2.6.1 İlerleyici Benzeşme:

Benzeşen iki ünsüzden, tabana yakın ünsüzün kendisinden sonraki ünsüzü kendisine benzetmesidir:

2.6.1.1 Yarım benzeşme:

“Birinci ünsüzün ikinciye etki ederek onu bir veya daha fazla özelliği bakımından kendisine benzetmesidir.”⁵⁵

a) -yl- > -yn-: şeynen (IX/27), kör lambaynan (XII/35)...

b) -rl- > -rn-: harb_ ediyórlar ki zornan alacağlar (VII/304)

2.6.1.2 Tam benzeşme:

Kendisinden çok az farklılık taşıyan birinci ünsüzün kendisinden sonraki ünsüzü her bakımdan kendisine benzetmesidir.

a) -nl- > -nn-: bunnar (III/38), annadın mı? (VI/9), ğünnerimiz (X/16), onnan (XVII/3), bennen (XVIII/26)...

b) -şy- > -şş-: beş_şüz “beş yüz” (MDD)

⁵⁴ Ahmet Günşen, age. s.70

⁵⁵ Ahmet Günşen, age. s.71

2.6.2 Gerileyici Benzeşme:

Benzeşen iki ünsüzden ikincisinin tabana yakın ünsüzü kendisine benzetmesidir.

- a) **-rl-** > **-ll-**: atallardı (IX/105), tikeller (IV/7), içeller (IV/26), keseller (XIII/2), vuruyollar (VII/53), asıyollar (VIII/114), kesiyollar (X/53)...
- b) **-ls-** > **-ss-**: güssüm (XII/12)
- c) **-ğn-** > **-nn-**: inne (XV/12), inne (IV/85)
- d) **-hm-** > **-mm-**: memmed (MDD)
- e) **-üş-** > **-şş-**: aşşama (VI/182)

2.7 BENZEŞMEZLİK (DISSIMILATION)

Bilindiği gibi, bir kelime içinde yan yana veya birbirinden uzak olan, fakat boğumlanma noktaları aynı ya da birbirine yakın olan iki ünsüzden birisinin kendi boğumlanma noktasını diğerinden ayırıp başla bir ünsüz haline gelmesine benzeşmezlik adını veriyoruz.⁵⁶

Dilimizde benzeşme eğiliminin hâkim olduğunu biliyoruz. Bu durum bölgemizde de aynı şekilde geçerlidir.

tonbalağ (V/22), anbarın (X/34)

2.8 SON SES ÜNSÜZ DEĞİŞMELERİ

Bölgemizde diğer ses olaylarına göre daha az görülen son ses ünsüz değişimleri, genellikle kurallı şekilde gerçekleşir. Kuralsız şekilleri de karşımıza nadir olarak çıkabilir.

2.8.1 Son seste sızıcılışma:

2.8.1.1 -ú > -h:

diyüruh (II/10), sınırdaydih (IX/5), birahtih (IX/11), geziyórdih (IX/27), çocuhluh (IX/25), ekiyóruh (IX/22), göyduh (I/12), çoğ (IV/69), çoğ (V/1), galdih (VI/18), ormanlıh (VII/6), çobanlıh (VIII/7), çocuğ (X/5), çalardih (XII/3), duvalh (XIII/1), gırh (XV/1), oynardih (XVI/3)... vb.

2.8.1.2 -ç > -ş:

hiş (II/8), üş (II/21), uştu (III/42), hiş (III/7), geşti (IV/13), üş “üç” (V/68), birğaş (VI/13), üş dört (VII/210), üş beş (X/62), saş bağı (XIII/24)... vb.

2.8.1.3 -c, ç > -j:

güj (VII/352), pijleri (VIII/123), saj (IX/114), tej (X/30), aj (XV/3)... vb

⁵⁶Ahmet Günşen, age. s.71

2.8.1.4 -n, ñ > -ğ:

ağnadığ (XI/5), biliyöğ mu (XII/49), gëttiğ mi? (XV/54)

2.8.1.5 -p > -f:

tof “top”(VIII/155)

2.8.2 Son seste -s > -ş değişmesi:

Sadece belgisiz zamir olan “herkes” sözcüğünde görülür.

herkeş (IX/6), herkeş (IX/66), herkeş (III/25), herkeş (VI/191), herkeş (VII/58), herkeş (VIII/115), herkeş (X/45), herkeş (XVIII/26)... vb.

2.8.3 Son seste tonsuzlaşma:

Bölgemizde nadir olarak karşımıza çıkmaktadır. Sadece “biz” zaiminde karşımıza çıkmaktadır:

2.8.3.1 -z > -s:

bis (IX/34), bis (VII/289), bis (X/22)...

2.8.4 Son seste tonlulaşma:

2.8.4.1 -k > -g:

böyüg (IX/106), demeg (VIII/13), böyüg adam (VIII/12)

2.8.4.2 -p > -b:

böyüg (IX/106), demeg (VIII/13), böyüg adam (VIII/12)...

2.8.4.3 -ú > -ğ:

ğoyduğ (I/12), yoğ (VI/180), ğırğ (XV/31)

2.8.5 Son seste diğer değişimler:

2.8.5.1 -r > -l:

saral (IX/107), zaral (X/89), terkel (XII/5)

2.8.5.2 -r- > -n:

ğaden (IX/98), ğāden (XV/53), ğaden (XVII/6)

2.8.5.3 -t > -s:

süs “süt” (I/11)

2.9 ÜNSÜZ DÜŞMESİ

Damal ağızlarında sıkça görülen ses olaylarından biridir. Genellikle iki ünlü arasında bulunan ünsüzler düşer ve önündeki ünlüyü uzatırlar. Özellikle l, y, n ünsüzlerinde görülür.

2.9.1 f düşmesi:

yuḥa “yufka” (V/30), yuḥa (IX/111), ökelendi “öfkелendi” (MDD)

2.9.2 ğ düşmesi:

“En sık görülen değişimlerden biridir. Damal ağızını Orta Anadolu ağızlarına bağlayan dikkat çekici ses olaylarından birdir.”⁵⁷

yetiṣṭiimi “yetiṣṭiğimi” (IX/72), ayā “ayağı” (IX/70), áyānı “ayağını” (I/31), çobanlını “çobanlığını” (III/3), yazarlım (IV/1), gördüün (IV/6)...

2.9.3 h düşmesi:

ıramatlıḥ “rahmetlik” (V/2), yōsa <yohsa <yok+ise (VII/130), mapıs_ettiler (VIII/120), merābalaṣan “merhabalaṣan”(X/79), cumhuriyet maalesi (X/81), sofet_ediýoruḥ “soḥbet ediyoruz” (X/115), ıramatlıḥ “rahmetlik” (XI/12), ırāt “rahat”(XII/48), daa “daha”(XV/14), zabānan (I/15), ...

2.9.4 l düşmesi:

genellikle kalk- fiilinde karşımıza çıkmaktadır:

ğahsan (IX/88), ğaḥiyir (II/12), ğaḥıyórlar (V/8), ğaḥar (VI/10), ğónü bilir < góğnü bilir < gönnü bilir < gönlü bilir (MDD)...

2.9.5 v düşmesi:

Nadir olarak karşımıza çıkmaktadır:

uruyórsa? “vuruyorsa”(VII/219), tōbe (XVIII/27), deşirikçi < devşirikçi (MDD), döyórdıḥ (XVIII/5), ...

⁵⁷Ahmet Bican Ercilasun, age. s. 136

2.9.6 y düşmesi:

bêle (VI/15), şede “şeyde” (IX/2), deze “teyze”, kêf “keyif” (XV/50), bēler “beyler” (VII/31), sōlemesi (IV/87), şōle <şöyle <uş+ol (II/19)...

2.9.7 n düşmesi:

sōra (IV/26), Sōra (VIII/1), reçberlik “rençberlik” (MDD)

2.9.8 r düşmesi:

Genellikle şimdiki zaman ekinde gerçekleşen bir ses olayıdır:

götürüyō (I/32), yazā “yazar mısın”(V/10), gēdiyī (II/22),

2.9.9 ñ düşmesi:

Damal ağzında bulunmayan ñ sesi genellikle “ğ” sesine, bazen de “n” sesine dönmüştür. ğ’ye dönen sesimiz daha sonra düşmüştür. Bu ses olayını ğ düşmesi içinden ziyade ñ düşmesi şeklinde aktarmak daha doğru olacak:

sā < saa < sağa < saña (IV/49), senin boynuğu < boyun+uñ+u (VII/239), oğ < oğa < oña (V/15), dōz < douz < doğuz < doñuz (MDD), dēz < dēgez < dēñiz (MDD)...

2.9.10k/ú düşmesi:

duvānan (XIII/1), uñādım (V/1), ēsik “eksik” (MDD)

2.10 ÜNSÜZ İKİZLEŞMESİ (GEMİNATE)

“İç seste iki ünlü arasında bulunan ve vurguyu üzerinde bulunduran ikinci hece başındaki ünsüzlerin, açık ve zayıf boğumlanmalı ilk hece ünlülerin etkisi altında, kendi hece sınırlarını aşacak bir yoğunlukla boğumlanmaları sonucunda, söz konusu ünsüzdeki tekrarlanmayı gösteren ses olayıdır. Bu olay sonunda açık ilk heceler zayıflıktan kurtulmakta ve birer kapalı heceye dönüşmektedir.”⁵⁸

yeddinci (IX/65), doúúuz_ ev (II/16), ğaddár (II/38), küççük (IV/37), emmene (VI/214), yeddi (VII/99), amma (VII/144), yeddi (VIII/134), emme (IX/111), yēddi (XV/7) ökküz (XVIII/3), tökkerik (XVIII/33)... vb.

2.11 İKİZ ÜNSÜZÜN TEKLEŞMESİ

Arapçadan dilimize geçen bazı sözcüklerde görülür. İkiz ünsüzlerden birinin erimesi sonucu oluşur:

⁵⁸Günay KARAAĞAÇ, *Dil Bilimleri Terimleri Sözlüğü*, TDK yay, Ankara, 2013, s.840

vala (IX/33), vala (I/13), evelden (III/39), sıhat (VI/187), gıvatlı (VII/157), nezetli (IX/115), cumhuriyet maalesi (X/81) haşını (X/123), evel (XII/1), haşı (XII/16), evelden (XV/64)... vb.

2.12 HECE KAYNAŞMASI (CONTRACTION)

“y, g, k, v, f, n, ğ, h gibi düşmeye ve aşınmaya meyilli ünsüzlerin iki ünlü arasına girerek erimesi olayıdır.”⁵⁹ Hece kaynaşması en az iki hece arasında gerçekleştiği gibi iki keline arasında da gerçekleşebilir. Bölgemizde örnekli bir hayli fazladır:

kesmel_aş “kesmeli aş” (IX/108), ekmē_şi “ekmek aşı”(IX/108), onunçün (II/47), acıh “azıcık” (IV/27), neyderdik “Ne ederdik” (V/88), neydeceksin (VI/18), neyder “ne eder.” (VI/61), neydiyim “ne edeyim” (VI/207), şeydiyórdıh “şey ediyoruz” (X/17), şeydene “şey edene” (X/52), ahdeddirdi (XII/6), bōce “bu gece” (XV/46), neṭtim “Ne ettim”(XVI/57), neydecēm “ne edeceğim” (XVII/25), şeydiyórdı “şey ediyordu” (XVIII/30) nolmış (II/49), öte_ēn “öteki gün” (MDD)... vb

2.13 HECE YUTUMU (HAPLOLOGİE)

Yan yana bulunan ve boğumlanma noktaları aynı olan iki hece tek hece gibi görünmesine hece yutumu denir.

dā < daha (VII/112), sā < saa < sağa < saña deyim < diyeyim (XVI/8), oturam < oturayım (XVI/52), māra < mağara (II/24), dırmī < tırmığı(XVII/9)... vb.

2.14 ÜNSÜZ TÜREMESİ (ANAPTYCTIC CONSONANT)

Dilimizin en aslî kurallarından biri, iki ünlünün bir sözcük içinde yan yana gelmemesidir. İşte bu durumda devreye koruyucu ünsüz olarak da bilinen zamir (prominal) n’si ve y sesi girer:

neydecēm < ne edeceğim (XVII/25), neyittin < ne ettin (MDD), a_yindi (V/95)...

- Yazı dilimizde olduğu gibi bölgemizde de ünlü ile ünsüz arasına giren yardımcı ünsüzlerimiz bulunmaktadır:

inneynen (V/38), diyeydi (VI/10)...

⁵⁹ Ahmet Bican Ercilasun, age. s. 142

- Yabancı asıllı kelimelerin iç seslerindeki ünlü çatışmalarında da y ünsüzünün bulunduğunu görebiliyoruz:

ılayıh < laik (VI/244), ayleğe < ailene(VII/143), dayrası < dairesi (IX/86), müsait < müsait (VI/226)... vb.

- Diğer ünsüz türemesi örnekleri şeklimiz şu şekildedir:

hindi < imdi < amtı (X/45), helbet (XIII/30), yağsı çıhar (XIII/16), yağsını alırıh (XIII/16), milaç (IV/83), ğıllı mıllı (XII/27), monşuluğ (XIII/41), dohtor mohtor (XV/8)... vb.

2.15 ÜNSÜZ GÖÇÜŞMESİ (METATHESIS)

Sözcüklerde bulunan ünsüzlerin kolaydan zora doğru sıralanacak şekilde yer değiştirmesidir. Kısaca biz bu olayı göçüşme olarak da tanımlayabiliriz:

a) Yakın göçüşme:

Sözcük içinde yan yana bulunan ünsüzlerin yer değiştirmesidir:

- 1) **-kş-/-úş- ~ -şk-/şú-/şh-:** ekşitmeyeceksin ~ eşkitmeyeceksiv (XII/22), aúşam ~ aşham (XI/9), eşkiyecek (VI/172)
- 2) **-kr- ~ -rk-:**t ekrar ~ terkel (XII/5)
- 3) **-ms- ~ -sm-:** kimsenin ~ kismenin (X/56)
- 4) **-pr- ~ -rp-/rf-:** köprüsünü ~ görfüsünü (VIII/90), toprağa ~ tor'pā (V/16),
- 5) **-ml- ~ -lm-:** memleket ~ melmeket (XV/23)
- 6) **-rv- ~ -vr-:** derviş ~ devriş (VII/140)
- 7) **-lf- ~ -fl-:** külfet ~ küfletin (VI/184)
- 8) **-lv- ~ -vl-:** helva ~ havla (MDD)
- 9) **-br- ~ rb-:** ibrahim ~ irbaam (MDD)
- 10) **-lv- -vl-:** selvi ~ sevli (V/77)
- 11) **-vs- -sv-:** tavsiye ~ tasviye (X/47)

b) Uzak göçüşme:

Sözcük içinde birbirinden uzak iki ünsüzün yer değiştirmesidir. Örnekleri azdır:

- 1) **l-n ~ n-l:** lanet olsun ~ nālet olsun, (VIII/153)
- 2) **l-r ~ r-l:** ileride ~ irelde (VII/30)
- 3) **r-m ~ m-r:** sarımsak ~ samırsağ (V/92)
- 4) **h-r ~ r-h:** ahiret ~ arhet (X/121)

2.16 VURGU (ACCENT)

Vurgu, tonlama ile birlikte dilin ses yapısını tamamlayan en önemli öğelerden biridir. Kelimelerin anlam değerlerini ayakta tutan bu ses olayı tam anlamıyla bir telaffuz meselesidir. İki kısımda incelemek mümkündür:

2.16.1 Sözcük vurgusu:

“Kelime vurgusu, birden fazla heceye sahip yalın veya eklerle genişletilmiş olan kelimelerdeki hecelerden birinin diğerlerine oranla daha kuvvetli bir nefes baskısı altında söylenmesi demektir.”⁶⁰

'mümkün (III/30), 'hēpten (VI/5), gīt'ti mi? (IX/69), ā yazı'yō mu (V/20), ağna'dığ mı? (XI/5), bili'yöğ mu? (XII/49), 'namazını gılardı, 'ölü yıhardı (XIV/8-9), mā'ra (II/24), 'gader (II/34), yā'ni (II/26), gad'dár (II/38), 'dōru (II/4) oy a'nām (V/59), hay'dār! (VIII/92), 'sāyalarım vardı (XIII/21), úō'rāda (XIV/10) ...

- Hece kaynaşması yoluyla kaynayan aitlik eki vurguyu kendinden önceki heceye atar:

ev'dē < ev+de+ki çökellikten (X/19), iler'dē < ileri+de+ki adamlar (XI/7)...vb

- Hece kaynaşmasına uğrayan bazı ekler ve heceler vurguyu kendinden önceki heceye atar:

se'mān < semah+ın şeyi (IV/25), bö'yān eline (IV/37), ya'tān orda (VII/102) mü'bāreçen hırğası (VIII/88), za'bānan < sabah+leyin (VIII/87), tor'pā < toprak+a(V/17), padi'sā gēdek (VII/151), goya'cām < koy-acak-ım (VII/154)... vb.

- Zamir ve zarflarda da vurgu kendini ilk hecede hissettirir:

'herkeş (IV/14), 'bāzileri (II/5), her 'şe (II/14), 'bōce (XV/46), 'hēs (VII/107), 'sōra gārsta (XV/51), 'öteñ (XVII/14)...vb.

2.16.2 Cümle vurgusu:

Damal ağzı cümle vurgusu açısından zayıf olduğu için örneklerine pek rastlayamadık. Cümle vurgusu daha çok Azeri Türkçesi özelliği gösteren Doğu grubu ağızlarında görülmektedir. Özellikle soru ifadesinin kullanılmadan vurgu ile aktarılması Azeri Türkçesi özelliğidir:

maşallah istanbulda oğudun ? (II/28), he, ağnadıyım mı o ninniye yazā ? (V/10)

⁶⁰ Ahmet Günşen, age. s.84

ŞEKİL BİLGİSİ

1 İSİMLER

1.1 İSİM YAPIMI EKLERİ

Sözcüğün kök veya gövdesine gelerek onları isim, sıfat, zarf yapan ekler denir. Bu ekler sözcüğün anlamını değiştirdiği gibi türünü de değiştirmektedir.

Standart Türkçede kullanılan eklerimizin büyük bir kısmı Damal ağzında kendini muhafaza etmektedir. Ancak bazı ekler fonetik hadiseler sebebiyle küçük çaplı değişikliklere uğramıştır.

1.1.1 İSİMDEN İSİM YAPAN EKLER

a) +cI, +cU; +çI +çU: Dilimizdeki en aslı görevi meslek yapmak olan bu ekimiz, Standart Türkçedeki gibi Damal ağzında da işlek bir ektir. Yer yer ünsüzü uyumuna aykırı hareket eden bu ek bize Orta Anadolu ağızlarını hatırlatmaktadır⁶¹: yolçu ettik (VII/113), elçilig_etsin (VII/172), gözetlemeciler gözetliyór (VII/209), yabancılar (XIII/18), demirçi var_ımış (VI/222), yalançı (IV/36)... vb.

b) +IIú, +IUú; +III (<+IIú+I), +IUU (<+IUú); +Iŭ (<+IIú+I), +Iŭ (<+IUú); +IIh (<IIú), IUh (<+IUú):

Standart Türkçede işlek olan ekimiz, bölgemizde de fonetik değişikliklere uğrayarak kullanılmaktadır. meslek, araç vb. isimler yapar:

çobanlını {çoban+lık+ı (III/3), yazarlım (IV/1), itâtlıydıú (VI/4), deliğanlılım (VI/30), on günlük yoldan (VII/202), ova güllü, gülistanlıh (VII/203), savaş hazırlı şöleydi (IX/6), gışlıhçı hızmeker veriyór (XV/58), anam analım da öldü benim (XV/60), úırmızı yalıh atallardı (XVI/41), şışlik yiyórlar (XVIII/49)...vb.

c) +II, IU: Bölgemizde de Standart Türkçede olduğu gibi işlek bir ektir. Sıfat tamlaması oluşturur:

áyahlı (II/40), yahışılıh (VII/168), ova güllü, (VII/203), sevgilim vardı (VII/249)

d) +sIz, sUz: +II, IU ekinin olumsuz olarak kullanılan bir ektir:

haúsız iş (VI/39), íssiz yerde (VII/6), adsız insan (VII/151), şerefsiz (VII/339)... vb.

⁶¹ Ahmet Günşen, age. s.84

e) +ki: “Cümleye aitlik anlamı katan bu ek, sıfat veya zamir şeklinde karşımıza çıkabilir. Hem yapım hem çekim eki olan +ki eki doğrudan isme geldiği için yapım eki kabul edilmiştir.”⁶²

şindiki kimi (X/24), evvelkini (IV/13), şimdiki gençler (I/28), hindikiler nere (IV/36), öteki faşırılar (X/108), ötekisinin küçücük (X/105)... vb.

Bunun dışında bulunma hal eki veya ilgi eklerinin üzerine gelen +ki ise çekim eki kabul edilir:

bizimkiler (II/1), oradaki (II/27), burdaki savaşlar (VII/16), hangisinin kestisi? (V/65)... vb.

Fonetik değişimler sebebiyle eriyip kendisinden önceki ünlüde uzunluk belirtisi olarak kaldığı örnekler de vardır:

ev'dē çökellikten (X/19), hep iler'dē adamlar (XI/7)... vb.

f) +cIh<+cIú, +cUh<+cUú: İsimlerde küçültme görevinde kullanılan bu ek, cümle bağlamına göre acıma, küçümseme anlamında da kullanılabilir:

sualcıh sordu (XVI/22), ötekisinin küçücük (X/105), gencecik çocuğlar (VI/204), acıh {az+cıú (V/89), sualcıh (VI/22)... vb.

g) +Ar, +şAr: Sayılara gelerek onlara üleştirme anlamı katan bir ektir:

birer bardağ (V/51), ikişer çocuğum (IV/78)...

h) +cA, +çA: Aslî görevi eşitlik eki olan ek, bazı sözcüklere gelerek onları sıfat, zarf yapabilir:

haftalarca giderdi (IX/79), eýece ... neydiyim (XII/55)... vb.

i) +layın, +leyin: Zaman anlamı taşıyan isimlere gelerek sözcüğün zaman zarfı olmasını kesinleştirir:

zabānan (I/15), aḥşamnan (I/15), zabānan oluyór (VII/179), ondan sōra sabānan... (XII/32)... vb.

Bir örnek de ise vasıta ekinin +layın eki görevi üstlendiğini görüyoruz:

aḥşamınan vermişler (XV/48)

j) +caz {+cağız: İsim ve zamirlere gelerek onlara küçültme, acıma vb. anlamlar katan bu ek, bölgemizde de aynı görevde kullanılmaktadır:

a_vuncāz su (VI/50)

k) +ha <+úa: başha {baş+úa (MDD)

⁶² Ahmet Günşen, age. s.93

l) +kek: Eski Türkçe Dönemi'nden beri varlığını koruyan, küçültme anlamında kullanılan bir ektir.⁶³

erkek işi de ben (XVIII/39)

Bölgemizde ünsüz ikizleşmesine uğrayarak eşşek {eş+ek {eş+gek şekline uğrayan sözcük, diğer Anadolu ağızlarında da aynı şekilde karşımıza çıkar:⁶⁴ eş'sölueşşek (XV/20)

m) +man, +men: türkmeni yoh_h edecēz (VII/31)

n) +aḡ <+aú: yasaḡ (XVIII/51), göçaḡlamaları var (VII/333)

o) +In, +Un: Mevsim isimlerine gelerek isim tamlamasında tamlanan görevinde kullanılan mevsim sözcüğü yerine gelen bir ektir:

baḡarın (X/35), ḡışın (XV/58), ḡüzün (MDD) ... vb.

p) +gül:

pahada ağır yükte yüngül (II/29)

q) +sul: yoḡsulluú (III/15) kısmenin yolunu yoḡsula... (X/56)

r) +acaḡ <+acaú: Zaman anlamı taşıyan sözcüklere gelerek +e úadar edatının yerine kullanılan bir ektir:

topraḡ, daḡ aḡşamacaḡ (X/112), bu zamanacaḡ (XI/8)...vb.

s) +IA: görünen ne güzel yayla (yaz+la=yayla)⁶⁵

t) +gil: yazı dilimizde akrabalık, ev, sülale vb. gibi anlamlar yüklenen ektir. Bölgemizde bu ekin kullanım şekli fonetik sebeplerden dolayı çeşitlilik göstermektedir. Özellikle ünlü ile biten sözcüklere geldiğinde ek başındaki g'nin erimesi neticesinde iki ünlünün kaynaşması ve uzamasıyla karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca ekimiz uzamasıyla birlikte vurguyu da üzerine almaktadır:

cümüül < cuma+gil, cücük musaâl < musa+gil, tepeâl < tepe+gil (XIX/1), deveçüil < deve+ci+gil (XIX/5) vb.

⁶³ Ahmet Günşen, age. s.95.

⁶⁴ Ahmet Günşen, age. s.95

⁶⁵ Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara, 2011, C. II, s.1098

1.1.2 FİİLDEN İSİM YAPAN EKLER

Fiil kök ve gövdelerine gelerek onlardan isim türeten eklerdir, fiil bakımından zengin olan dilimizde fiil kullanımına önem verilir. Bu sebepten dolayı fiilden isim türeten eklerimiz de dilimizde önemli yer tutar:

a) -mAğ, -mAğ {-mAú: Genellikle fiilimsi ekleri içinde karşımıza çıkan bu ek, işlekliği sebebiyle kalıcı ad da oluşturmuştur, dilimizde kullanılan bütün fiil kök ve gövdelerine gelebilir:

o ne demeg (VIII/13), gönül çıhmağ ister VIII/43), işte oynamag, gülmeğ hep (VII/298/299), epmeg ederik (VI/135), yemek yaparsan (VI/165), gaymā ayrı geliyordu (XIV/12) ... vb.

b) -mA: Dilimizin en işlek fiilden isim yapma eklerinden biridir:

oğur, yazmayı severim (VI/20), olmyanı sayacaan (VI/178), gözetlemeciler (VII/209)... vb.

c) -Iş, -Uş: Genellikle fiilimsi ekleri içinde karşımıza çıkan bu ek, işlekliği sebebiyle kalıcı ad da oluşturmuştur, dilimizde kullanılan bütün fiil kök ve gövdelerine gelebilir:

üş deyiş söyle (VIII/22), yağniş tezene vurma (VIII/38), gelişi (II/12)...vb.

d) -Ağ < -Aú, -Iğ {-Iú: Fiil tesirinde kalarak varlık ismi yapan eklerdir⁶⁶:

ğaçag (II/12), yatahta yatıyórlar (VII/330), yayıh yayardıh (XVIII/32), gāçag gāz yağı (III/35)...vb.

e) -ğ < -ú, -ú/k: Hareketten doğan isimler için kullanılan işlek bir ektir:

şag ismail yahışihlı (VII/168), bunları ğonuşuğ yapıyór (VII/176), başka ğız mı yoh (VII/185), sarayın bir tarafı yıhıh (VII/318), böyüg adam (VIII/12), ğısıdı yanı o zamanlar (IX/29), çökelik yanı (XIII/17)...vb.

f) -m: adım úoca haydar (VIII/37), ğırğ yedi dömluyum zatan (XV/1), geçim (VI/191) ... vb.

g) -n: Bir işi yapanı veya yapılan işten etkileneni ifade eden işlek bir ektir.⁶⁷

kesilir ekin (IX/23), gelini dāmatı (IV/4)... vb.

h) -ğI/ ğU, úI/úU: Etken hareketin sonucunda oluşmuş durumu ifade eden ektir:

sevgülüm güzelliğine (VI/140), sorguya çekti (VIII/136), sayğı çödu (VI/163), örgü yapıyórdı (XIV/16)... vb.

i) -ğA: Bölgemizde pek kullanılmayan bu ek standart Türkçede de işlek değildir:

⁶⁶ Ahmet Günşen, age. s.97

⁶⁷ Ahmet Günşen, age. s.98

bu bölge (VII/18), úólgiye (MDD)⁶⁸

j) -ġAn, -úAn: Eylemin etkisinin olduğundan fazla göstermek için kullanılan bir ektir:

çalışğan (X/38), çalışúan oluyórmuş (XVI/49)...

k) -AnAú: Daha çok tek heceli geçişli fiillere gelerek “eskiden beri süregelme, yer yöre bildirme, bir özelliği üzerinde taşıma” gibi değişik görevlerde somut ve soyut adlar üreten bir ektir. İşlek değildir.⁶⁹

degenēlernen { EAT. degenek (III/41)⁷⁰

l) -IcI: gèdici (V/40), görücü (MDD)

m) -I, -U: yapılı çölün ortasında (VII/204), yazılı (VI/21). yārdan ayrıldım (VI/115)... vb.

n) -mur: Tek bir örnekte görülür, bazı durumlarda küçük ünlü uyumuna uymak adına -mır şeklinde de görülür:

yağmur yağmazsa (IV/65)

o) -EleK:

çökelik (XIII/17)

1.2 İSİM ÇEKİMİ EKLERİ

1.2.1 HÂL EKLERİ

1.2.1.1 İlgi hâli eki (Tamlayan ekleri, genetive):

İsmi isme bağlayarak isim tamlamasını belirtili tamlama haline getiren eklerdir. İlgi eki bölgemizde +In/+Un, +nIn/+nUn şeklinde standart Türkçede kullanıldığı gibi kullanılmaktadır:

köyün ismi (I/1) bizim orda (II/14), onlardan çōu (VIII/135), öküzlerin birini (I/10), güssüm_üdü ğaynanamın (XII/12), ğızılıırmağan görfüsünü (VIII/90), ...vb.

⁶⁸ Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Şekil Bilgisi*, TDK yay, Ankara, 2009, s.79

⁶⁹ Zeynep Korkmaz, age. s.74

⁷⁰ Ahıska alt ağız bölgemizde günümüzde kullanılan değnek sözcüğünün EAT'deki haliyle kullanılmaya devam etmektedir. Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin KÖKEN BİLGİSİ SÖZLÜĞÜ*, TDK yay, Ankara, 2011, C. I, s.273

⁷¹ Zeynep Korkmaz, age. s.74

- **hece kaynaşması ve diftong ile:**

se'mān şeyi, demeyi (IV/25), bö'yān eline (IV/37), ya'tān orda (VII/102) mü'bāreḡen hırḡası (VIII/88), yörúḡ bēnin ḡızı (VII/164), sözüün üstüne (VIII/9)...vb.

1.2.1.2 Yükleme hâli (Belirtme durumu, Accusative):

İsmi yargıya bağlayan ve ismi belirten ektir:

- **+I, +U; +yI, yU; +nI, +nU:** evi (II/16), orayı (II/27), gelini (IV/4), çocuḡu (I/12), hayvanın derisini yüzüyürdük ... vb.

- **+nI, +nU:** Dilimizin ikinci bir belirtme eki de zamirlere getirilen ektir, onu ayrıca incelemek gerekir:

onu (II/20), sen bunu ne_eyi dedin buḡa. (VI/221), bunu diyór (VII/92),

- **Hece kaynaşmasıyla:** Bölgemizde yaygın kullanılan belirtme durum eklerindendir. Bu özellik Damal'ı Orta Anadolu ağızlarına bağlaması bakımından önemlidir:

ḡızdırırdıḡ o toprā (V/16), inē saḡarıḡ (XIII/14), o pazardan tikerlerdi bayrā (XVI/2), yattı yatā bile zabānan ḡaḡar (X/44)... vb.

- **Diftong ile:** abdal bir sultanım yandı yüree (VI/95), terliḡ ḡavlatmış (XIII/46-47), hasan, hüseyin yerin göḡün diree (VI/97) ... vb.

- görfüsünü "köprüsünü"(VIII/90),⁷² ḡızılıрмаḡan görfüsünü (VIII/90)

- sizinkileri (II/10)⁷³

1.2.1.3 Yönelme hâli (Yaklaşma durumu, Dative):

İsmi yargıya yönelimini ve yaklaşıklığını bildiren ektir:

- **+A, +yA, +nA:**

⁷² Eski Anadolu Türkçesinden kalma yükleme hal ekinin düz-dar şeklinin Damal ağızlarında da devam ettiğini burada görmek mümkün

⁷³ Bu örnek bölgemizin Ahıska alt ağız gurubunda tespit edilmiş bir örnektir ve Eski Türkçenin kalıntısı olarak kalmıştır. Talat Tekin, *Orhun Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi:9, İstanbul, 2003, s.109

türklerin úapısına (II/2), güne (II/24), Kólgiye’’⁷⁴, ⁷⁵ (V/7), sarardı gülbenzim göya döndü “Úoyuğ sözcüğünün tarihi gelişimine baktığımızda Batı gruplarından Türkiye Türkçesinde koyu, Azerbaycan Türkçesinde toh, Türkmen Türkçesinde ise goyı şeklinde karşımıza çıktığını görüyoruz.⁷⁶ Koyu sözcüğünün gerek Türkmen Türkçesi etkisiyle gerek de hece düşmesinden kaynaklı göya şeklinde dilimizde yaşamaya devam ettiğini düşünüyoruz. Yine ağızlarımızda da goyu şeklinde bu sözcük karşımıza çıkmaktadır. Örn. Kırşehir⁷⁷, Isparta, Ordu⁷⁸” (VIII/101), , ğandil yahıp asmışsın orıya (X/106-107), kıPrısa (IX/1)

• **Zamirlerden sonra:**

Anadolu’nun birçok bölgesinde yönelme hal ekinin zamirlere gelmesi sonucunda arka damak ñ’si zamirlerde kullanım sahasına çıkar. Yönelme hal ekinin tarihi gelişimine bakmadan bu durumu izah etmek muhakkak çok zordur. Yönelme hâl eklerinin ilk şekli olan +ğa/+ge eklerindeki g ünsüzünün zamanla eriyip zamirlerdeki ünlü ile birleşmesi sonucunda Anadolu’nun birçok bölgesinde saña, bana kullanımı ortaya çıkmıştır. İşte bu durumdan ötürü bölgemizde de fonetik sebeplerden ötürü ñ sesi kendini muhafaza edememiş ve ğ’ye dönmüştür. Bu durum da, özellikle ğ sesinin sızıcı bir ses olması ve düşmeye meyilli olması, bölgemizde zamirlerle birleşen yönelme hal ekinin değişik kullanımlarıyla bizi karşı karşıya bırakmıştır:

ne_ëyi dedin buğa (VI/221), buğa güldüm (XV/45), bā < bana dedi (XV/46), oğa benzermiş yanı (XI/11)... vb.

- **Hece kaynaşmasıyla:** souh tor’pā (V/17), büyük ğazan ocā atardıh (VI/184), ğafasına başdan aşşā bir vuruyor (VII/92), padi’sā ğedek (VII/151), ocā atarıh (XIII/17)
- **Diftong ile:** onu yayıa goyarıh, (XIII/15-16), beni ihtiyatlıa götürdüler kıPrısa (IX/1), çocua (II/1)

1.2.1.4 **Bulunma hâl (Kalma durumu, Locative):**

İsmin bulunduğu durumu veya yeri yargı bildiren sözcüğe aktarır:

⁷⁴ “Gölge sözcüğünün ötümsüz haliyle karşılaşıyoruz burada daha Anadolu’da Silifke ve Kırşehir yörelerinde karşımıza çıkan bu sözcüğü Azerbaycan’da “kölğä” şeklinde buluyoruz. Bölgemizde Azeri etkisini düşündüğümüzde sözcüğümüzün şu anki durumu hakkında fikir sahibi olabiliyoruz. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_lehciler&arama=lehceler&guid=TDK.LHC.5b76e278e30672.42779467

⁷⁵ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&view=ttas&kategori1=derlay&kelime1=kolge

⁷⁶ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_lehciler&arama=lehceler&guid=TDK.LHC.5bc71ee839df39.77221076

⁷⁷ Ahmet Günşen, *Kırşehir ve Yöresi Ağızları Sözlüğü*, Ocak yay, Kırşehir 2001, s.117

⁷⁸ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&view=ttas&kategori1=derlay&kelime1=goyu

sobanın_ üzerinde (I/11), . şindi úóyde motoru olanı saymayacaan (VI/176), orda bir amáliyat geçirdim (XV/1)... vb.

1.2.1.5 Ayrılma (Çıkma durumu, Uzaklaşma durumu, Ablative):

İsmin uzaklaştığı, ayrıldığı yeri veya durumu yargı bildiren sözcüğe aktaran ektir:

ahışgadan (I/5), ahışkadan (II/1), göleden (II/14), her semtin dilinden (IV/27), ğarstan bu yana (VII/16), internetten neden çıhardır (IX/34-35), millet ğayfeden boşalmış (XV/48), can kafesten uçtu, ğetti (XVI/16)... vb.

- +dan eki, ayrılma eki dışında yapım eki görevinde de bölgemizde kullanılmaktadır: budadan fedik ğorlar (V/51), arPadan epmek (VI/175) vb.

1.2.1.6 Eşitlik hâli (Equateive):

“Eşitlik eki göreviyle isimleri yargıya bağlayan bu ek, cümleye çeşitli anlamlar katmaktadır.”⁷⁹

- Eşitlik, benzerlik göreviyle kullanılır:
güzelcene peynir yaparım (X/15), datlıcana yaparım (X/68), hasçana (XII/22), ğüzelcemene (XIV/5)
- Miktar bildirme göreviyle kullanılır:
neçe şehirleri (VI/89), milyonlarca insan ğetti (VII/199), aışamacam (X/112), bu zamanacam (XI/8)
- Eşitlik ekinin metinlerimizde çıkmayan başka görevleri de bulunmaktadır.

1.2.1.7 Vasıta hâli (Instrumental):

Vasıta ve zaman ifade eden çekim ekimizdir, yaz dilimizdeki şekli +la/+le'dir.

- **İle:** işiğ_ ile (III/11)
- **-İA:** ğóyun yaymağla, ğuzu yaymağla böyle geçirdik (IX/26), çobanlığla (VII/79), bunla (VII/265) ...
- **+İAn:** onlan (VII/236)
- **+InAn, +UnAn; +nAn, +nUn:** asker_inen (II/3), saldatlar_inen (II/3), zor_inen (II/4), yollarnen (II/12), onun üstüne biniyórdum ğem_inen (X/28), ğızı ata bindirirlerdi duvānan (XIII/1), iki tene ğız çocuynan biri müşğünaz_ıdı (XV/61), böyle ağaç yayığ_inan...(XVII/1-2) ... vb.

⁷⁹ Ahmet Günşen, age. s.107

1.2.1.8 Yön gösterme hâli (Directive):

Yön göstermek amacıyla oluşan bir ektir. Bu ekimiz bugün yapım eki durumuna gelmiş ve yer-yön zarfı oluşturmuştur:

orası (I/7), buraya (II/38), yoğarda < you+arı(VII/46), burası boş (VII/43), şu aşāda <aş+garu (VII/77), şah_ismail üstünden aşā düşüyör yavaşça (VII/234), ...ermeniler buralara çoğ zor vermiş... (IX/36), orda bir amāliyat geçirdim (XV/1), gēddiyör damala yoğarı (XV/44), ayın on yedisinde buriya geri geldim (XV/73)...vb.

Zaman zarfı da oluşturabilir: ondan sōra <son+ra(XII/32)

1.2.1.9 Sebep gösterme (Adessiv) eki:

İçin edatının ekleşmesiyle ortaya çıkan +çün ekidir:

onunçün (II/47)

1.2.2 İSİMLERDE ÇOKLUK

Nesnenin veya işin çokluğunu göstermek amacıyla kullanılan ektir ve bölgemizde de standart Türkçede olduğu gibi +lAr ekiyle gösterilir. Bölgemizde çeşitli ilerleyici benzeşme sebebiyle +nar/ +ner şekilleriyle de gösterilebilir:

onlar (I/2), bunnar (II/27), saraylar yapılı çölün ortasında (VII/204), ermeniler gelir buraları basarmış (IX/37), yanı bunnarı ağnatırdı (IX/42), bunnar yoğ (XIII/51), günnerimiz (X/16)... vb.

1.2.3 İYELİK EKLERİ

İyelik ekleri; nesnelerin veya varlıkların kime, neye ait olduğunu bildiren eklerdir. Sahiplik, mülkiyet bildiren ekler dilimizde en çok kullanılan ve önem arz eden eklerdendir. İyelik eklerinin bu kadar önem arz etmesinin altında yatan sosyolojik sebeplerin de ayrıca irdelenmesi gerektiği kanaatindeyiz:

Teklik- 1. Şahıs: +m, +°m

2. Şahıs: +n, +°n; +ğ (<+ñ), +v, +°v(<+ñ)

3. Şahıs: +I, +U; +sI, +sU; ā(<aú+ı), ē(<ek+i)

Çokluk- 1. Şahıs: +mız/+miz, +muz/+müz

2. Şahıs: +nIz, +nUz; +İz, +Üz <+ğIz +ğUz<+ñIz< +ñUz; +ğIz +ğUz<+ñIz +ñUz

3. Şahıs: +lArI/+leri

Kullanışları:

1. ***Teklik iyelik eki:*** bacımı götürecekler (V/2), bu bütün yöre benim elimde (VII/185), atım da yoruldu (VII/205), torunlarıma, neyime (X/46-47) ... vb.
 2. ***Teklik iyelik eki:*** paran (III/56), gördüğün (IV/6), çarha gedişin gene dalığı dönmeyecēn (IV/39), yanığı verecēn (IV/39), belüve “Damal’da tespit edilen bir başka iyelik ekimiz 2. Tekiller için kullanılan +v ekidir. Bu ek Damal’da bir başka alt ağız grubunun oluşmasına zemin hazırlar. Hanak ağızlarında bulunan bu özellik Damal’da Hanak alt ağız grubu oluşturmak için yeterlidir. Hanak’ın bazı köyleriyle benzer özellikler gösteren Irak Türkmen ağızı Irak coğrafyasından bir göç dalgasının Hanak ve Damal’a yöneldiğinin göstergesidir.” (IV/43)⁸⁰, yalan söylemeyeceiye (IV/43), dilüve sahab_olacaıva (IV/44), gendüve sahab_olacaıva (IV/44), üstüğüvnen (IV/46), senin eli öpüyüm (VII/110), ayleğe yedireceksin (VII/143), evlenmezsen boynuğu kesecēm (VII/239), ...size garşı ne yerim var ne atığıza... (VII/261), her derdiğe (VIII/99), aduğa ğurban olıyım (X/27-28)... vb.
 3. ***Teklik iyelik eki:*** köyün ismi (I/1), türklerin úapısına (II/2), askerin başı (II/9), aúrabası (II/16), üçüncüsü (II/25) orası (II/27), gücünün yettiğın (II/35)⁸¹, bunun adın (III/3), ğóbēni (V/14), adam satan çııacā (X/93), saş bağı (XIII/24), damal bebē mi? (XIII/25), götürür çobanın öğüne veririk (XIII/56), onun ayānı açallardı (XVI/36)... vb.
1. ***Çokluk iyelik eki:*** arıamızda (III/58), bizim atımız var_ıdı (XII/46) ... vb.
 2. ***Çokluk iyelik eki:*** dizliğüz (XIII/28) ... vb.
 3. ***Çokluk iyelik eki:*** adamların kelleleri, gövdeleri (VII/378), dedüğümnen ellerini vurdu millet (XII/45), ölerine atmış, alıp ğetmişler (XIII/48) ... vb.

1.2.4 AİTLİK EKI

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi yapım eki görevinde kullanılan +ki eki, bir çekim eki üzerine geldiğinde ise çekim eki görevi üstlenir:

⁸⁰ Hidayet Kemal Bayatlı, *Irak Türkmen Türkçesi*, TDK yay. Ankara, 1996, s.369

⁸¹ Ahıska alt ağız bölgesinden derlediğimiz bu metinde 3. Teklik iyelik ekinin iki örnekte +in olduğu görülüyor ama sadece bir örnekte denk geldiğimiz için herhangi bir neticeye varamıyoruz.

- bizimkiler (II/1), oradaki (II/27), şimdi burdaki savaşlar osmanlı-rus harbinde (VII/16), amcası, hangisininkini kesti? (V/65)... vb.
- +ki eki, bölgemiz ağızlarında düşerek vurgusunu kendinden önceki heceye aktarabilir:
a şimdi ev'dē çökelikten gösderdirim sâ (X/19), hep iler'dē adamlar (XI/7)... vb.

1.2.5 SORU EKİ

Soru eki yazı dilimizde olduğu gibi bölgemizde de ismi fiile bağlayan ml/mU şeklinde karşımıza çıkar:

sağlıú durumun iyi midür (II/39), siz alevi misiğiz, siz gızılbaş mısığız (VII/86), evli misin, bekâr mısın? (XV/17-18)... vb.

2 ZAMİRLER

Zamirler; ismin yerini tutarak onları şahıs, belirsizlik, işaret veya soru yönüyle karşılayan sözcüklerdir:

2.1 ŞAHIS ZAMİRLERİ

1.teklik şahıs zamir

- **Yalın hâl:** ben (V/99)... vb.
- **Yükleme hâli:** kim beni alt ederse... (VII/236), ...beni gaynanamınan...(XIII/32)...vb.
- **Yönelme hâli:** ola bu adamı bağa sayıynan mı verdiler (VII/91), bir bağa dediler hüsniye demirçi (XII/39), öyle deseğe bağa ne biliyim (XIII/17), sıraynan gene baa soruyollar (XV/18), ya ben sâ deyim nefes (XVI/8)... vb.
- **Bulunma hâli:** bende varıdı. (V/75)... vb.
- **Ayrılma hâli:** a_vunu alın da benden uzak gedin (XIII/48)... vb
- **İlgi hâli:** benim (IV/51)... vb.

2.teklik şahıs zamiri

- **Yalın hâl:** sen de sorasın (VI/99) ... vb.
- **Yükleme hâli:** seni evlendiriyim (II/19) ... vb.
- **Yönelme hâli:** sâ (IV/49), ben löbet veriyim sağa (VI/99), diyór gi bu sağa biráz hizmetetsin (VIII/11), ya ben sâ deyim nefes (XVI/8),
- **Bulunma hâli:** sende de ğalmaz (VIII/95) ... vb.
- **Ayrılma hâli:** ala gözlü şah senden (VIII/74) ... vb.

- **İlgi hâli:** senin boynunu kesmeyecēm (VII/239) ... vb.

3.teklik şahıs zamiri

- **Yalın hâl:** o da gelmedi (IX/11) ... vb.
- **Yükleme hâli:** o èyle al boğduydı onu (V/45) ... vb.
- **Yönelme hâli:** oğ (V/15), oğa (V/42), ... kaçırılmış babası, oğa vermiş (VII/255), oğ peşkeş dellerdı (XVI/43) ... vb.
- **Bulunma hâli:** onda top tufek çoğ (VIII/154)
- **Ayrılma hâli:** ondan (X/24) ... vb.
- **İlgi hâli:** onun üzerine (II/17)

1. çokluk şahıs zamiri

- **Yalın hâl:** bis sis kimi böyle (IX/27)
- **Yükleme hâli:** gışın o adam bizi gışlıhçı hızmekër veriyór (XV/58)
- **Yönelme hâli:** bize yettiyór (XV/71)
- **Bulunma hâli:** bizde bu yüzü (VII/287) ... vb.
- **Ayrılma hâli:** bizden haşını aldı (X/123) ... vb.
- **İlgi hâli:** bizimkiler (II/1), bizim (III/1), bizim adamların cenezesi (VII/222), bizim nerdeydi o... (IX/28)

2.çokluk şahıs zamiri

- **Yalın hâl:** bis sis kimi böyle (IX/27) ... vb.
- **Yükleme hâli:** sizi yoğ_edecekler (VII/41) ... vb.
- **Yönelme hâli:** yerim var size (VII/262) ... vb.
- **Bulunma hâli:** ben sizde (XII/48) ... vb.
- **Ayrılma hâli:** sisden zōra (MDD)
- **İlgi hâli:** sizin köy (VII/8) ... vb.

3.çokluk şahıs zamiri

- **Yalın hâl:** onlar (II/10), onlar (I/7) ... vb.
- **Yükleme hâli:** değıstiler onları (I/2) ... vb.
- **Yönelme hâli:** haber_ediyim onlara (VII/37) ... vb.
- **Bulunma hâli:** onlarda (IV/6) ... vb.
- **Ayrılma hâli:** bu onlardan (VII/315) ... vb.

- **İlgi hâli:** onların da zāyatları çö_üdu. (VII/54) ... vb.

2.1 İŞARET ZAMİRLERİ

İnsan dışındaki varlıkların yerini tutan zamirlerdir. Şu, bu, o; şunlar, bunlar, onlar en sık kullanılan işaret zamirleridir. O işaret zamiri ve sıfatının daralması olayını işaret sıfatları kısmında açıklamıştık:

Teklik

- **Yalın hâl:** áyle (IV/8)
- **Yükleme hâli:** sen bunu ne_eyi dedin buğa. (VI/221), bunu diyór (VII/92), şunu, bunu andırırlar (VII/68),
- **Yönelme hâli:** sen bunu ne_eyi dedin buğa (VI/221), şuyuna, buyuna (VII/108), hizmet görüyór buğa (VIII/14), oğa benzermiş yanı (XI/11), göyurmağa göyurmağa dedim, buğa güldüm (XV/45), bā dedi (XV/46)
- **Bulunma hâli:** urda da şey var⁸² (VII/39), orda bir amáliyat geçirdim (XV/1), urda bir ğarnımın_āğrısı duttu (XV/10),
- **Ayrılma hâli:** bundan (III/4) ...
- **İlgi hâli:** bunun (III/2) ...

Çokluk

- **Yalın hâl:** bunnar (II/2), ğars bunnar (VII/18), bunnar bir ğün (VII/138) ...
- **Yükleme hâli:** bunları ğonuşuğ (VII/176) ... vb.
- **Yönelme hâli:** devriş geliyór bunlara (VII/140) ...
- **Bulunma hâli:** bunlarda (VII/44), şunnarda (MDD)...
- **Ayrılma hâli:** bunnardan, şunnardan (MDD)...
- **İlgi hâli:** bunnarın bu zeyirli derler (VII/37)

2.2 DÖNÜŞLÜLÜK ZAMİRİ

Bölgemiz ağızlarında da, öze dönüşlülük ifadesi taşıyan dönüşlülük zamiri “kendi” ve ön ses g-> k- değişmesiyle oluşmuş “gendi” kelimeleridir⁸³

⁸² o>u işaret zamininin daralması olayını işaret sıfatları kısmında açıklamıştık.

⁸³ Ahmet Günşen, age. s.116

gendi sülâlemden (II/6), gendüve şahab olacağıva (IV/44), gendi yetim ğalıyór (VII/158), ben gendim kötüyüm (XII/31), gendisinde yoĥ (VIII/89), gendim (VI/180), gendileri çekilmiş(VII/61), gendiiz (MDD), gendimiz (MDD), gendüe (MDD)... vb.

2.3 SORU ZAMİRLERİ

Varlıkların adlarının soru yönüyle tutan zamirlerdir. Varlıkları sormak amacıyla kullanılır. Bölgemizde de yazı dilimizde olduğu gibi kim ve ne sorularıyla sorulur. Onun dışında ismin hâl eklerini alarak da kullanılabilir:

vala ali nerde (VII/102), neydi amacın diyór (VII/248), her nereye ğetsem yolum dumandır (VIII/47), çocuĥluĥ anılarım neyini hatırlıyım (IX/25), kimden verek padişahıtan (VII/371), otumu yahmaynan kime neyder (VI/61), şah ismail hangisini (VII/187)... vb.

2.4 BELİRSİZLİK ZAMİRLERİ

Adların yerini belirsizlik yönüyle tutan zamirlerdir. Herkes zamiri Kırşehir ağızlarında olduğu gibi herkeş şeklinde karşımıza çıkar:⁸⁴

şeden (I/1), öküzlerin birini (I/10), 'bázileri (II/5), her 'şe (II/14), herkeş (III/25), birbirini (IV/11), 'herkeş (IV/14), çünkü hepisi aldı (VI/178), başında türbe filân var. (VII/14), hepsini araplar orda başını kestiler. (VII/200), şede ğaldım meriçte (IX/2), diyór felân, şunu yapmış (IX/95), kismenin yolunu yoĥsula (X/56) 'dâmadı kisme görmez (XIII/38)... vb.

3 SIFATLAR

İsmi önünde yer alarak ismi niteleyen veya belirten sözcüklerdir:

3.1 NİTELEME SIFATLARI

Nesnelerin vasfını veya hareketini gösteren sıfatlardır:

úırmızı işaret (II/2), küççük lambalar var ıdı (IV/20), a vuncāz su “a vuncāz<avuncaĝaz< ‘v<b’ bu+n+cak+ız”⁸⁵(V/50), esgi cemler (VIII/1), hatayi de çoĥ éyi insandır (VIII/118), ğáĝní arabaynan giderdik (IX/67), üve ğaynanaydı (XIII/33)... vb.

⁸⁴ Ahmet Günşen, age. s.120

3.2 BELİRTME SIFATLARI

Varlıkların özelliklerini işaret, sayı, soru, belirsizlik yönüyle belirten sıfatlardır:

3.2.1 İşaret sıfatları:

Yazı dilimizde olduğu gibi, bölgemiz ağızlarında da bu, şu, o'dur:

bu köyün ismi (I/1), bu çocuğ bu evden u topluma ateş ediyór (VII/46), şah ismail bu saraya gılıcı... (VII/305), ile < öyle < o+ile ters idi ki (XII/12) vb.

- a_vu miyese “Aha+bu yapısının Damal ağızındaki karşılığı olduğunu düşünüyoruz. ‘A’ gösterme edatı b>v sızıcılaşmasına sebep olup “Vu” zmirine dönüştüğünü ve avu şeklini aldığını düşünüyoruz. Bu durum Uygur Türkçesinin karakteristik özelliğidir. Damal ağızında anlamı aha+bu’ya dönüşen avu sözcüğü Uygur Türkçesinde ene+bu şeklindedir. (Örn. Uyg. Avu köynek=işte o gömlek, Damal ağız. Avu köynek=aha bu gömlek)” (V/42)⁸⁶, u yunan... (IX/15), a_vu makine (XII/22), a_vu gaynım (XIII/33)... vb.

3.2.2 Sayı sıfatları:

İsimlerin önünde yer alarak onları sayı bakımından belirten sıfatlardır, yazı dilimizden farkı ise uğradığı fonetik değişikliklerdir:

doúúuz_ev (II/16), üş deyiş söyle (VIII/22), iki gardaş (XI/4), ikişer çocuğ öldü (IV/78), yedi sene (VIII/17)... vb.

- yigirmi “Yigirmi burada Orhun Yazıtlarındaki haliyle kullanılıştır.”ev⁸⁷(II/27), yigirmi otuz milyar el parası (VI/199), onun yigirmi bin asgeri var (133-134)... vb.

3.2.3 Soru sıfatları:

İsimlerin önünde yer alarak onları soru yönüyle belirten sıfatlardır:

ğaç kiloluhtu (III/55), kaç paraydı gaynım? (XIII/6), hangi bölümdesin? (III/27), hangi gızı (VII/186) ... vb.

3.2.4 Belirsizlik sıfatları:

İsimleri belirsizlik yönüyle belirten sıfatlardır:

⁸⁶ Ahmet Buran-Ercan Alkaya, age.s.227

⁸⁷ Talat Tekin, age. s128

bir gün (II/3), hiçbir insanımız (II/8), üç dört tene gavas gönderiyór (VII/210), beş_on ğuruş maış alıyóruğ (XV/68-69), felán yerde aştım (XVIII/2), her şeyim var (I/18), başğa köydeymiş (II/7)... vb.

4 ZARFLAR

Zarflar; fiil, fiilimsi, sıfat veya zarfların önünde yer alarak o sözcükleri yer, zaman, durum, miktar ve soru yönünden belirten sözcüklerdir:

4.1 Yer-yön zarfları:

Fiilleri yer veya yön bakımından belirten sözcüklerdir. Genellikle +arı, +ra gibi yön gösterme eklerinin kalıplaşmasıyla oluşur:

ayın on yedisinde buriya geri geldim (XV/73), ileri gelen (VII/27), içeri giriyor (VII/39), dışarı çıkmayacağ (VII/289), geri gèdeg (II/14)...

4.2 Zaman zarfları:

Cümleye zaman anlamı katan isimlerdir:

- öğde (X/49), bayağki “biraz önceki”(X/91), zabānan (I/15), demin (II/1), hemen cebinden çek çıkarmış (II/41), iki yüz sene evvel (III/3), şindi bağı’yórüm (VI/11), ondan sōra dönere başladı (VI/205), benim ordan götürmem eyi emmene ki ‘böön götürürüm (VI/214) ben dā ‘hēş kimseye demiş deelim (VII/107), ...gètmeden evvelde... (VII/251), kıPrısa gètmedim dağ (IX/2), samanı hēş gördüün var mı (X/30), bundan üç sene öğde (X/49), aşham yemek ne geldikten sōra saz başlıyór (XI/9), ondan sōra sabānan... (XII/32), a_yindi patih tohuyórüm (XII/37), himdi benim adam diyór... (XII/51), ‘böce (XV/46), ‘sōra ğarsta durdum (XV/51), çoğ fağırdıú evelden (XV/64), a_yindi ben çocuğlarımndan hiş bi şe istemiyorum (XV/69), gece gündüz çalarlardı (XVI/2), halē oynallardı evleye ğaden (XVI/37), ne bilim ‘öteen diyórdı (XVII/14)... vb.
- hindi “Anadolu ağızlarımızda yaygın bir şekilde kullanılan zarfımız Damal ağızında da yaygın bir şekilde ‘şimdi’ anlamıyla kullanılmaktadır.”⁸⁸(IV/11), a_yindi “Şimdi zaman zarfının Damal ağızındaki bir başka şekli de ‘indi’dir. Bu bize Orta Türkçe Dönemi’ndeki imdi zarfını hatırlatıyor. ‘İmdi’ zarfı genizsileşme yoluyla ‘indi’ye dönmüş ve Damal ağızında muhafaza edilmiştir.”⁸⁹ (IV/68), ceyizimiz fazla ancağ götürür bizi (VII/374) ... vb.

⁸⁸ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&view=ttas&kategori=acikla2&kod=109977

⁸⁹ Tuncer Gülensoy, age. II. Cilt, s.845

4.3 Durum zarfları:

Fiil, fiilimsi veya zarfı durum yönünden belirten sözcüklerdir:

- ayle (X/109), işte (I/13), şöyle böyle derken (II/19), gâyet iyi demiş (II/40), gene “Türkiye Türkçesinde yazı dilinde kullanılmayan yineleme zarfı ağızlarımızda yoğun bir şekilde kullanılır.”(IV/6), böyle (IV/15), eyice lâl edeller (V/57), эле giyellerdi (V/74), dizini bele gördü (VI/15), o atlı bele yol unan gëdiyór (VII/89), yüzün goylu yatıyór, uyuyór (VII/207), bizi böyle gılan ahd-i amandır (VIII/48), zamanımızda zaman ne tenvir geçerdı (X/1), gıl çıltıysa ebedi yemem ben (XII/24), esgiden damal düşünleri ellelem otuz-ğırğ... (XIII/1), helbet ireliye düşünüyórdı (XIII/30), susuz galdım (XV/3), deveçilde yëddi sekiz sene durdum berket te (XV/7), acab diyórum bunlar beni nee yatırıyór (XV/14), sıraynan gene baa soruyóllar (XV/18), úadınlar köy köy deşirirdi (XV/67), hışırıú gibi topuz etti (XVI/23), gelinler gene söyleniyór (XVII/12), asla şıhaat etmezdik hëç (XVII/18), az boz idara ediyóruğ (XVIII/38)... vb.

4.4 Miktar zarfları:

Fiillerin, sıfatların veya zarfları azlık-çokluk yönünden belirten zarflardır:

- hiç beğenmiyir (II/13), hëç söz geşmiyór (VI/11), , ilerleyemiyóllar dā fağat burdan işte (VII/63), dā ‘daha’ ne diyim. (XII/45), eskiden en eskiden mi? (XIII/14), burda da birez otum var (XV/74) ... vb.

4.5 Soru zarfları:

Zarfları, sıfatları veya fiilleri soru yönüyle belirten sözcüklerdir:

- sen niye gelmiyón? (VII/104), diyór neden of çektin (VII/248), yazıhtır niye yapalım (VIII/17), görünen ne güzel yayla (VIII/24), nasıl gayıracağ (XII/15), acab diyórum bunlar beni nee yatırıyór (XV/14)... vb.

5 FİİLLER

Öznelerin hareketlerini durum, kılış, oluş bakımından ifade eden sözcüklerdir. Dilimiz fiil bakımından zengin bir dildir ve çok büyük bir kısmı belli yaşanmışlıklarla ortaya çıkmıştır. Büyük oranda Türkçe olan fiiller, bölgemizde de bol miktarda karşımıza çıkmaktadır:

5.1 FİİL YAPIM EKLERİ

5.1.1 FİİLDEN FİİL YAPIM EKLERİ

- a) -n:** Fiillere gelerek fiilden fiil yapar. İşlek bir ektir, dönüşlü ve edilgen yapar: ihtiyarlandım (II/18), yaşanmış (II/25), ocağ daşına yuvarlanıyór (VII/181), görünen ne güzel yayla (VIII/24), gılınmış namazım gıldırırlarsa (VIII/33), çalışırh, geçinirik (IX/24), evlerde, gız istenirdi. (XIII/43), sıındım gán-ı kerime (XVI/18), bazı başım dolanıyór (XVIII/15-16)
- b) -ıl, -il, -ul, -ül:** gurulmuş (II/25), bu yanı ayā daşa taħılıyór (VII/181), atım da yoruldu (VII/205), açılın gápılar, şaha gēdelim (VIII/40), kesilir ekin (IX/23), mesele şişlik kesilirdi (XIII/42),
- c) -t:** anlatiyim (II/27), bütün yörenin gızlarını toplatıyór (VII/184), golunu gopartacağ (VII/286), ...genceldiyór dā gēdiyórlar... (VII/300),
- d) -ır/-ir, -ur/-ür:** götürüyirler (II/29), köçürdü (VI/194), gızı gacırıyó (VII/175),
- e) -dır/-dir, -dur/-dür:** dolduruyór (IV/14), a böyle gafa gafaya getiriyór (VII/218), arap diyór ki atımı guşandırın (VII/223), eğer yahdıramazsam kellemi kesin (VII/275), alınmış abdestim aldırırlarsa, gılınmış namazım gıldırırlarsa (VIII/33-32), yeşil giydirillerdi (XVI/40)
- f) -ar:** şah ismaili bēyle uyardıyór at (VII/214), ...yanı çıhardır... (IX/34)
- g) -dIr/-dUr, -tIr<-dIr/ -tUr<-dUr:** gece söktürüyor, çadırlarını yıhtırıyór (VII/174), gözlerine dolduruyóruğ (X/34-35), gızı ata bindirirlerdi duvānan (XIII/1)
- h) -y:** ocağ daşının altına goyuyór (VII/178), goyarığ (XIII/16)
- i) -ma/-me:** oğlum etme, dutma (VII/184), sen hēç duymadī mı? (VII/216), kimse diyór sağ gētmedi. (VII/238), kimseyi yahın gómuyór (VII/268), kıPrısa gētmedim daa (IX/2), seni görsem tanımam (IX/59), başlardığ oynamıya (XII/3-4), kimsenin tiktijini gēymem (XII/31), yoğ ben gētmedim (XIII/29),
- j) -ha <-úa:** gendi de yüzünü, gözünü yayhıyór (VII/207)
 “Eski Türkçedeki yu- fiili İstanbul ağzında yu-ka> yıka- şekline bürünecektir. Damal ağzında ise fiilimiz yu-ka>yayha- şekline bürünecektir.” “Tuncer Gülensoy’a göre yay- ‘Çalkalamak’ Orta Türkçede kullanılan bir sözcüktür ve yay-ka şeklinde devam etmiştir. İstanbul Türkçesinde ise daralalarak yıka- şekline dönmüştür. Tuncer Gülensoy’dan yola çıkarsak ağzımızda bulunan bu fiil Orta Türkçe Dönemi’nden kalma arkaik bir unsur olarak kullanılıyor.”⁹⁰
- k) -la/-le:** gözetlemeciler gözetliyór (VII/209),

⁹⁰ Tuncer Gülensoy, age. c. II , s.1136

l) -ş: enek bu atlardan diyór güleşek. “Sözcüğümüz kür- güç anlamına gelen sözcükten gelmiştir, daha sonra r~l akıcılışmasından sonra güleş- şekline gelmiştir. Kırşehir, Uşak ve Erzurum ağızlarında da güleş- şeklinde kullanılmaktadır.⁹¹ Yine Azeri Türkçesinde de güleş- şeklinde karşımıza çıkan bu fiil Azeri Türkçesinin ağızlarımızdaki tesirini göstermesi bakımından önemlidir.⁹² (VII/226), diyór şeyle bir dolaşah “tol-ğa-ş-”⁹³ (VII/242), atlar ürküştü (VIII/154), gelmişten geçmişten oynastan (XVIII/46)

m) -El: çökelik yanı (XIII/17)

n) -set: göstermesin (X/96)⁹⁴

o) -y-: goyuyór (VII/178), doyuraman (VI/176)

5.1.2 İSİMDEN FİİL YAPIM EKLERİ

a) +la-/le-, +na-/ne- <+la-/le- (ilerleyici benzeşme etkisiyle):

yüklemişler (II/4), ağıliyr (II/13), ihtiyarlandım (II/18), ağnadıyım (V/10) geldi yaylıya (VI/208), geyíg_ avlıyór (VII/160), ocah daşına yuvarlanıyór (VII/181), türkü söylüyor. (VII/189), biraz otlasın (VII/206), bu başından geçeni ağnadıyór işte (VII/248), üş deyiş söyle (VIII/22), ğarip ğaldım, arada ağlarım “Yuğ+la>ağla- fiilinin gelişimi ağızımızda standart ağızdaki gibi gerçekleşmiştir.”, çocuğluğ anılarım neyini hatırlıyım (IX/25), yanı bunnarı ağnatırdı (IX/42), efendime sölüyüm (X/38), altın bağlarım (XIII/12), ğarı toplallardı (XVI/36)

b) +lan-/len-: evlendik (VI/1), parçalandı (VII/73), iki tene yol çatallanıyór (VII/194)

c) +l-: ğaraltacağ (VI/50)

d) +ar-/er-: biz nerde oğlan everek (VI/195), o bahçe diyór yeşerecek (VII/257)

e) +at-/et-: gözetlemeciler gözetliyór (VII/209)

f) +ğır- <+ıur-: bunlar ordan hayğırıyórlar (VII/215)

g) +laş-: bunnar yağlaşıyórlar ya şeyle (VII/218), bayramlaşdı (IX/56) merabalaşan da bursada (X/79)

h) +El-: ...genceldiyór dā gēdiyórlar... (VII/300)

i) +a/+e: işte oynamah (VII/298), başlardıh oynamıya (XII/3-4)

⁹¹http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&view=ttas&kategori1=derlay&kelime1=g%C3%BCle%C5%9Fmek

⁹²http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_lehciler&arama=lehciler&guid=TDK.LHC.5bbe114c95ba29.36139066

⁹³ Tuncer Gülensoy, age. c. I s.296

⁹⁴ Birçok bilim insanı görset- fiilini göçüşme olarak alırken biz de Günşen gibi görset- ve göster- fiillerini iki ayrı fiil kabul ediyoruz. Günşen Ahmet, GÖSTER- VE GÖRSET-/FİİLLERİNİN YAPISI ÜZERİNE, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı: 20 Yıl: 2006/1 (35-49 s.)

5.2 ŞAHIS EKLERİ

Şahıs ekleri, eylemi kimin gerçekleştirdiğini bildiren eklerdir. Şahıs ekleri; zamir kökenli, iyelik kökenli ve emir kökenli olmak üzere üç ana başlıkta incelenir:

5.2.1 Zamir kökenli şahıs ekleri:

Gerçekte şahıs zamir iken zamanla ekleşerek bugünkü duruma gelmiş olan eklerdir:⁹⁵

Teklik- 1. Şahıs: -°m

2. Şahıs: -sIn, -sUn; -sIğ, -sIv; °-n

3. Şahıs: Eksiz

Çokluk- 1. Şahıs: -°z; -°k, -°ú, -°h<ú

2. Şahıs: -sInIz, -sUnUz; -sIğIz, -sUğUz

<-sInIz, -sUnUz; -sİIz, -sUŪz

<-sIğIz, -sUğUz<-sInIz, -sUnUz; -sİIz, sŪz

z-sIğIz, -sUğUz<-sInIz, -sUnUz

3. Şahıs: -lAr

Kullanışları:

1. **Teklik şahıs eki:** neydecēm ev yapılıyór iki ğat (XVII/25)...
2. **Teklik şahıs eki:** çarħa ğedişin gene dalıĝı dönmevecēn (IV/39), yanıĝı verecēn, (IV/39), şaħ_ismaıl, beni ya hindde bulursun... (VII/178), sen beni görsen tanıman (IX/59), onu çoh eşkitmeyeceksiv. ocā atacaħsıv, èyice çökerteceksiv, bişireceksiv (XII/23), torbaya torbayalacaħsıv, üstüne bir bèyle yuvarlaħ daş ğoyacaħsıv tertemiz (XII/25)...
3. **Teklik şahıs eki:** diyör (II/2), diyór ki şaħ_ismaıl (VII/178), şaħ_ismaıl gene gedecek (VII/179)...
1. **Çokluk şahıs eki:** gelmişik (II/7), bu araplar beni ne yapacaħ (VII/202), çalışırıħ, geçinirik (IX/24), asıl bis tırta derik (IX/110)...

⁹⁵ Ahmet Günşen, age. s.128

2. **Çokluk şahıs eki:** yav siz ne yapıyórsuğuz (VII/40), yahdırırsam da benim ağırımca altınımı vereceksiğiz. (VII/276)...
3. **Çokluk şahıs eki:** olmuşler (II/27), çıkarlar (IV/65), gelmişler (II/28)...

5.2.2 İyelik kökenli şahıs ekleri:

“Bu ikinci tip şahıs ekleri, aslında iyelik eki olup da zamanla şahıs eki hâline gelmiş olan şahıs ekleridir.”⁹⁶ Bölgemizde yazı dilimizde olduğu gibi bilinen geçmiş zaman ve şart çekimlerinde kullanırlar:

Teklik- 1. Şahıs: -^om

2. Şahıs: -^on, -^oğ<-n

3. Şahıs: Eksiz

Çokluk- 1. Şahıs: -^ok, -^oú, -^oğ<-ú; -^og<-k, -^oğ<ú⁹⁷

2. Şahıs: -nIz, -nUz; -ğIz, -ğUz <-nIz, -nUz;

İz, Ūz <-ğIz, -ğUz < -nIz, -nUz

3. Şahıs: -lAr

Kullanışları:

1. **Teklik şahıs eki:** şede ğaldım meriçte (IX/2), ğocadım dā öldüm (XVII/25)... vb.
2. **Teklik şahıs eki:** sen hêç duymadī mı? (VII/216), esgiden aşihlar türkü söylerdi ağna'dığ mı? (XI/5), ebenden öğrensē (XVII/16-17)... vb.
3. **Teklik şahıs eki:** adam geldi (I/11)... vb.
1. **Çokluk şahıs eki:** ğoyduğ (I/12), ğettik (I/12), sefaletten ğurtulsağ (VII/384), kıPrısa ğettik (IX/2), ğırğ beş gün ğaldığ (IX/2) ... vb.
2. **Çokluk şahıs eki:** geldijz (MDD), ğördüüz (MDD)...
3. **Çokluk şahıs eki:** değıstiler (I/2), orda ğırğ beş gün bizi duttular (IX/3), bir erkek tohtoru beni bārdarağ amáliyat_ettiler (XV/17) ... vb.

⁹⁶ Ahmet Günşen, age. s.131

⁹⁷ Aslen bir iyelik kökenli bir şahıs eki olmayan ekimiz, sıfat fiil eki olan -dık eki, sıfat-fiilden bulaşma (contaminaitaion) yoluyla yazı dilimizde olduğu gibi bölgemizde de şahıs eki olmuştur. Bkz. Korkmaz, Türkiye Türkçesi Şekil Bilgisi, TDK yayınları, Ankara, 2009, s.572

5.3 ŞEKİL VE ZAMAN EKLERİ

5.3.1 Bildirme (Haber) Kipleri

“Adından anlaşılacağı üzere, bu kipler yapılmış, yapılmakta veya yapılacak olan işleri haber verme, yargı hâlinde bildirme niteliği taşıyan kiplerdir. Geçişli geçişsiz, olumlu olumsuz kök veya gövde hâlindeki bütün fiilleri kapsarlar. Bu kipleri kurmak üzere getirilen ekler, hem kipin ifadesi olan şekil ve kalıbı hem de zamanı içlerine alırlar.”⁹⁸

5.3.1.1 Geniş zaman ekleri:

Teklik- 1. Şahıs: -r-Im, -r-Um; -Ir-Im, -Ur-Um; -Ar-Im

2. Şahıs: -Ir-sIn, -Ur-sUn; -Ar-sIn

3. Şahıs: -Ar; -Ir, -Ur; -r

Çokluk- 1. Şahıs: -r-Iz; -r-Iú, -r-Iḡ <-r-Iú, -r-Uú

-r-Uḡ<-r-Uú; -Ir-Iz, -Ur-Uz,

-Ur-Uú, -Ur-Uḡ <-Ur-Uú,

-Ar-Iz; -Ar-Iú; -Ar-Iḡ <-ar-iú

2. Şahıs: -r-sInIz, -r-sIḡIz <-r-sInIz,

-r-sIIz <-r-sIḡIz<-r-sInIz,

-r-sĪz <-r-sIḡIz <-r-sınız;

-Ir-sInIz, -Ir-sIḡIz <-ır-sınız,

-r-sIIz, <-r-sIḡIz <-r-sInIz,

-ır-sĪz <-Ir-sIḡIz <-Ir-sInIz,

-Ar-sInIz, -Ar-sIḡIz, -Ar-sIIz, -Ar-sĪz

3. Şahıs: -r-lAr, -Ir-lAr, -Ar-lAr, -Ur-lAr

-l-lAr<-r-lAr, -Il-lAr<-Ir-lAr,

⁹⁸ Zeynep Korkmaz, age. s.583

-Al-lAr<-Ar-lAr, -Ul- lAr <Ur-lAr

Kullanışları:

1. **Teklik şahıs eki:** yaparım geçer (VI/57) ... vb.
2. **Teklik şahıs eki:** kesersin (IV/71) ... vb.
3. **Teklik şahıs eki:** der (III/44), gör “úoy- fiilin ağzımızda gö- şeklinde yaşaması bizlere bu fiilin ilk halinin ağzımızda ve diğer bölge ağızlarında kalıntı şeklinde devam ettiğini düşündürmektedir.” (IV/26) ... vb.
1. **Çokluk şahıs eki:** görü (X/14), biz dā burada yaşayama (VII/112), beşinci ayda ekerik (IX/22), gederik, getirirdi veliyi (XII/47), onu da peynir ederik (XIII/17) ... vb.
2. **Çokluk şahıs eki:** bağlarsaaz (VII/354) ... vb.
3. **Çokluk şahıs eki:** yeller (IV/26), yurlar (V/13), haydi deller dereköye gēt (XII/46) ...

5.3.1.2 Şimdiki zaman ekleri:

“Şimdiki zaman kipi fiilin gösterdiği oluş ve kılışın içinde bulunan zamanda başladığını ve sürmekte olduğunu gösteren kiptir.”⁹⁹

Teklik- 1. Şahıs: -°yóm <°yór-um, -yóm <yor-um; °yórum, -yórum; -°yörüm, -yörüm, -yİrlm, -°yİrlm, -yUrUm, -°yUrUm

2. Şahıs: -yórsun, -°yórsun; -yōsun, -°yōsun; -°yóğ<-°yón<-°yor-sun,

-°yō <-yóğ<-yón<-yor-sun, -yō <yóğ<yón<yor-sun; -yİrsIn

-°yİrsIn, -yUrsUn; -°yUrsUn, -yörsün, -°yörsün

3. Şahıs: -yór, -°yór, yō<-yór<-yor, -yİ/-yİ <-yor, -°yİ/-°yİ <-°yor,

-yō, -°yō <-°yor, -yón,

-yİr <-yor, -°yİr <-°yor; -yUr, -°yUr <yor, -yör, -°yör

Çokluk- 1. Şahıs: - yóruz, -°yóruz, -°yóruḡ, -yóruḡ <yor-uz, -°yóruú, -yóruú <yor-uz;

-yİrlú, -°yİrlú; -°yUrUú, -yUrUú

⁹⁹ Zeynep Korkmaz, age. s.610

2. Şahıs:

-yórsuğuz, -°yórsuğuz <-°yor-sunuz; -yórsuuz, -°yórsuuz <-°yor-sunuz;

-yórsüz, -°yórsüz <°yor-sunuz, -yIrsInIz,

-°yIrsInIz<-°yor-sunuz; -yUrsUnUz

-°yUrsUnUz

3. Şahıs: -yórlAr, -°yórlAr; -yōlar, -°yōlAr;

-yóllAr, -°yóllAr (gerileyici benzeşme yoluyla) <-yor-lar;

-yIrlAr, -°yIrlAr; -yUrlAr, -°yUrlAr <-yor-lar

Kullanışları:

1. **Teklik şahıs eki:** ediyörüm (XII/33), bilemiyirim (I/1) ...

2. **Teklik şahıs eki:** şimdi gèdiyón bir düün ediyón (VI/199) ...

3. **Teklik şahıs eki:** gèdiyī (II/22), susuyur (II/14), ana terefi edüyür (II/14),

yatıyör (II/32), alıyör (II/33), uyuyör (II/32), satamıyör (III/34),

diyür (III/41), bu böyle yürüyüp gèdiyör (VII/156),

bir süt haşı alıyürler, şimdi süt haşı da bir altın alıyürler (XII/16),

ondan Sōra çoban ğahıyör (VIII/9), işareden görfü suya èniyör

(VIII/91), emme gene cehizini anası, babası ediyör (XII/17), ğıllı mıllı basüyür (XII/28), o gèdip yatıyör, uyuyör (XII/32)...

1. **Çokluk şahıs eki:** diyuĥ (III/39), gözlüyóruĥ (IV/66), he götürmüyóĥ (V/3), hayvanlarnan oĝraşıyóruĥ (IX/19), tarlayı ekiyóruĥ dā bahar oluyör, tarlayı sürüyóruĥ (X/23) ...

2. **Çokluk şahıs eki:** yapıyórsuğuz (MDD), neydiyorsuuz (MDD)...

3. **Çokluk şahıs eki:** ğurtariyirler (III/38), getiriyürler (III/53), ğoyórlar (IV/12), a_uvu makine çekiyöller (XII/22-23) ...

5.3.1.3 Hikâye geçmiş zaman

Teklik- 1. Şahıs: -dI-m, -dU-m,

2. **Şahıs:** -dI-n, -dU-n; -dI-ğ <-dI-n, -dU-ğ<-dU-n;

-dĪ <-dI-ğ{-dĭ-n, -dŪ <-du-ğ <-dU-n

3. Şahıs: -dI, -dU

Çokluk- 1. Şahıs: -dI-ú, -dU-ú; -dI-ḡ <-dI-ú, -dU-ḡ <-dU-ú,

-dI-ğ <-dI-ú, -dU-ğ <-du-ú

2. Şahıs: -dI-nIz, -dU-nUz;

-dI-ğIz <-dI-nIz, -dU-ğUz <-dU-nUz

-dIḡz <-dI-ğIz <-dI-nIz,

-dUḡz <-dU-ğUz <-dU-nUz;

-dĪz <-dI-ğIz <-dI-nIz,

-dŪz <-dU-ğUz <-dU-nUz

3. Şahıs: -dI-lAr

Kullanışları:

1. **Teklik şahıs eki:** sevdüm (VI/5), götürdüm (VII/96), elimi sürmedim (VII/109), adam buldum (I/10) ...
2. **Teklik şahıs eki:** ağnadıḡ mı? (VI/186), geldin bize söz verdin (VI/212) ...
3. **Teklik şahıs eki:** deḡdi (III/41), sevdüklerini sevdü kendi özünden (Eski Anadolu Türkçesi kalınıtısı olarak yuvarlaklaşma ağzımızda kendini muhafaza etmiştir.),
1. **Çokluk şahıs eki:** bulduḡ (III/41), sâ verdik (V/3), esgiden faḡır bōdük (VI/183),
2. **Çokluk şahıs eki:** siz yapardıḡız (MDD), siz bize görsētdiḡız (MDD)...
3. **Çokluk şahıs eki:** tikellerdi, at_ınan getirirlerdi (IV/3), getirirlerdi (III/53) ...

5.3.1.4 Rivayet Geçmiş Zaman:

Yazı dilimizde -mıḡ olarak karşımıza ve zamir kökenli şahıs ekleriyle çekimlenebilen haber kipi, bölgemizde de aynı şekilde karşımıza çıkmaktadır:

Teklik- 1. Şahıs: mIḡ-Im, -mUḡ-Um

2. Şahıs: -mIḡ-sIn, -mUḡ-sUn

3. Şahıs: -mIḡ, -mUḡ

Çokluk- 1. Şahıs: -mİş-Iz, mUş-Uz;

-mİş-Iú , -mUş-Uú

-mİş-Ih <-mış-ıú, -mUş-Uh <-muş-uú

2. Şahıs: -mİş-sInIz, -mUş-sUnUz;

-mİş-sİğIz <-mİş-sInIz,

-mUş-sUğUz <-mUş-sUnUz;

-mİş-sİz <-mİş-sİğIz<-mış-sınız,

-mUş-sUz <-mUş-sUğUz <-mUş-sUnUz;

-mİş-sİz <-mİş-sİğIz <-mİş-sInIz,

-mUş-sUz <-mUş-sUğUz <-mUş-sUnUz

3. Şahıs: -mİş-lAr, -mUş-lAr

Kullanışları:

1. **Teklik şahıs eki:** olmuşum ayıh (VI/242), a__bèyle uyumuşum (XII/50) ...
2. **Teklik şahıs eki:** nerde gitmişsin gurbette büyümüşsün (IX/59), asmışsın orıya (X/107) ...
3. **Teklik şahıs eki:** dālmış (II/1), gurulmuş (II/25), yaşanmış (II/25) ...
1. **Çokluk şahıs eki:** gelmişiz yani (VII/11), buraya gelmişiz (VII/120) ...
2. **Çokluk şahıs eki:** yapmışsınız (MDD), gəzanmışsınız (MDD), görmüşsāz (MDD)...
3. **Çokluk şahıs eki:** olmuşler (II/27), çekmişler (III/45) ...

5.3.1.5 Gelecek zaman eki

“Şekil olarak bildirme, zaman olarak da gelecek zamanı ifade eden ek, dil açısından bölgemiz ağızlarının dikkati çeken eklerinden biridir.”¹⁰⁰ Bölgemizde fonetik hadiselerden dolayı gelecek zaman ekimiz karşımıza bölgemizde farklı şekillerde çıkabilir:

¹⁰⁰ Ahmet Günşen, age. s.140

Teklik- 1. Şahıs: -AcÁm <-Acaú-Im, -AcA_uAm <-AcAú-Im

2. Şahıs: -AcA_hsIn <-AcAú-sIn, -AcA_hsIv, -AcA_hsIğ,
-AcÁn, -AcA_uAn <-AcAú-sIn

3. Şahıs: -AcA_h <-AcAú

Çokluk- 1. Şahıs: -AcÁz <-AcAú-Iz, AcA_uAz <-AcAú-Iz

-AcÁ_h <-AcAú-Iz, AcA_uA_h <-AcAú-Iz

2. Şahıs: -AcA_h-sInIz, AcA_h-sIğIz <-AcAú-sInIz,

-AcA_h-sI_uIz <-AcAú-sIğIz <-AcAú-sInIz

-AcA_h-sI_z <-AcAú-sIğIz <-AcAú-sInIz

3. Şahıs: -AcA_h-lAr <-AcAk-lAr

Kullanışları:

1. **Teklik şahıs eki:** bu mahsuniye bir şiir yapacām (VI/23) ben poşgodan geçecēm (VII/82), ismi ben goyacām (VII/154), evlenmezsen boynuğu kesecēm (VII/239), diyecēm ney bēyle bali...(X/39), başı açılı görmeyecēm (XIII/22),
2. **Teklik şahıs eki:** gidecēn (IV/47), gonusmıyacān (IV/47), olımıyanı sayacaan ki acáp beş motor mu yoḥ (VI/177), onu çoh eşkitmeyeceksiv. ocā atacaḥsiv, ēyice çökerteceksiv, bişireceksiv (XII/23), üstünden bindiriceksiv (XII/26), amáliyat olacān (XV/15-16),
3. **Teklik şahıs eki:** ğaraltacaḥ (VI/50), öbürleri ne taḥacaḥ (XI/13), yine ölmiyecek (VI/31) ...
1. **Çokluk şahıs eki:** biz toplanacāz türkmeni yoḥ edecēz, gēdecēz, talan edecēz, malını yaḡma edecēz, af edersin, ırzını getirecēz, ğarılarını, çelini çocuunu getirecēz (VII/31-33), ğırılacāz (VII/62) ...
2. **Çokluk şahıs eki:** yüklenmeyecehsiğiz (XII/20), geleceksiz (MDD), ne diyeceksiz (MDD)...
3. **Çokluk şahıs eki:** çalışacaḥlar (II/11), yiyecekler (XII/57) ...

5.3.2 DİLEK (TASARLAMA) KİPLERİ

Dilek kipleri gerçek olmayan, olması, gerçekleşmesi dilekte bulunulan, tasarlanan fiil kalıplarıdır. Bunlarda zaman ifadesi yoktur, sadece şekil ifadesi vardır:¹⁰¹

5.3.2.1 Emir ekleri:

“Yalnızca şekil eki olan ve zaman göstermeyen emir kipleri, tasarlanan hareketin emirle yapılmasına işaret ederler. Her şahsın ayrı bir emir eki olduğu için emir ekleri aynı zamanda şahıs eki durumundadır. Yani zamir ve iyelik kökenli şahıs eklerinin yanında üçüncü tip şahıs ekleri, emir şahıs ekleridir:”¹⁰²

Teklik- 1. Şahıs: -AyIm; -Im, -Um<-AyIm

2. Şahıs: özel bir eki yoktur.

3. Şahıs: -sIn, -sUn

Çokluk- 1. Şahıs: -AlIm

2. Şahıs: -In, -Un

3. Şahıs: -sInlAr, -sUnlAr

Kullanışları:

1. **Teklik şahıs eki:** yiyim (III/44), ne biliyim (IV/2), ne konuşuyum (IV/2), onu alıyım sağa. (VII/186), bahsediyim (II/6), yardım ediyim (II/38), konuşam (IV/27), o tarafa gëdem (VII/83), çocuğluğ anılarım neyini hatırlıyım (IX/25), dā ‘daha’ ne diyim (XII/45), ya ben sâ deyim nefes (XVI/8), vire oturam (XVI/52)
2. **Teklik şahıs eki:** aşma (IV/21), sağın ğıtmırın basmadı yere basma, onun peşine gez (VII/344), haydi deller dereköye gët (XII/46) ...
3. **Teklik şahıs eki:** allah heyırlı etsin (IV/11), töküyüm gëtsin (VI/50), gebermişse alsın gëtsinler demiş (VII/60), atım da su içsin, biraz otlasın (VII/206), diyór ği bu sağa biráz hizmet etsin (VIII/11), neyi var ısa allahdan bulsun (X/58) ...
1. **Çokluk şahıs eki:** yazılalım (I/10), diyelim ki burada mesele bu dağın tepesinde (VII/208), açılın ğapılar, şaha gëdelim (VIII/40) ...

¹⁰¹ Ahmet Günşen, age. s.142

¹⁰² Ahmet Günşen, age.s.142

2. **Çokluk şahıs eki:** bir bölük turnaya sökün, dediler; yürekteki derdi dökün, dediler (VIII/28-29) ...
3. **Çokluk şahıs eki:** gebermişse alsın getsinler demiş (VII/60), gelsinler (VII/52) ...

5.3.2.2 İstek eki:

Yazı dilimizde olduğu gibi bölgemizde de ekimiz -a/-e şeklindedir. Yazı dilimizde 2. ve 3. Şahıs ekleri kullanımdan düşmek üzeredir ama bölgemizde bu kullanımların da yaygın bir şekilde karşımıza çıktığını görebilmekteyiz:

Teklik- 1. Şahıs: -A-m

2. **Şahıs:** -A-sIn

3. **Şahıs:** -A

Çokluk- 1. Şahıs: -A-ú, -A-h <-A-ú, -A-ğ <-a-ú

2. **Şahıs:** -A-sIğIz <-A-sInIz, -A-sIIz <-A-sIğIz <-A-sInIz,
-A-sİz <-A-sIğIz <-A-sInIz

3. **Şahıs:** -A-lAr

Kullanışları:

1. **Teklik şahıs eki:** yapam, gelem (MDD)...
2. **Teklik şahıs eki:** beni ya hindde bulasın ya yemen'de (VII/182) ...
3. **Teklik şahıs eki:** er_odur ki utulmadan utula (VI/90), gala değil top tüfekte atıla (VI/91), beni de alsalar kevran götüre (VIII/75), yanı emir bekliyór ki vura, hazırda (IX/7) ...
1. **Çokluk şahıs eki:** gèdeg (II/14), buraya bir toplu ateş edek (VII/48), ne yapah? (VII/114), öleyse ğahah, gèdek diyor (VII/123), zabahtan oraya gèdek, hindistana gèdek (VII/253), yazıhtır niye yapalım (VIII/17), yunana vurağ (IX/11) ...
2. **Çokluk şahıs eki:** gelesiğiz, gülesijz, duyasız (MDD)
3. **Çokluk şahıs eki:** geleler, gideler, güleler, duyalar (MDD)

5.3.2.3 Gereklilik kipi

Fiile gereklilik anlamı katan ektir. Ekimiz yazı dilimizde olduğu gibi bölgemizde de malı/-meli ekleriyle yapılır, gereklilik kipinin bölgemizdeki kullanım oranı bir hayli azdır:

morbedin olmalı (IX/31), gelmelisiğiz, yayhamalıyıt (MDD)... vb.

5.3.2.4 Dilek-şart kipi:

Yazı dilimizde olduğu gibi bölgemizde de ekimiz -sa/-se'dir. Fiilin şart çekimini yapar:

olanı saysan sayamazsın (VI/177), sen desen ben hemen getirrim (VIII/15), her nereye gêtsem yolum dumandır (VIII/47), seni görsem tanımam (IX/59), ölsem de terğ etmem billahi (VIII/84), mezerim gâzılsa kefenim biçilse (VIII/81), gurah olsa çıharlar, yağsa derler çıharlar (IV/65)... vb.

- Bölgemizde diğer ağızlarda da olduğu gibi dilek kiplerinin sonunda hitap unsuru olarak -a kullanılmaktadır:
desene diyór (VIII/16), öyle deseğe bağa (XIII/17), gelsene geri gèdeg (II/14)...vb

5.4 EK FİİL (CEVHER FİİLİ)

Ek fiil, dilimizin yazıyla takip edildiği dönemden beri kullanıldığını bildiğimiz, geçmişinin daha da eskiye dayandığını tahmin ettiğimiz i- yardımcı fiilidir. Bilindiği gibi Eski Türkçede er- yardımcı fiili şeklinde kullanılan fiilimiz zamanla değişen her sözcük veya ek gibi değişime uğramış ve i- yardımcı fiiline dönüşmüştür. En önemli görevi isimlere iş, durum anlamı yüklemek olan i- fiili; fiilleri de birleşik çekime sokma görevi de üstlenir. Bugün yazı dilimizde genellikle erimiş hâlde bulunan i- fiili bölgemizde de bu şekilde karşımıza çıkmaktadır. Yine Kırşehir ağızlarında olduğu gibi bölgemizde de ek fiilin bütün şahıslarda çekimine pek tanık olamadığımız için topluca vermeyi uygun görüyoruz:

- a) Geniş veya şimdiki zaman:** Bölgemizde sıkça kullanılan ek fiillerdendir. Yazı dilimizde olduğu gibi bölgemizde de genellikle düşme eğilimindedir. Orta Türkçe Döneminde kullanılan -tur ek fiilinin kalıntıları, Kırşehir ağızlarında olduğu gibi,¹⁰³ bazı örneklerde karşımıza çıkmaktadır:

¹⁰³ Ahmet Günşen, age. s.146

ahısKa türklerindeniz (I/5), üzereyik “üzereyiz” (VI/189), biz savaşTayız (II/34), gafa yōh. (IV/9), hēc yoh (VI/200), memnun deelik (VI/201), a_bunlar diyór yâh yav (VII/42), her nereye gêtsem yolum dumandır (VIII/47), vār, vār, vār (VIII/6), şindi hayat iyi (XIII/51), benim derdim çoğdur (XVI/53), bis satan yedi kişiyik (VII/311), bu iş iyi iş deel (XIII/27) ...

b) Bilinen geçmiş zaman:

yoğ_udu (II/10), yohtu (III/53), küççük lambalar var_ıdı (IV/20), esgiden gaza yō_udu (VI/203), bunnar boran var_ıdı (VII/45), yōh, sınırdaydih meriçte (IX/5), gışıdı yanı o zamanlar (IX/29), hüsniye gök. evel akçaydım (XII/1), ile ters_ıdı ki. güssüm, adı güssüm_üdü gaynanamın (XII/12), bizim atımız var_ıdı (XII/46), eski eyleydi (XIII/36), çoğ fahırdıú evelden (XV/64), şey yō_üdü (XVII/5)...

c) Duyulan geçmiş zaman:

öyleymiş (I/4), misāfir_ımiş (II/7), zengin adam_ımış (VII/76), topal gız adı güllüzarmış (VI/188), gaşgaş zamanı var_ımış işte. (IX/35-36), esgiden on lıra var_ımış (XI/10-11), ebemin başı hep gümüşmüş (XIII/45) ...

d) Şart çekimi:

yoğsa onnarın gidişeti (VII/67), sen beni mi beğenmiyón yoğsa (VII/104), eleyse diyór (VII/109), biz barabar yaşayah yōsa da gahıp gene geri tepeköye (VII/130), nēse uzatmıyım (VII/191), neyi var_ısa allahdan bulsun (X/58), parası yōsa ne yapsın (XII/13), nēse orda bir hafta yattım (XV/22) ...

e) i-ken: Bölgemizde yazı dilimizin aksine, birçok Anadolu ağzında olduğu gibi, i-ken zarf-fiili damak uyumuna girmektedir. i- yardımcı fiilini almadan kullanıma çıkamayan -ken zarf-fili genellikle düşme eğilimindedir. Bölgemizde ise -ken zarf-fiilinin özellikle isimlere gelirken düşmediğini görmekteyiz:

ordayhan (IV/56), eşim var_ıken beş tene çocuğum var_ıdı. (VI/125), oralarda dolaşırken (VII/180), oynardih gızgen (XVI/3), ayrı ayrı derken (VI/155), köyleri gezerken (VII/33), onu da ordayhan (IV/72), damaldayhan (MDD)...

f) Birleşik çekim: i- yardımcı fiili haber ve dilek kiplerini alarak çekim işlevini tamamlamak üzere olan eylemlere gelerek onların bildirdiği zamanı işlevsizleştirip zamanı üzerine çekme görevi üstlenen hikâye, rivayet geçmiş zamanlarla yapılır. Ayrıca şart da bildirerek zamanın tamamlanmasının şarta bağlı olduğunu bildirir:

gapaniyörmüş (I/7), anlatıyordım (II/1), gürcünün asgeri geliyirmiş (II/29), müm'kün deyil. (III/30), tikellerdi (IV/2), olacâdı (IV/27), ne geldiye başına (VI/30), hangi gızı diyórsan (VII/186), kellelerini nasıl uruyórsa? (VII/219), ne çare düşüñecēsen (VII/288), ondan sóra gelirdi (VIII/1)...

- Gerek bölgemizde gerek yazı dilimizde 3. Çokluk şahıs eki i- fiilini üzerine alır. Ör. Gel-miş-ler- i-di, yap-mış-lar-sa vb.
- Bir örnekte yazı dilimizin ve bölgemizin aksine 3. Çokluk şahıs ekinin i- fiilinden sonra kullanıldığını görmekteyiz, tek metinde karşımıza çıktığı için bir karara varamıyor, kaynak kişiden kaynaklandığını düşünüyoruz: eğer verirseler (II/20), diyürmüşler (II/10), diziymuşlar (III/20)

5.5 SORU EKİ

Fiil çekim eklerinden biri de soru eki olan “mi”dir. Hem isimlerde hem fiillerde kullanılan bu ekin bölgemizde örnekleri boldur:

sen de şaşıyō mu (XIII/39), ekmek biliyō mu? (XVII/10), gızılbaş pijleri duruyór mu dedi. (VIII/122-123), o ninniye ya'zā mı?¹⁰⁴ (V/10) daha zekeler gófmüyō mu? (XVII/28)...

5.6 SIFAT-FİİLLER (PARTİCİPLE)

Sıfat-fiiller, nesnelerin hareket vasfını karşılayan ve genel olarak hareket ve zaman ifade eden fiil şekilleridir.¹⁰⁵ Fonetik değişiklikleri göz önünde bulundurmazsak genel olarak yazı dilimizle büyük oranda benzerlik göstermektedir:

a) -dİú, -dUú; -dİḡ <-dİú, -dUḡ <-duú; -dĪ, <-dİú+I, -dŪ <-dUú+U; -dĪ <-dİú+I, -dUŪ <-dUú+U:

gördüün (I/13), yemedüğümüz (III/57), yedüğümüz (III/57)¹⁰⁶, bēyle şey ettii zaman (IV/52), çekilmiye sıra geldi kimi (VII/15), sevdüklerini sevdü kendi özünden

¹⁰⁴ Soru, vurgu yoluyla 2. teklik şahısa yönlendirilmiştir.

¹⁰⁵ Ahmet Günşen, age. s.149

¹⁰⁶ Eski Anadolu Türkçesindeki yuvarlaklaşma yöneliminin kalıntıları Ahıska alt ağız grubunda devam etmektedir.

(VI/28)¹⁰⁷, ala gözlü sevdijim pirim (VIII/26), benim unutamadım askerlik (IX/1), bir ermeniler geldi zaman (IX/38-39), yattı yatā bile zabānan ğaħar (X/44), kimsenin tiktijini ğeymem (XII/31), dedüğümnen ellerini vurdu millet (XII/45), sādımız yoħ (XIII/55)...

b) -An, ānca {ak+an+ca):

ğurtulanlar (II/4), duan (IV/85), olānca ömür (VI/25), şekerin yüzüne baħan kim (VI/181), burdan ğeden sağ gelemiz (VII/200), ğörünen ne güzel yayla (VIII/24), size de şah diyeni öldürürlerse (VIII/34), odur úurtaran odur yeniden türklüü úuran (XII/42), ğötüren de yoħ mudu? (XV/9), köçen köçüyör de köçmeyen de ğaçıyórdı (XVIII/48) ...

c) -AcAú, -AcÁ {AcAú+I, AcAI {AcAú+I: geçecek zamanı (I/7), mahsuni de ne olacānı bilmedi (VI/36) ...

d) -AsI: ğöresim geldi (MDD), yapasım (MDD), évüresi (MDD)...

e) -°r, -Ar: oħur-yazarlım (IV/1), biçer dırmıyör (XIII/54) ...

f) -mIş, -mUş: demiş ki yav herkeş gebermişini alsın (VII/58), ğılınmış namazım ğıldırırlarsa (VIII/33) ...

5.7 ZARF-FİLLER (GERUNDIUM)

Fiillere gelerek onları zaman, durum bakımından değiştirerek zarf yapan eklerdir:

a) -A: oğraşa oğraşa (VI/126) ...

b) -I, -U: diyi (IV/64), deyi ğarı bayılıyör (VIII/92), o da bu uyuhladı dèyi kestiler (XII/53), yağsın dèyi (XVIII/11) ...

c) -p, -Ip, -Up: ğaçıp (II/4), ğötürüp, verip (IV/12), biz barabar yaşayaħ yōsa da ğaħıp gene geri tepekōye (VII/130), burda bir zaman yeyib içiyōrlar (VII/241), ğandil yaħıp asmışsın orıya (X/106), o ğedip yatıyör, uyuyör (XII/32), başığı yıħıyıp onu hemen geri bağlayacān (XIII/22-23), eēlip alınca çalışúan oluyōrmuş (XVI/49)...

¹⁰⁷ Eski Anadolu Türkçesindeki yuvarlaklaşma yöneliminin kalıntıları Damal Türkmen alt ağız grubunda devam etmektedir.

- d) -ArAú, -ArAh {-ArAú:** bir erkek tohtoru beni bārdarah amáliyat_ettiler (XV/17), ğırh günüm ğalaraú geldim (XV/28-29) ...
- e) -IncA, -UncA:** dālinca (II/1), ğarıyı evde görünce (VIII/91), azirāil pençesini çalınca (XVI/15) ...
- f) -dIúçA, -dUúçA; dIhçA {-dIúçA, -dUhçA {-dUúçA:** bu sefer canım sıhıldıkça (VI/129), şimdi gēttikce hep iyiye dönüyór (XVII/26) ...
- g) -mAdAn:** gece ışımadan iki inek mi var, üç inek mi var (VI/12), artıh şah_ismaıl durmadan devamlı gedip... (VII/169), gētmeden evvelde...(VII/251), hıdır paşa bizi berdar etmeden (VIII/39)
- h) -IşIn:** Yazı dilimizde bulunmayan bu zarf-fiil ekimiz Anadolu'nun bazı ağızlarında varlığını devam ettirmektedir. Cümleye zaman anlamı katan bu ek, Türkçenin tarihi dönemlerinden bir kalıntı olarak yaşamaya devam etmektedir.¹⁰⁸ semah_edişin (IV/38) çarha gēdişin gene dalıĝı dōnmeyecēn (IV/39) ...
- i) -AndA:** şah_ismaıl içeri girende ğız diyór (VII/165), deēnde bu atdan ēniyór, atı bıraııyór (VII/207), of çekende arabı zengi diyór ki (VII/247), yemeleri için getirende...(VII/266), hēş bārmayın diyende (VII/279), yüzü görende ğoca ğarının elini (VII/285) ...

6 EDATLAR

Tek başlarına kullanıldığında anlamı olmayan, diğér sözcüklerle öbekleşerek sıfat, zarf oluşturan ve cümleye çeşitli anlamlar katan sözcüklerdir. Bağlama edatları, son çekim edatları, ünlem edatları olmak üzere karşımıza üç çeşit edat çıkmaktadır:

6.1 Ünlemler:

Tepkiler ve çeşitli durumlar karşısında ortaya çıkan duyguların metinlerde ifade edilmiş şeklidir:

ō! şimdi çoĝ iyiyiz (III/47), yaşıyoruz yā (III/57), tabi yā (IV/15), hō bacılar (IV/30), uv! hindikiler nere o zaman nere (IV/36), uff, ne biliyim (IV/78), he götürmüyóĝ ha! (V/3), çocuĝlar üşümesin dā! (V/17), ā yazı'yō mu sen onları? (V/20),

¹⁰⁸ Ahmet Günşen, age.s.152

oy a'nām, saydan mı? (V/59), òv! yara olmuyór mú? (V/63-64), sayā! çeteK diyóruḥ (V/74), şoḥ olurum diyórdum uv! (XVII/32), uff, ne biliyim ikişer çocuḡum öldü oḡlum (IV/78) ... vb.

6.2 Seslenme edatları:

Hitap ve seslenmek amacıyla kullanılan edatlardır:

baḥ! bu bütün yöre benim elimde (VII/185), hadiyin gèdek. (VII/262), diyór ki olā! (XI/2), aha, saḡa bir deme! (VI/78), aha, ḡurban olıyım (VI/79) ... vb.

6.3 Gösterme edatları:

İsmi işaret etmek amacıyla kullanılan edatlardır:

tā (II/5), a bu ḡader (III/10), işte (IV/8), a_yindi (IV/68), aha ḡardaşa ḡurban (VI/11), a şu barmaḡımı (VII/284), taḥ denizin_altından tunel geçiyór yā! bir düşün (XVII/31-32), bizler sātı geldik aha gèdiyóruḥ (VI/188)... vb.

6.4 Cevap edatları:

Bir durumu onaylamak veya reddetmek amacıyla kullandığımız edatlardır:

he, ahısÚa türklerindeniz (I/5), he, aḡnadıyım mı o ninniye ya'zā mı ? (V/10), orda. peki (VII/252), deḡel, mümkün deḡel ki bunnar toy, düün etsin (VII/256), iyi. evet (XVII/28)... vb.

6.5 Bağlama edatları:

Bunlar çeşitli dil birliklerini, kelimeleri, kelime gruplarını ve cümlelerini şekil ve anlamca birbirine bağlayan edatlardır. Çoḡu yabancı asıllı olan, bir kısmı Türkçe asıllı olup da zaman içinde isim ve fiillerden edatlaşmış olan sözcüklerdir¹⁰⁹:

6.6 Sıralama edatları:

Eş görevli sözcükleri anlamsal ve yapısal bağlamda birbirine bağlayan edatlardır. Burada karşımıza çıkan edatlar ve, ile edatlarıyla birlikte ilen edatının fonetik etkileriyle oluşmuş InAn edatıdır:

sennen bu, bacılıḥ. onnan da ben bacılıḡım (IV/41-42), orada ḡaynanam_ınan ḡaynatamın (IV/76-77), osmanlıynan ruslar harb_ederek (VII/20), iki ḡóyun_ınan bir geçisi var (VIII/14-15), şindi kıPrıs_ınan yunan ki vuruyórdu (IX/13)... vb.

¹⁰⁹ Ahmet Günşen, age. s.155

6.7 Denkleştirme edatları:

Denkleştirme edatları, birbirine denk olan, birbirinin yerini tutabilecek olan dil birliklerini birbirine bağlayan edatlardır¹¹⁰:

bir çocuğ veyahut kaçardı (IX/88)

6.8 Karşılaştırma edatları:

İki ya da daha çok unsuru birbirine bağlayan öbekleşmiş edatlardır:

ya hinde gèdek ya da yemene (VII/177), ya tavuğ boğu ya da it boğu içiriyórduğ (V/79), ne güzellik galır ne hüsribalin (VI/145) ne varlın, ne paran (VI/186)... vb.

6.9 Cümle başı edatlar:

En az iki cümleyi anlamsal ve yapısal bakımdan birbirine bağlayan sözcüklerdir:

emme uḥādım (V/1), benim ordan götürmem eyi emmene ki böön götürürüm¹¹¹ (VI/214), gızı kaçırıyó, ámma gız bir mektup yazıyór şeyle. (VII/175), bu hinde gèdecek emme ki gèdiyór ki (VII/194), emme gene cehizini anası, babası ediyór (XII/17), var ille ki olsa da söylesem (XIII/13), yalan söylemiyim. ille¹¹² hepsini yaparım (XIII/25), ille o zaman fahırlıh vardı (XIII/30), ille baba da hızmekér (XV/6-7), ilerleyemiyóllar dā fağat burdan işte dört tene insan şehid oldu gètti. (VII/63-64), onlar anlatiyür zaten (III/31) ... vb.

6.10 Sona gelen edatlar:

Bunlar kelimelerin veya diğér dil birliklerinin sonuna gelerek onları önceki veya sonraki unsurlara çeşitli anlam ilgileriyle bağlayan edatlardır:

billah gendim de gèdek eve gètsek de bir çay içsek yoğ gi içek (VI/180), büyük gazan ocā atardıh ki küfletin, milletin gaynana yanında dururduğ (VI/184), sayacaan ki acáp beş motor mu yoğ (VI/178), derdik ki gètsek ki evde bir çay var o da yoğ (VI/179)...vb.

6.11 Son çekim edatları:

Yalın halde bulunan veya çekim eklerinden birini almış isim soylu kelime veya kelime gruplarının sonuna gelerek çekim eki görevi gören edatlardır¹¹³:

a) Gibi: Cümleye benzerlik, karşılaştırma vb. anlamlar katar ve karşımıza bölgemizde daha çok kimi şeklinde çıkar. kimi edatının Doğu ve İç Anadolu ağızlarında yoğunlukla kullanılan edatımızın Azeri Türkçesinin ağızlarımız üzerindeki tesirinin örneklerinden biri olduğunu düşünüyoruz.¹¹⁴

¹¹⁰ Ahmet Günşen, age. s.156

¹¹¹ ama bağlacı incelererek emme şekline bürünmüş daha +ne kuvvetlendirme eki almıştır.

¹¹² Bölgemizde sıkça kullanılan bir bağlama edatıdır.

¹¹³ Ahmet Günşen, age. s.158

¹¹⁴ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&view=ttas&kategori=derlay&kelime1=kimi

esger kimi ğaĥar (VI/10), nur topu kimi oĝlun olacaĥ (VII/144), ğabaĥ kibi dalıyor (VII/219), yas yelleri kimi çağlar, aĥarım (VIII/51), bis sis kimi bölē... (IX/27), şindiki kimi biçer yoĥ (X/24),

b) İçin: Cümleye amaç veya sebep ilgisi kurmak için kullanılan için edatının bölgemizde örnekleri boldur:

onun için şimdi bizim burdaki mesele sizin köy (VII/7-8), geldikleri için tecirli (VII/11), ĝırĥını şey etmek için (V/27)... vb.

c) İle: Cümleye birliktelik veya vasıta anlamı katmak için kullanılan işlek bir edattır. “ile” edatı “ilen” edatının ses deĝişimine uğramış şekilleriyle karşımıza sıkça çıkmaktadır:

davul ununan (IV/2), yolnan da daĝan başına göster (VII/84), harb ediyórlar ki zornan alacaĥlar (VII/304), góyun yaymaĥla, ĝuzu yaymaĥla böyle geçirdik (IX/26), şeynen mi geziyórduĥ (IX/27), kör lambaynan şey toĥuyórduĥ (XII/35)... vb.

d) Kadar: Cümleye karşılaştırma, miktar vb. anlamlar katan işlek bir edattır:

erzuruma ĝadar (II/31), o ĝaddár (II/38), beşine ĝader herkeş köçer (IX/67), oĥuduĥ ĝaden oĥurdu (IX/99), ĥalē oynallardı evleye ĝaden (XVI/37)

e) Karşı: Yön ve zaman bildiren bir son çekim edatıdır:

size ĝarşı ne yerim var (VII/260)

f) Sonra: ayrılma hâl eki ile birlikte kullanılan ve cümleye zaman anlamı katan işlek bir ektir. ET. kerü sözcüğünün son sözcüğü ile ekleşmesiyle karşımıza çıkan bir sözcüktür. Fonetik sebeplerden dolayı çeşitli şekillerle karşımıza çıkmaktadır:

ondan Sōra (VIII/1), ondan zōra (VIII/89), ben bundan sōra mal mı yayacaĥam (IX/32), ondan sōra ĝaynına çorap götürür (XII/20), ondan sōra da hayata devam ettik (XV/32)... vb.

g) Göre: yönelme hâl ekiyle birlikte kullanılmaktadır, öznenin düşüncelerinin dile getirilmesi için kullanılan bir edattır:

onların deyişlerine göre (VII/61)

SONUÇ

SONUÇ

I. SES BİLGİSİ

1. Damal ağızlarında, en yaygın kullanılan ara seslerimizden birisi ó ünlüsüdür. Şimdiki zaman ekinde sıkça kullanılmaktadır, ğ, ú, ğ ünsüzlerinin kalınlaştırıcı etkisiyle de karşımıza çıkmaktadır. Bu özellik bölgemiz ağızlarını İç Anadolu ağızlarına bağlamaktadır.
2. 1. Maddede açıkladığımız özellik sebebiyle ünlü uyumunun bozulması da bölgemizin karakteristik özelliklerindendir.
3. Bölgemize Eski Türkçeden kalma aslî uzun ünlülere pek rastlanmamakla birlikte vurgu, ünsüz düşmesi, hece kaynaşması sebebiyle oluşan uzun ünlüler karşımıza çıkmaktadır.
4. Bölgemizde kapalı e (è) ünlüsü gêt-, èyi, bèyle gibi sözcüklerde yoğun olarak kullanılmakta, yèdi, èn- gibi sözcüklerde de kullanılması Eski Türkçeden kalma izler olarak değerlendirilebilir ve bu yönden bizleri heyecanlandırabilir.
5. Kalınlık-incelik uyumu bölgemizde çok kuvvetlidir; doğu kökenli sözcükler, cevher fiili, vasıta eki, +leyin gibi standart Türkçede dahi uyuma girmeyen birçok ek ve sözcük Damal ağızında uyuma girmektedir. Şimdiki zaman ekinin dahi Damal-Ahıska ağızında uyuma girdiğini görebiliyoruz ve Damal-Ahıska ağızı için bu özelliğin karakteristik olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca Damal-Ahıska ağızında daima bir incelme temayülü görüldüğü için bazı durumlarda kalınlık-incelik uyumunun bozulduğunu görebiliriz.
6. Düzlük-yuvarlaklık uyumu da bölgemizde çok kuvvetlidir. Vasıta eki, cevher fiili vb. ek ve sözcüklerde uyum kuvvetlidir. Yazı dilimizde uyuma girmeyen yâmur “yağmur”, savış-“savuş-” ; “horuz”horoz, fasılıye “fasulye”; ğabil “kabul”, ğalbur “halbur”, hamır “hamur” gibi sözcüklerin bölgemizde uyuma girdiği görülmektedir.
7. Özellikle bazı kaynak kişilerden derlediğimiz metinlerde Eski Anadolu Türkçesinde görülen yuvarlaklaşma olayının bölgemizde de devam ettiği görülmektedir.
8. Bölgemizde vurgusuz orta hece ünlülerinin çeşitli fonetik sebeplerden dolayı düştüğünü görebilmekteyiz.
9. Bölgemiz ağızlarının önemli özelliklerinden biri de ön ses ve iç sesteki tonlulaşma olaylarıdır. Özellikle ú- > ğ-, k- > g- değişimleri yoğun olarak karşımıza çıkmaktadır.
10. 9. Maddede tonlulaşma olayının bölgemizde belirleyici olduğunu söylemiştik. Bölgemizde özellikle t- > d- değişiminin bölgemizin karakteristik bir özelliği olduğunu söylemek yanlış olmasa gerek.
11. Türkçenin birçok evresinde damak ve geniz ünsüzü olan ñ sesi; 2. Teklik ve çokluk iyelik, 2. Teklik ve çokluk şahıs eklerinde kullanılmaktadır. Bölgemizde bu

ses; sızıcı, yumuşak bir ses olan ğ'ye dönmektedir. Bu özellik bölgemizin karakteristik özelliklerinden biridir.

12. Yine akıcı bir damak ünsüzü olan n sesi, bazı sözcüklerde karşımıza sızıcı ve düşmek üzere olan ğ sesine dönmektedir. Hatta birçok defa düşen bu sesimiz diftong ve uzun ünlü oluşumuna sebep olmaktadır.
13. Hece sonu veya kelime sonundaki ú sesinin sızıcı, gırtlak h'sına dönmesi Damal ağzlarının genel karakteristik özelliğidir, bu durum bölgemiz ağzlarını Orta Anadolu ağzlarına bağlamaktadır.
14. Eski Türkçe Dönemi'nde kelime başında ötümsüz şekilde bulunan ünsüzler, Eski Anadolu Türkçe Dönemi'nde ötümlüleşmiştir. Bölgemizde ise belli başlı sözcüklerde kelime başı ötümsüz ünsüzler, Eski Türkçe Dönemi'ndeki haliyle, kullanılmaktadır. *künde, tolu, kimi, tók-, úolge* vb.
15. ö ve ü sesleri ile birlikte kullanıldığında boğumlanma noktaları ileride olan k, g sesleri boğumlanma noktalarını arkaya çekerek ú, ğ seslerine döner ve bu durum da tipik bir Orta Anadolu özelliğidir.
16. Kırşehir ve diğer Anadolu ağzlarında olduğu gibi t- > d- değişmesi Damal ağzlarında da bir hayli fazladır.
17. Bölgemizde metatez olayının belli başlı sözcüklerde sıkça tekrarlandığı görülmektedir.
18. Bölgemizde ünsüz türemesi belli başlı sözcüklerde özellikle h ve y türemesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. *hindi, helbet, hayvah, yıräh, ayindi, yeriş-* vb. sözcüklerde görülür.
19. Bölgemizin karakteristik özelliklerinden biri de Kırşehir ağzlarında da olduğu gibi +ki aitlik ekinin bulunma hal ekiyle birlikte kullanıldığında eriyip üzerindeki vurguyu hal ekine atması sonucu bulunma hal ekinin uzun ve vurgulu söylenmesidir.
20. Bölgemizin en karakteristik fonetik olayı akrabalık eki olan +gil'in ünlü ile biten sözcüklere geldiğinde g sesinin eriyip kendisinden önceki ünlüyle kaynaşması ve uzamasıdır. Bu olay bölgemiz ağzlarını Anadolu'daki birçok ağızdan ayırmaktadır. *cümüāl, cüreāl, musaāl, ğöldeneāl* vb.
21. Bölgemizin bir başka karakteristik özelliği ise bu işaret zamiri ve sıfatında gerçekleşen b > v sızıcılaşmasıdır. Çalışmamızda bu durumu Karluk Grubu etkisine bağlamış ve bu durumu Yeni Uygurcadan ve Özbekçeden örnekler vererek açıklamaya çalışmıştık. Ayrıca bölgemizin Kıpçak Grubu'na yakın olması sebebiyle bu ihtimali de göz önünde bulundurmuştuk. *a_vuna bağ, a_vu úóyne* vb.

II. ŞEKİL BİLGİSİ

1. Bölgemizde ilgi hâli *+In/+Un*, *+nIn/+nUn* ekleriyle yapılır. Hece kaynaşması neticesinde *+ān/+ēn* şekilleriyle de karşımıza çıkmaktadır.
2. Belirtme hâli eki yazı dilimizde olduğu gibi kullanılmaktadır. Ayrıca belirtme hâl ekinin hece kaynaşması sonucu *+ē*, *+ā* şekilleri, diftong sonucunda ise *ıı*, *ii*, *uu*, *ee*, *aa* vb. şekilleri ile karşımıza çıkmaktadır.
3. Yönelme hâl eki şahıs ve işaret zamirlerinden sonra kullanıldığında akıcı *n* ünsüzünün yumuşak, sızıcı *ğ*'ye dönmesi bölgemizin karakteristik özelliklerinden biridir. **bağa, sağa, şuşa**
4. Akıcı *n* ünsüzünün yönelme ekinde sonra yumuşak, sızıcı *ğ*'ye dönmesi neticesinde sızıcı *ğ* ünsüzünün erimesiyle yönelme hâl ekinin *+ā*, *+ē*; *aa*, *ee*, *ua* şekilleri de karşımıza çıkmaktadır.
5. İyelik eklerinin ikinci teklik ve ikinci çokluk şekillerinin karşımıza Damal-Türkmen ağzında sızıcı damak ünsüzü ile */ğ/li* çıktığını görüyoruz. Damal-Hanak ağzında ise ikinci teklik ve çokluk iyelik eki karşımıza *v*'li şekilleriyle çıkmaktadır.
6. Belgisiz zamir olan “herkes” bölgemizde herkeş olarak karşımıza çıkmaktadır. Hemen hemen bütün kullanımda *ş- < s-* değişimiyle Kırşehir ağızlarında olduğu gibi bölgemizde de karakteristik özellik gösterir.
7. I. ve II. tip şahıs eklerinin 2. teklik ve çokluk şekilleri genellikle yumuşak, sızıcı *ğ* ünsüzü ile yapılır, Damal-Hanak ağzında ise yine bahsi geçen şahıs eki *+v*'dir.
8. II. tip şahıs ekleriyle kurulan görülen geçmiş zaman ve şart kipi kalın sıralı olursa *-ú > ħ* değişimi gerçekleşir ve bu özellik bölgemizin karakteristik özelliklerinden biridir. **yaptıħ, ğalsah, goyduħ** vb.
9. Bölgemiz ağızlarını Kırşehir ağızlarına bağlayan bir başka karakteristik özellik de I. tip 2. çokluk şahıs eklerinin *+sİz/+sŪz* şeklinde, II. tip şahıs eklerinin *+İz/+Ūz* şeklinde karşımıza çıkmasıdır. Bunu akıcı *n* ünsüzünün bölgemizde daima sızıcı, yumuşak *ğ*'ye dönmesine ve bunun neticesinde gerçekleşene hece kaynaşmasına bağlıyoruz.
10. Bölgemizin en karakteristik özelliklerinden biri de şimdiki zaman ekidir. Damal'a bağla Nunus köyünde şimdiki zaman ekimiz **-yIr/-yUr**, Damal'a bağlı diğer köylerimizde ise **-yör** şeklindedir. Bu da Ahıska Türklerinden olan Nunus köyünü diğer köylerimizden ayırmaktadır.
11. Gelecek zaman eki, bölgemizde 3. teklik ve 3. çokluk kullanımı dışında hece kaynaşması, hece yutumu ve diftong şeklinde karşımıza çıkar.
12. Bugün yazı dilimizde pek kullanılmayan istek kipinin 1. teklik kullanımı dışında bölgemizde kullanılmaya devam etmesi dikkat çekicidir.

13. Yazı dilimizde de-y-e şeklinde karşımıza çıkan, cümleye amaç veya sebep anlamı katan -a zarf-fiil ekinin bölgemizde -i şeklinde karşımıza çıktığını görmekteyiz. **deyi, dêyi, diyi**
14. Yazı dilimizde kullanımdan düşmüş olan -ışın/- işin zarf-fiil ekinin bölgemizde kullanılmaya devam etmesi de dikkat çekicidir. **gêdişin, edişin vb.**
15. Bölgemizde “ille” bağlacının “ama” görevinde kullanılması dikkat çekicidir.
16. İsimlere veya zamirlere zaman anlamı katmak amacıyla i- fiilini de alarak kullan -ken ekinin bölgemiz ağızlarında kalın sıralı sözcüklerle kullanıldığında uyuma girmesi dikkat çekici bir başka özelliktir.
17. +gıl akrabalık ekinin ünlü sesle biten sözcüklere geldiğinde ğ’yı kaybederek eklendiği sözcüğün sonundaki ünlü sesle hece kaynaşmasına uğraması ve vurguyu üzerine alması bölgemizin en karakteristik özelliklerinden biridir. Ses bilgisi 20. Maddede bu olayın fonetik sebepleri üzerinde durmuş ve örneklendirmiştik. Bu ek hakkında ilerleyen süreçlerde bir çalışma yaparak bu konuyu detaylıca aydınlatacağımızı da eklemek arzusundayız.
18. Bölgemiz ağızlarının dikkat çekici bir başka karakteristik özelliği de “o” işaret sıfatı ve “o” işaret zahirinin daralması olayıdır. Bu ses olayını bölgemize yakın olan Karadeniz Bölgesi ağızlarının etkisiyle Kıpçakça etkisine bağlayabiliriz. Tabi kafa karıştırıcı bir başka durum ise Karluk grubuna mensup şivelerde de işaret edilen içinde en uzağı ifade etmek için “u” işaret zahirinin kullanılmasıdır. Ses bilgisinin 21. Maddesinde açıkladığımız ses olayının da Uygurca ile benzerlik göstermesi neticesinde bölgemizde sürpriz bir Karluk etkisinden söz etmenin mümkün olacağını söyleyebiliriz.

Yaptığımız çalışmalarının neticesinde bölgemiz ağızlarının oluşmasında hangi Türk boylarının, komşu dillerin veya çevresel, sosyal etmenlerin etkili olduğunu ve bunun neticesinde bölgemizde kaç alt ağız bölgesinin oluştuğunu belirlemeye çalışacağız.

2.1.1.1.1 Oğuz-Türkmen özellikleri:

- Oğuzlar, genel olarak kelimelerin ilk hecelerinde kapalı e (è) ünlüsünü benimsemişlerdir. Oğuz-Türkmen unsurlarının harman olduğu bölgemiz ağızlarında da kapalı e (è) ünlüsü varlığını büyük ölçüde devam ettirmektedir.¹¹⁵ Bölgemizde de kapalı e (è) ünlüsünün Damal-Türkmen ağızlarında varlığını devam ettirdiğini görmekteyiz.
- Ön seste b’nin bazı sözcüklerde kullanılmaya devam etmesi yine Oğuz Türkçesinin özelliklerindendir. Eski Anadolu Türkçesinin karakteristik özelliklerinden biridir.

¹¹⁵ Prof. Dr. Ahmet Günşen, Kırşehir Yöresi Ağızları, TDK, Ankara, 2000, s.169

- Bölgemiz ağızlarında birçok ses olayının gerçekleşmesi, bölgemizi Orta Anadolu'ya ve Anadolu'da Türkmen nüfusunun yoğun olduğu bölgelere bağlamaktadır.
- Oğuz- Türkmen ağızlarının en önemli özelliklerinden biri de ön seste h-türemesidir. Bu ses olayının bölgemizde sıkça tekrarlandığını söylememizin durumu aydınlatmak için yeterli olduğu kanısındayız.
- Bölgemiz ağızlarında yaygın olarak kullanılan ünlü kalınlaştırıcı ğ, ú gibi seslerin yıllar önce yapılan Kars Ağızları adlı çalışmada ve Kırşehir Yöresi ve Ağızları adlı çalışmada da Oğuz-Türkmenlerinin karakteristik özelliklerinden biri olduğu dile getirilmiştir. Yine Kırşehir Ağızları adlı çalışmada o zamanki ilçe sınırlarına göre Hanak, bugünkü ilçe sınırlarına göre Hanak ve Damal olmak üzere ikiye ayrılan bölgenin Kırşehir'e ve dolayısıyla Orta Anadolu'ya bağlanması tesadüf olmamıştır. Bölgemizde gör, Kóy, góğnü vb. kullanımların sıkça olması Damal coğrafyasının tam anlamıyla Oğuz-Türkmen Bölgesi olduğunu gösterir.
- Genellikle İç Anadolu Bölgesi'nde yaşayan Türkmenlerin Damal'da hangi sebeple bulunduğu izahını dönemin sosyal ve siyasi şartlarında aramak daha doğru olacaktır.

2.1.1.1.2 Avşar boyunun özellikleri:

- Kelime başındaki k-/ ú ünsüzlerinin g-/ğ'ye dönmesi bölgemiz insanların Avşarlarla bir yerlerde etkileşime geçtiğini göstermektedir.
- Bölgemizde özellikle ğ ünsüzünün erimesi neticesinde yanındaki ünlülerin uzaması yine Avşar özelliklerindendir.¹¹⁶
- Özellikle son seste bulunan ú'ların h'ya dönmesi bölgemizde sıkça görülen ses olayından biridir. Bu durum aynı zamanda Avşar özelliklerinden biridir.

Bölgemizdeki insanlarla yaptığımız konuşmalarda bölge halkının nereden geldiğini sorduğumuzda bize Maraş cevabını verdiler. Çalışmamızın giriş kısmında bu durumla ilgili gerek tarihî kaynaklara gerekse bölge insanlarıyla yaptığımız derlemelerle açıklamalar yaptık. Yukarıda sıraladığımız özellikler de bölge halkının Maraş'tan geldiğini bir kere daha doğrulamaktadır.

2.1.1.1.3 Bayat boyunun özellikleri:

- Bazı kaynak kişilerle yaptığımız derlemelerde 2. teklik iyelik ekinin +v şeklinde olması yine 2. Teklik şahıs ekin -v şeklinde olması bölgemizde Irak'ta yoğun şekilde yaşayan Bayat-Türkmen etkisini göstermektedir. Özellikle Kerkük

¹¹⁶ Ahmet Günşen, age.s.172

Türkmenlerinin karakteristik ağız özelliklerindendir. Hanak'a bağlı Fayatlı köyünün de isminin Bayat boyuyla ilgili olduğunu düşünüyoruz.

2.1.1.1.4 Ahıska Türklerinin özellikleri:

- Damal'da yer alan 13 köyden biri de Nunus köyüdür. Nunus köyü Ahıska Türklerinden oluşmaktadır ve ağız özellikleri bazı durumlarda farklılık göstermektedir.
- Nunus köyünde daima bir incelme söz konusudur. Ön sıralı seslerden oluşan sözcüklerle cümle kurulmaya çalışılmıştır.
- En önemli farklılık şimdiki zaman ekinde vardır. Ahıska Türklerinde Azericenin etkisiyle şimdiki zaman -yIr/-yUr/-yOr şeklindedir.
- 3. Maddeye bağlı olarak şimdiki zaman ekinin ünlü uyumlarına girmesi de bir başka belirleyici özelliktir.
- Ahıska ağızında bazı sözcüklerde kelime sonundaki k'lerin g'ye dönmesi Ahıska ağızında bir başka Azerice etkisi olarak dikkat çekiyor.
- Damal Türkmenlerine nazaran Ahıska ağızında sözcük vurgusu daha çok önemsenmiş ve ön plana çıkmıştır.
- Boğumlayıcı g (ğ) sesinin yine Ahıska ağızında karşımıza çıkması da dikkat çekicidir.

Sonuç itibarıyla bölgemizde Oğuz-Türkmenlerinin dil özellikleri hâkimken Ahıska Türklerinin bölgemizde bir alt ağız bölgesi oluşturduğunu söylemek yanlış olmasa gerek. Bölgemizde köylere dağılmış şekilde Bayat boyunun dil özelliklerini taşıyan insanların da bulunduğunu söyleyebiliriz. Maraş'tan göç edilmesinin de etkisiyle Avşar boyunun özelliklerini de Damal'da görmek mümkündür. Yine sonuçta söylediğimiz için burada tekrar dile getirmediğimiz Karluk ve Kıpçak etkilerinin de diğerlerine nazaran daha az olmak kaydıyla bölgemizde görüldüğünü söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

KAYNAKÇA

7 Kaynakça

- 1) **AKSAN Prof. Dr. Doğan**, Her Yönüyle Dil, TDK, Ankara, 1977-1982
- 2) **BAYATLI Prof. Dr. Hidayet Kemal**, Irak Türkmen Türkçesi, Ankara TDK, 1996
- 3) **BORATAV, Pertev Nail**, TURK MİTOLOJİSİ Oğuzların - Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi, Bilge Su Yayınları, 2012
- 4) **BURAN Ahmet-ALKAYA Ercan**, Çağdaş Türk Lehçeleri, Ankara, Akçağ Yay, 2010
- 5) **ERGİN Prof. Dr. Muharrem**, Türk Dili, İstanbul, 1992
- 6) **ERCİLASUN Ahmet Bican**, Kars ili ağızları, TDK, Ankara, 1983
- 7) **EREN M. Emin**, Zonguldak-Bartın-Karabük İlleri Ağızları, Ankara, TDK, 1997
- 8) **GÜLENSOY Tuncer**, Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü, Ankara, TDK, 2011, I. Cilt
- 9) **GÜLENSOY Tuncer**, Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü, Ankara, TDK, 2011 II. Cilt
- 10) **GÜNŞEN Ahmet**, Kırşehir İli Ağızları, Ankara, TDK Yay, 2000
- 11) **GÜNŞEN Ahmet**, Kırşehir ve Yöresi Ağızları Sözlüğü, Kırşehir, Ocak yayınları, 2001
- 12) **GÜNŞEN Ahmet**, GÖSTER- VE GÖRSET-/FİİLLERİNİN YAPISI ÜZERİNE, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı: 20 Yıl: 2006/1 (35-49 s.)
- 13) **KARAAĞAÇ Günay**, Dil Bilimleri Terimleri Sözlüğü, TDK, Ankara, 2013
- 14) **KARAHAN Prof. Dr. Leyla**, Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması, TDK, Ankara, 2011
- 15) **KALAFAT Yaşar**, Dadalı Türk Halk İnançları
- 16) **KAVAK Fadime**, Klasik Arap Edebiyatı Kaynaklarında Karga Motifi, T.C. ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
- 17) **KAHRAMAN Seyit Ali /DAĞLI Yücel**, Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi, YKY, 2016
- 18) **KIRZIOĞLU M. Fahrettin**, Kars Tarihi, İstanbul, Işıl Matbaası, 1953
- 19) **KORKMAZ Zeynep**, Oğuz Türkçesinin Gelişimi, TDK yayınları, Ankara, 2013
- 20) **KORKMAZ Zeynep**, Türkiye Türkçesi Şekil Bilgisi, TDK, Ankara, 2009
- 21) **TEKİN Talat**, Orhun Türkçesi Grameri, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi:9, İstanbul, 2003

- 22) **TOSUN İbrahim**, Ardahan İli Ağızlarının Ses ve Şekil Özellikleri, Payda Yay, İzmir, 2016
- 23) **Yrd. Doç. Dr. Tufan Gündüz** Oğuzlar / Türkmenler/ Türkler Ansiklopedisi
- 24) <http://www.damal.bel.tr/Ilc/cografyasi.html>
- 25) http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_lehceler&arama=lehceler&guid=TDK.LHC.5c1cdd165c1943.95656839
- 26) http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_lehceler&arama=lehceler&guid=TDK.LHC.5c1cdb7350c9a3.12374585
- 27) http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_lehceler&arama=lehceler&guid=TDK.LHC.5c1cdb04295086.87539380
- 28) http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&view=ttas&kategori1=derlay&kelime1=kolge
- 29) http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_lehceler&arama=lehceler&guid=TDK.LHC.5bc71ee839df39.77221076
- 30) http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&view=ttas&kategori1=acikla2&kod=109977

METİNLER

I. METİN

Konuşan: Adı tespit edilemedi (60 yaşında)

Konu: Çeşitli konuşmalar

Derleme yeri: Damal, İkizdere (Nunus köyü)

- Sizin köyün adı nereden geliyor?

bu köyün ismi eski şeden yâni rustan alma. úadın isminden değil de bilemiyirim ben ama fazla da yâni eski latin köylerin ismi ekseri hep şey değıştiler onları. hep rus eskiden rus şeyi varmış ya hani diyelim ki kiBrit onlar pişka diyirmiş yâni onlar, isimleri rusça öyleymiş. nunus diye bunlar hep rus şeyi, isimleri.

- Sizinkiler Ahıska Türkü mü?

he, ahısÚa türklerindeniz, ahısÚa türkleri, evet. ahısğadan gelmeyiz. (5)

- Neler yaşadınız?

ben yetişmedim o günlere de eskilerimiz ordan gelmiş.

- Ne anlattılar size?

onlar çok şeler de çekmişler. orda geçecek zamanı orası ğapanıyörmüş. ğapandığı zaman gelin, demişler. şeye yazılın ğolhoza yazılın. o zaman ğolhoz şeyi varmış. o zaman öküzleri varmış, satmış. demiş ya ben diyememiş bi_şe. demiş tamam yazılalım. öküzlerin birini sattım diyör. (10) adam buldum, geçtim. bizi aışam namazında diyör sobanın_üzerinde süs ğaynıyor. adam geldi, bizi aldı, bir de bir çocuk... torbaya ğoyduğ çocuğu. oğlan çocuğunu ğoyduğ diyör. geçtik, ğettik.

- Eskiden zaman nasıl geçerci?

valla işte nasıl geçirdik. gördüğün gibi daha zorluklar ınan geçirirdik. çiftliğnen o zaman ... şimdi her şe var, bolluğ, zor şartlar ınan. diyelim ki ben bir liraya tırpan biçtim bir liraya. adam aḥşamnan parayı alıyür, (15) zabānan gidiyor on iki saat.

- Ruslardan çektiniz mi?

tabi ki onlar orda eskiler öle anlatıyor, çoğ şe, zor şartlar altında yapmışlar işte. gāşmışlar, gāçmaynan gurtarmışlar.

- Buralarda zaman nasıl geçiyor?

valla şimdi ne var alla şükür her şeyim var. bolluğ, her şe var. alla şükür.

- Ziraat nasıl burada?

valla tarımcılığ şimdi yani... ekip bişmeyi mi diyürsün? ekip bişme işi de ekip bişme gāhtı yani. pek yoğ. ekip bişme eskisi gibi değ. (20) ḥayvancılığ azaldı. eskisi gibi değil. ḥayvancılığ bitti, azaldı. şimdi gençler gitti. yaşlılar galdı. yaylaya çıḥıyordu. artı o işten anlıyan yaylaya da çıḥmıyor. çıḥamıyoruğ dā çünkü kimse yoğ. genç gitti. mesele iki tene ben, üç tene oğlum var. üçü de māmur gitti, galdım burda. en küçüğü oğlum siz çağlarda vardır. yirmi dört yaşında. o da en son uzman oldu, uzman çavuş, o da gitti. (25)

- Eski gençlik ile şimdiki gençlik arasındaki farklar nelerdir?

valla eski gençlerle yeni gençler arasındaki tabi ki farklar vardır. eski gençler daha şeydi yani. yeni, şimdiki gençler daha şey oldu. eskiden gençler mesela diyelim. biz çalışırdıḥ yani. şimdiki gençler çalışma şeyi yoğ. pek şeleri yoğ. esgiden biz çoğ çalışıyordık gençken. yetiştik elimiz tırpan tuttu, tamam. hep çalışıyordık

- Cılga yaptınız mı?

yaptım. dā esgiden şe vardı. çaruğ, çaruğ giydim. (30) ayaḥlarım çaruğ öle sıḥıyürdü ki ben şey vardı. topraḥ yani şey vardı toprā şeyine áyānı goyüyördü ayaḥ burda

topraan içinde. öküz çekip götürüyö. biz de çift dutuyur. aḥşam gelin buralar soyulmuş. çaruḥ çaruḥ guruyir dā lastik, ğara lastik çıḥtı. en son son devrede bu o çıḥtı. birez çarūnan çaruḥ guruyür. aḥşam suya goyür, ıslanıyir. rüzġāra guruyur. hayvanı kesiyirük meseġa o deri bile ġıymetliydi. (35) hayvanın derisini yüzüyürdük, onu ġurutüyürduḥ, onu temiz duzlüyürduḥ. onı böle zoḥ zoḥ çekiyürdük, asıyür, ġurutüyür ki çaruḥ ġıyecēḥ ki hep öyle çaruḥ ġıydık. bir zaman çaruḥ ġıydık en son lastik çıḥtı. ğara lastik.

- *Eskiden buralarda âşık toplantıları oluyor muydu?*

oluyürdü. esgiden geliyürdu âşıklar, geliyürdü meseġe köy odalarına. âşıklar toplanırlar. herkes oraya giderdi. (40)

- *Neler yaparlardı?*

dinlerdi âşığı işte. radyo yoḥtu. o zaman bir kişi radyo getirmiş. aḥşam haberleri verecek diye herkes oraya toplanır ki feġan radyo haber verecek dinleyelim. radyo yoḥ ki adam getirmiş işte.

II. METİN

Konuşan: Adı tespit edilemedi

Konu: Köyün kuruluşuna dair

Derleme yeri: Damal, İkizdere (Nunus) köyü

- *Sizin köyün kuruluşu nasıl olmuş?*

bizimkiler aḥıskadan, osmanlı dālmış ya demin anlatıyirdım çocua, osmanlı dālınca biz diyör türklerin úapısına úırmızı işaret koymışler. bunnar ġafa dutmışler ya rus hükümetine bir ġün de tiren gelmiş, yanaşmış. bunları asker ġinen, saldatlar ġinen, zor ġinen tirene yüklemişler, 'döru sibiryaya göndermişler. o ġaçıp ġurtulanlar da gelmiş işte tā çoruma ġader gitmişler 'bāzileri. (5) 'bāzileri ardahanda ġalmış. bāzileri bizim köyde ġalmış. bizim köylüler. ben gendi sūġālemden bahsediyim şimdi. benim

kendi sülâlem andali, biz andadan gelmişik. nenem bir başğa köydeymiş. misâfir_ imiş. gelmiş, bahmış ki bizim eve anahtar vurmuşler. hişbir insanımız yoh. gitmiş ğamandara sormiş. rusun ğamandarları varmış. yāni askerin başi. biz subay diyürüh, onlar ğamandar diyürmüşler. sormiş, **(10)** demiş ki "sizinkilerni biz sibiryaya gönderdik." demiş ki ne cezāsı vardı demiş ki "cezāsı yoğ_ udu da orda çalışacağlar."

neyse nenem ğağiyir, ğaçah yollarnen, torun_ inen geliyor. ilk gelişi bizim köy ama tā göleye ğader gidiyir, hiç beğenmiyir. torunu ağliyir on yedi yaşında, diyir ki "nenem gelsene geri ğedeg biz diyir." bizim burda ağar susuyur. bizim orda her 'şe var. göleden döniyirler. **(15)** ardahan, hanağ gene geliyirler bizim köye. geliyirler o ki bi aúrabasının evi var_ imiş. bizim köyde douúuz_ ev o zaman. o gece orda ğalınca o aúrabası diyir ki şu sene de bir ev yapıyım sen de burda ğal. onun üzerine orda ğaliyir. yirmi iki yaşında oliyir torunu, torun diyir "seni evlendiriyim." diyir. benim diyir ihtiyarlandım, yapamıyurum. şöle böle derken seni kimi al diyir ki nene diyir" göleye gittik ya. bir eve misâfir_ olduğ ya. **(20)** orda bir úz beledim. eğer verirseler onu alağ. bunlar ğağiyir göleye ğediyirler. o úzı aliyir. o ğızdan üş_ ğız, dört dene oğlan çocu oluyir. o befat_ ediyir. bu sefer ğediyi, ardahandan bir ğız ğaçiriyir dedem. ğaçiriyi, getiriyi onnan dört ğız, beş_ oğlan oliyir. etti mi douúuz. alti de orasi midi, on beş. on beş tene çocuğ oliyir. işte bugünkü güne geliyor. bizim köyün ilk köyün yerinde mā'ra devri yaşanmış. ikincisi ermeniler yaşamış. kilise var. **(25)** üçüncüsü bizim köy ğurulmuş. yā'ni orasında peyler varmış. o peylerin üzerini örten insanlar bugünkü hayata gelmiş.

- Ruslardan çok çektiniz mi?

orayı anlatıyım. orasi bunnar gelmişler. oradaki yerlemişler, yigirmi ev olmuşler. gürcünün asgeri geliyirmiş. sene de bir sefer talan_ ediyirmiş. pahada ağır yükte yüngül ne varsa aliyi, götürüyirler. sene tamam oldi mi bir daha geliyirmişler. yedi sefer talan etmişler. **(30)** yedi sefer talan ettikleri zaman o zaman rus hükümeti erzuruma ğadar buraya baúıyirmiş, yani burasi rus hükümeti idari ediyirmiş. atatürk erzuruma gelmiş. erzuruma gelmiş, her vilāyetten bir ağa çağırmış, ardahandan bir ağa gitmiş ama ağa gitmiş, ağa en son gitmiş ya! en son sandalyāye ağa oturmuş. oturmuş, kâtip her ağaya soruyirmiş. "ne 'ğader yardım_ edersin, biz savaşTayız, atatürk de oturuyir." herkes yardım gücünün yettiğın yardımı etmiş. **(35)** bizim ardahandan ğeden ağa da o kâtip gelmiş. o ki sormiş demiş ki ne úader yardım_ edeceksin. ağa demiş ki bunları hesap etti mi ne úader demiş, hesap etmiş şu úadar para, şu ğader. demiş ki o

ğad'dâr para da ben yardım ediyim. atatürkün dikkatini çekmiş. demiş ağa hele buyrun buraya gelin. gétmiş demiş ki ağam demiş sağlıú durumun iyi midür demiş. bir doútora seni gösteriyim demiş. demiş ki gâyet iyi demiş. (40) demiş bu adar parayı verecek gücün var mı? hemen cebinden çek çıkarmış. yazmış o ki atatürk baúmiş ki sağlıú durumu çoú iyi. çekine de bakmış ya. demiş anúaraya gitmiş atatürk, orada emir vermiş ki bu adamın ğapısına bir manga asğer bir úoğuş yapılacaú, her gün bu adamın ğapısını gece gündüz bir manga asğer bekliyecek. o adamın ğapısında goğuş vardı. damçili köyi ismaíl ağa, (45) o buraya yedi sene dedim ya ki rus hükümetinin altında yaşamiş. o ğazaskerliğini yapmış ağa da. ben bunu esgilerden hep not duttum da onunçün söylüyürim. ğazaskerliğini yapmış ondan sôra osmanlı yıhılınca nolmış. atatürk erzuruma gelmiş, buna naye müdürlüünü vermiş. bir zamanda naye müdürlüünü yapmış.

benim adım cihan, ikizdere köyündenim. biliyürüm sesimi ğaydediyirsiniz. (50) onun için ben bilmediğim şeylere girmem.

III. METİN

Konuşan: İsrail Ölmez (A) yaş 84, Şahinaz Ölmez yaş 80(B)

Konu: Köyün kuruluşuna dair

Derleme yeri: Damal, İkizdere (Nunus) köyü

- *Sizin köyün kuruluşunu biliyor musunuz?*

bizim köyün ğuruluşu bizim köylüler ahısúadan gelmişler gürcistandan yanı. çoú eski dedeler... bir tâne gelmiş. çoú ğoyunu varmış. haddinden fazla Koyun varmış. bunun adın çoban dedeymiş. çobanlını yapmış. köyümüz iki yüz sene evvel ğurulmuş. tahminen bundan sonra işte büyümüş, büyümüş, gelişmiş yanı böyle ğalabalıú ğalnen yüz otuz hane idi istanbula gitmeden evvel. (5) şimdi otuz beş hâne ğalmış.

- *Köyü Nunus diye bir kadın kurmuş öyle mi?*

öyle, evet, doğru ama çok evel iki yüz sene evel tahminen ben yetişdim. çıra yahardıh evlerde. ne bu gaz varıdı ne elektirik varıdı. hiş bişe yōhti. úaranlıhta yaşıyórdı. bir tek damal vardı. hanı bir şe olsa bir tevlike olsa çıraynan gèdip bahıyórdı. af edersin hayvanlara? yoh ki gaz yağı bile yohtu. ben yetişdim. çırayı şōle delikli bir yere taħardıh. a bu gader çıra onun işiğinen dururduh. (10) onun işiğ ile yemek yerdik. ben seksen dört yaşıdayım. buranın havasını suyunu çok seviyórum. başħa

- Eski zamanla şimdiki zaman arasında çok fark var mı?

çok fark var.

B: çok fark var.

B: eskiden çok yohsulluú varıdı. şimdi çok iyi yanı. (15)

- Eski gençlik mi iyi şimdiki gençlik mi iyi?

ben... gözünen görmedim de eskiden o hadar yohluħ varmış ki hayvanın derisini giymişler derisini. giyecek bir şey yoh. giyim yoh ğuşam yoh. çok perişanlıħ vardı. ben yetiştım.

- Ruslar çok çekti mi?

ruslardan çok çektik. çektiler bizim oralar işte ordan ğaşmış, gelmişler. koministlik çok ilerlemiş, bayağı bu leninin zamanında ğurşuna diziyormuşlar. (20) lenin beş milyon insanın ellerini áyahlarını bağlamış. gözlerini ğapatmışlar, langarlara gömmüşler.

o şeyde soėuħ yerin adı neydi?

sibiryada, sibiryaya sürmüşler. canlı canlı ğar üfler üzerine. dedemiz söylüyir bizim.

- Şu anda zaman nasıl geçiyor?

şu anda çok güzel bir zaman gerçekten. herkes oħuyabiliyór. (25) ōle herkesin oħuması mümkün yōdu. çok eski zenginlerin çocukları oħuyórdı. maddi ... yohtu. çocuğum oħudu doħtor oldu. zeki ydi doħtor oldu. sen de zekisin hangi bölümdesin?

...

maşallah istanbulda oħudun ? yüksek şey yapıyorsın ne diyorlar ona ?

gittim gürcistana. mesela on goyunu var. sahibidir, birini kesemezsin.

'mümkün deyil. (30)

- Hâlâ orada akrabalarınız var mı?

var orda akrabalarımız, onlar anlatıyür zâten. çoğ çile çekmişler. gecenin garanlığında işte bir guzu kesecekler, o esgi gandiller vardı yetiştin mi ? şişede camda, onnen gitmişler úomda yanı ahırda goynun yattığı yerde bir úuzu kesmişler... ne görhiyle yemişler. kendi malını adam kesemiyör, yemiyör, satamiyör. çoğ tevliteli.

B: çoğ gaz yağı gaçağ gaz yağı getirmiş. gaz yağı aħmış. (35)

A: sırtları yanmış gaz yağı getirüyürler ya yirmi kilolu gaz yağı. aħmış, sırtına aħmış. ateş almış, az gala sırtı hep yana babasının.

B: gaz yağı aħınca bunnar da soğuş ateş yaħınca ateş aliyir adami... ğurtariyirler. şeyi getiriyür, evelden saj ayağ. saj ayağ diyuh.

A: üç áyağlı var ya ateşi atiyirler ya o. (40)

B: bèyle diyür, degenèlennen ğol ğol olduğ diyür, sac ayağa değdi, bulduğ diyür. bir şey uştu, ğetti.

A: gürcistanda varımış, bizim tárafta yoh gaz yağı. gaz yağı ğatlanmış sırtında gaçağ yiyim der gaçağ. onun akrabaları aliyi, veriyi. bunlar da gece geliyirler gaz yağı ğatlamış de sırtı yanmış. neler çekmişler. (45)

B: ne gün çekmişler.

A: ô! şimdi çoğ iyiyiz.

B: hapis atmışler amcamı. babamı de atmışler üç ay ğalmış sibiryada. hiç haberi yoh, anam beklemiş.

- suçü neymiş?

B: işte yaħaliyirler. (50)

A: oraya giriş yasağ ya gaçağ gitmişler.

B: gaçağ giriyrirler. gaz yağı, şeker işte ne biliyim.

A: şeker yohşu şeker, ben çoğ iyi yetiştin. ordan alır getirirlerdi gaçağ getiriyürler gizli gizli. biz gaz yağı, şeker hiç yoh türkiyede.

B: ğaz yağı da büyük tenekelernen. ğaç kiloluhtu ? (55)

A: bah, şu günler ne hadar güzel yāni paran varsa ne hadar güzel vallaħ hürriyet içinde demokrasi içinde yaşıyoruz yā

B: allaşükür, yedüğümüz önümüzde yemedüğümüz arhamızda

IV. METİN

Konuşan: Hürü Bektaş

Yaş: 80

Derleme yeri: Damal, Samitka

Konu: Çeşitli konuşmalar

- Bu köyün kuruluşundan bahseder misiniz?

ben bilmem ki oğur-yazarlım yoħ.

- Sizin gençliğinizle şimdiki gençlik arasındaki farklar nelerdir?

bizim gençliğimiz ben ne biliyim oğul. davul unan zurnaynan, bayraħ tikellerdi, duvaħ tikellerdi, at unan getirirlerdi. burda ğına yaħarlardı. oraya ğèderdik. orda da terkelden gelini dāmatı bir araya getirirlerdi. ben ne diyim oğul. ben ne ğonuşuyum ki. (5)

- Düğünlerden birini anlatır mısın?

onlarda aynı onlarda gene aynı ğördüğün kimi davul, zurna, bayraħ ... dāmatı getirirler, gelini getirirler. davul-zurna çaldırırlar. gece duvaħ tikeller. ben ne biliyim işte ğafam var mı áyle işte aħıl yoħ ki ğetmiş.

ğafa yoħ. ğafa yōħ.

- Bayramlar nasıl geçirdi?

ğurban bayramında da ğına yaħarlar. ğurban keseller. **(10)** ellerin ortasına ğına vururlar. allah heyırlı etsin, derler. birbirini eve getirir, götürürlerdi. hindi o da yoħ. eve dāvat_ederlerdi. ğoyórlar payını herkeşin faħırın fuħaranın payını ğótürüp, verip geliyórlar. hindi o da geşti. o da ne pay ne o da geşti. yanı evvelkini diyórum. hindi o da geşti. o da yoħ. 'herkeş kesiyór. dolaba dolduruyór.

- **Güzel bir şey mi? Paylaşılması gerekiyor.**

tabi, tabi yā, keserdik, dādırdıħ. **(15)** bēyle tablıya doldurduħ. herkeşe verirdik. terkelden eve dāvat_ederdik milleti. ğonşuyu yanı ğonşuyu dāvat_ederdik. hindi o yoħ. yerlerdi, içellerdi, duayı verirlerdi. geçer, gédellerdi. hindi o yoħ. herkeş kesiyór. dolaba ğoyyór. hindi o yoħ yavrum. her yerde ğayboldu yavrum.

- **Televizyonun, elektriğin olmadı zamanlar akşamlar nasıl geçerdı?**

hindi mi?

- **Eskiden?**

küççük lambalar var_ıdı. a_bēyle ğaranlıħ lambalar ğandil var_ıdı. **(20)** ğandili yaħardıħ. semah, cem duddururlardı. o ğünleri aşma, o ğünleri aşma. anan bilir bir_ev vardı. ğaba ev. on köy şenliĳ olaydı. gene bir semti beş tene on dört numaralı ğandil yaħarlardı. ancaħ ışıdırdı evi. semah edellerdi. ğurban kesellerdi. ğurban demesini derdi saz_ınan. ğurban a bēyle dönerdi ortalıħta. onlar semah_edyór zanki. ğördüün bēyle se'mān şeyi, demeyi dediĳimi saz_ınan. **(25)** onlar da semah_edyór yavrum. ondan sōra da onu biraħırlar. ğazanlara ğor, bişirirler, yeller, içeller, daadırlar. ne biliyim? acıħ ğençlikde olacādı ki her semtin dilinden ğonuşam.

- **Rahat rahat cem yapar mıydınız? Baskı var mıydı?**

- cem mi?

yoħ ēyle bir şey yoğ_ıdı. hēş bişe yoğ_ıdı. hindi çıhtı oralar. hēş serbes_idi. ğoCu baĳırdı. "hō bacılar, gelsin ğapıcılar! "**(30)**

gelir eline niyaz_ederler:

"semah erenlerindir." diyór.

çarħa girenlerindir

riyā, yalan yaħışmaz

doğru gelenlerindir (35)

- *Eski cemler şimdiki cemler arasında fark var mı?*

uv! hindikiler nere o zaman nere. hindi yalançı kimi hindi yalanıma geliyór. evelden bèyle büyük, küçük sayarlardı. gelir bö'yân eline varırlardı. dedelere semah varırlardı eline. hindi o yoh dalı semah_edişin dalığı dönmeyecēn. yanığı verēcēn. yönüğü döncēn. çarha gēdişin gene dalığı dönmeyecēn. dediye yanı verēcēn. éleydi yavrum. hindi o_yoh, hindi o_yoh. (40)

- **Tarık nedir?**

tarıh da ğardaşlıh_olurlar. erkenden geçerler. şeyle sennen bu, bacılıh. onnan da ben bacılıım. ğardaşlıh, bacılıh. bèyle bacı ğardaş kimi ārılır, yatarlar. èyle bizim dalımızdan erkeni vururlar. yalan söylemeyeciye yanı söylemesi ayıptır; belüve, dilüve sahab_olacaıva, gendüve sahab_olacaıva bèle ğonuşurlar, erken vururlar. erken ne hindi daha ne oldu ki bèle ikimiz bèle yatarıh. (45) yanı ğardaş kimi bacı kimi bèyle üstüğüvnen sarılırsın bacı ğardaş kimi o getirir erkeni bèyle dalıva vurur. yalan ğonuşmıyacān, doğru ğonuşacān yanı yürecēn doğru gidecēn ceme èyle pisligh_inen yoh. pislik yoh. erken suyu veriller. delil yaħarlar. loħma dādırlar. ğurban keseller. ne biliyim oğul. acıh iyi zamanımda olaydı sā her şeyden ğafam getirmiyór ki. (50)

- *Dedemlerden duymuştım. Tarık kuş olup uçuyormuş. Nasıl oluyor acaba?*

benim bir ğaynatam var halil_ee, hindi türbesi köyde. cumadan cumaya, yavrum, ataş yanar. buralar_ocaı. bir ğaynım vardı hamza. kirpeşende. bèyle şey_ettij zaman ğarda, tipide şu ziyaretin tekiye çıhardı. üşümezdi hēç. ğaynatam da yesti yedi sene rusyaya geşti oħudu, oħudu rusyaya geşti. yeddi sene sōra geldi. burda türbe oldu. hindi onun mezarında ataş yanıyór. (55) cumadan cumaya ğurban keseller. ğuzu keseller. onu da ordayħan dādırlar, verirler. eve gelirler.

Ateş kendi kendine mi yanıyór?

ataş yanıyór ya üstlerinde ataş yanıyór. o neden gerçeklerden hoç. sennen ben yaħmıyórum. gerçeklerden yanıyór yavrum.

Türbe nerede?

şede çikorada enişte bilir. benim ğaynatam. halil_ee dede. orda ğurban keseller yavrum. onu ordayhan keseller. (60) ğanı da ahtırlar. yanı ordayhan bir faħıra verir, gelirler. ğuzu muzı kesseler ğuzuyu muzuyu dādırlar da horuz moruz kestiler mi orda bir faħıra verir gelirler yavrum.

- Ziyaret neden bu kadar önemli, kutsal?

ziyarat da yanı türbe diyi çıharıh. oraya para ğoruğ. bir milyon ğoruğ. yanı beş yüz gor. oraya boş virmezsin türbe ğeder. türbe diyi oraya ğeder yağmur yağmazsa çıharlar, ğurağ_olsa çıharlar. (65) yağsa derler çıharlar ki daş getirirler ki yağmasın, yanı çoğ yağdı mı? orayı da eyle gözlüyóruğ. ziyaret diyi. büyük ziyaret var bu yanda küçük ziyaret var.

- Hiç çıktınız mı Ziyarete?

çihmaz mıyım? olur mu? burda oturan çihacağ. a_yindi benim ev sābım da bayram dede derler. o tanır belki. ... tanımaz da bir sözünü eşitmiştir. o da şurada mezerin burada. benim adam da işte halil_ee dedenin_oğlu. (70)

- Ziyarete çıktıktan sonra ne yaparsınız?

para atarıh. bi şeye gücün yetti mi? ğurban kesersin. kestin yanı horuz moruz olsun bir ğan ahtıman yüreğende yüreğenden geçerse bir ğan ahtırsın. onu da ordayhan bir faħıra verirsın yanı bi şe kesersen dādırsın yavrum ğurbanda o.

- Neden bu kadar önemli orası, gerçeklerden biri mi orada?

tabii, yanı herkeş türbe diyi ğeder.

Kimin türbesi orası?

ğaynatamın. bu çocuğ bilir bağ, enişte bilir. bir bağ enişte bilir. (75)

- Ziyaretteki türbeyi soruyorum ben.

ziyarattaki türbe, ziyaretteki türbe u_yanda. türbe benim ğaynatamın. o çikoranın üstünde. orada ğaynanam_ınan ğaynatamın. ikisi de dede.

- Doktorların olmadığı dönemlerde çocukları nasıl tedavi ederdiniz?

uff, ne biliyim ikişer çocuğ öldü oğlum. çocuğlar yanı doħtor moħtor yoğ_üdü. hastalandılar. ne doħtor var ne bi şe aazlarını, burunlarını aldı. doħtor yoğ ki götüresin. faħırlıh bir yandan. bi şe alamıyón, edemiyón. (80) el bi dönmüyór, ayağ dönmüyór. ikisi böyle befat_etti. bir_oğlan bir ğız yoğ elde bir şe yoğ ki

- Hayvan tedavileri nasıl olur?

onlarda yanı bële yoğ_uđu. bële hastalıh mastalıh. bële ... yoğ_uđu yanı. biz nasıl böyüttük bu hayvanları. inne milaç biz bilmezdik yavrum. verirdik otu, verirdik samanını. emzirirdik. hayvanlar éle olurdu ki keçe kimi. hindi duan anasından duan danıya inne, duan inē inne sağıhlılı olmıyor. **(85)** evelden ya öle ya ğala ya hastalana bi şe yoğ_uđu. hindi ğanımız ğuruyór. hemen başı ağıryan, dişi ağıryan dohtora. baba éle bi şe görmedik ki sōlemesi ayıp kadınların ağırsı dutsa, sen de evladımsın, hemen dohtora. biz görmedik oğul. biz görmedik. ya ocah... gövdem üşendi. ya derdik sen evlat derdik hemen söylemesi ayıptır. el atardı ... peri vardı, sen tanırsın peruğu, o peruğu köyün ebesiydi. úadınlara belük_ederdi. **(90)**

V. METİN

Konuşan: Selvi Güntemur

Yaş: 68

Derleme yeri: Damal, Sors (Burnmadere) köyü

Konu: Yöresel tıp, çeşitli âdetler

emme ułhādım, ben çoł ufahtım yā! çoł hūsniyeye nişan taııyórlar. şışliı neyi yeniyór. bacımı götürecekler dēyi bir çırıyórum. ıramatlılı deden dedi "ğız ağılama ağılama." dedi. he götürmüyóh ıa! bıraıhtılı. sā verdik. götürmüyóh.

- Bildiğiniz bir masal, hikaye var mı?

māni işi hēc ... māni işini aı derdik ay... māniye

- Çocuklara ninniyi nasıl söylerdiniz?

ninni etmedik ki bizim ninnimiz de éle sapların dibi çocuılar nerde? **(5)** böyüdük ki tolunun altında özgürün... yağımr yağıyór, sel geliyor. özgür tözmeē altında. oraya girmiş, yatıyór. kólgiye çocuı ben de ... dağında purul ediyórum. o hışırık mışırık geliyor. ğahıyórlar, ağıalın orda su ğedecek yer yoı. su bēyle hışırık yüzünde dönüyór. özgür tözmekte öğıünü tutmuş. orda uyuyór. bizim ninnimiz o işte.

he, ağnadıyım mı o ninniye ya'zâ mı ? (10)

özgürü bèle ziringillinen böyüttük. bèle ondan sōra şey_inen böyüttük çocuḡları, bi
şe yō_üdü, faḡırlı_ıdı. yaz, yaz_işte

- Çocuk yeni dünyaya geldiğinde hangi adetler uygulanırdı?

doḡar doḡmaz ğaldırırdıḡ, yurduḡ, yayḡardıḡ. ğóbēni neyini keserler. yurlar, yayḡarlar,
duzlarlar. ğundaḡ yapardıḡ, beşüe ğorduḡ. ondan sōra höllüe ğorduḡ. topraḡ, bèle iri
topraḡ olurdu.(15)

ġaya topraḡ, çocuḡları oḡa belerdi, ğızdırırdıḡ o toprā.

- Neden?

çocuḡlar üşümesin dā! souḡ tor'pā ğorsak çocuḡ üşümez mi?

onu ğızdırıyór. özúan üşümesin diye oy ğaden ğızdırmışım ki özúanın topuunu neyini
hep yaḡmıştım.

ā yazı'yō mu sen onları? (20)

çocuḡları belerdik. torpā ğızdırırdıḡ höllüġe, adı höllüġdü. höllüe ğoyúyórduḡ
tonbalaḡ ediyórduḡ, beşüe ğorduḡ. ondan sōra üş ğün_oldu, beş ğün_oldu. tā çocuḡ
altı aylıḡ olana ğaden hee höllükte, höllükte yatırırđıḡ. altı aylıḡ olana ğaden höllüġe
yatırırđıḡ.

- Kırklama nasıl yapılır?

ġırḡı olduġu zaman çocuġu nasıl ġırḡlardık? (25)

ġırḡ ğün_olurdu. çocuḡu ḡalbırdan ġırḡ ġaşıḡ su alırdıḡ. çocuḡu başından aşā banyo
yaptırırken başından aşā ġırḡ ġaşıḡ su tökerdik. ġırḡını şey_etmek için çocuḡun aylıḡını
kestirmek için ġırḡ basmasında aylıḡ ğorsun yanı çocuḡ böyüsün diyi, tez böyüsün diyi
başında neyinde aylıḡ_olurdu. ġulaḡlarında neyinde aylıḡ ne işlerdik. tepesinde. onun
ġótürürđük. (30) bir tanıdımız memmet isimli adama yuḡa bir parayı ay şeklinde
kesitirirdik. çocūn ya üstüne tikerdik aylıḡını kestirmek için. çocuḡun başında aylıḡ neyi
olmasın diyi bēyle yapardıḡ.

- Doğum yapan kadınlar için hangi adetleri uygulardınız?

yanına urġan atardıġ, doğum yapan teze doğum yapan úadınların yanına urġan gererdik, ip gererdik.

- Neden yapardınız?

al yaĥlaşmasın diyi yanı al boġmasın diyi, urġan gererdik, (35) üzerine inne ġorduĥ, ġuran ġorduĥ, baş yanına ġuran ġorduĥ al yaĥlaşmasın diyi úadınlara. doġum yapan úadınlara gene ne var?

- İġneyi neden koyardınız?

inneynen yaĥlaşamazmıř. inneden ġorĥarmıř. al ġarısı oldu mu inneden ġorĥarmıř, yaĥlaşmazmıř inneye.

- Al karısı ne yapıyor?

bōyór, öldürüyór. ġanlı úópūk geldi mi aġzından úadın ġedici, yaşamaz. (40)

- Ölen oldu mu ?

oldu, olmadı mı? çōĥ al bōan

al ġarısı diyóruĥ oġa da. a_vu miyese öle oldu ya. emmimin ġarısı a_vu kütırızālin ġarısı miyese oldu ya kemālinan mīdī? kemāldán öġde gene mi oldu, bilmiyórum. kemāl midī? kemāldī yoĥ kemāldán öġde bir dā oldu da bu çocuĥ ta öldü. o èyle al boġduydı onu. (45) he emmimin ġarısı èle oldu. a_vu paşanın neyin anası. paşanın, cemālin kemāl ne var ya aşırgil şe de istanbıl'da. doğum üzerine kötüledi. a_bèle yedi keteni sanki örüzġer çarpıyór. řarĥ, řarĥ, řarĥ

- Sarılık nasıl engellenir?

al ġarısını dedik. beşijn başıġa ġóġ boncuĥ çaharlar. çocuĥlara nazar dēmesin deyi. boncuĥ baġlarlardı. ġóġ boncuĥ yanı ġöz boncuĥ asallardı. nazar işlemin diyi oġun al ġarısıynan işi yoĥ. (50)

- Çocuġun dişi çıkınca neler yapılır?

fedik ġorlar būdadan. būdadan fedik ġorlar diř hediġi yaparlar. onu da ġötürür birer bardaĥ millete daadıllar. onlar da bardān içine çocuĥa piře atarlar. peřkeř, para, diři berk_olsun diyi. para ġollardı. ne bilim. áylesi ře işte

- Başka adetler var mı? Yürümesi mesela.

diş hedîgi gorlar da èyle yürümesine bi şe olmuyór. bâzen işte çocuğun gonusamadı oldu mu bagıya bağlarlar. (55) yānı bagaya bağlarlar. malın yerine ki mal_ısan mal_ol. mala gel, insan_ısan insan_ol.

- *Eskiden konuşamayan çocukların dilinin altını keserlermiş?*

yōh. kismenin öğüne düşer de çocuı èyice lāl_edeller. èle bi şe yoħ. yanı gonusamıyan çocuı bagıya bağlarlar.

- *Kesenleri duyduk ama.*

oy a'nām, saydan mı?

nasıl kesiyór dilinin_altını? (60)

saydan mı kesiyór?

a_bèyle ilişkili oluyór. ona kesildiği nasıl...

ōv!

yara olmuyór mı?

amcası, hangisinikini kesti? (65)

ben bilmiyórum.

- *Kurban Bayramlarında neler yapılır?*

ğurban bayramlarında da üş gün ğurban bayramlarında düün çaldırırlardı. bayram işini üş gün bayram olurdu. gençler toplanırdı, oynallardı.

- *Ne oynarlardı?*

düün, halē oynallardı. düün yapallardı yānı. üş gün davul zurna çalınırdı. bayram düünü bayram yapallardı üş gün. (70)

- *Her bayramda olur muydu?*

her ğurban bayramında davul zurna çalınırdı. èle toplanılırdı esgiden. hanı ya ğız şindi? ğızlar saya giyerdi. başları yağlıħ her çeşit yağlıħlardan çeşitli çeşitli şelerden

elbisleri ële giyellerdi. dersin ki düüne bahtı mı? zanki bële bir ala haşhaş kimi görünüyöodu.

- *Saya ne?*

sayā! çeteK diyöruḥ. aḥvu şede bir damallı fidan ne bebeklere gëydiriyör ya işte o.

- *Sizler de giyer miydiniz?*

giyördüm, ebeende vardı, bende varḥıdı. (75) öteki sevli ebende vardı. kim giyecek onları dā. şindi bebeklere gëydiriyöruḥ, satıyöruḥ.

- *Doktorun yetersiz kaldığı dönemlerde tedaviler nasıl yapılır?*

çocuḥlar etlenir birden. etlendi kimi oḡa dutuyöoduḥ. ondan sōra sókmüyör dā çocuḥ çıḡırır çıḡırır ġarnı şişer, bële topaç topacḥoluyör ġarnı. o madavra olduḡu ānıyöoduḥ çocuḥta. oḡa getirirdik ya tavuḥ boḡu ya da it boḡu içiriyöoduḥ. mundar mundar tersin yanı dışına versin deyi o söktü mü (80) gene ya tavuḥ boḡu sarardıḥ madavra baş verdiḡ zaman. işlersin de devamlı çocuḥın içini söksün diyi. oḡa şe tavuḥ boḡu sarardıḥ. incir ġorduḥ, ġuyruḥ ġorduḥ davar ġuyruḥundan. aḥbëyle ġuyruḥunu bële keserdik. yetiştirsin de çocuḥın içinde söksün diyi.

- *Çocukların ağızına tükürme var mı ?*

o ne ya diyörmüş ki baḡa çeksin, benim cinsime çeksin, baḡa çeksin diyi ëyle derlerdi yanı. çocuḥların ġulānda aylıḥḥ olurdu. (85) aylıḥ işlesin diye. ġulaḥlarında çocuḥ başını bëyle sürerdi, sürerdi yastıḡa. ġulaḥlarında aylıḥ sökölüyör. sökmedi için neyderdik o aḡlıyöodu. ġulaḥlarına samırsaḥ ġorduḥ. samırsā öyle ġaba samırsaú ġorduḥ ki çocuḥ ġulaḡının içine ġaçırmasın diyi. ondan sōra ġoḡusundan ġulaḡının samırsaḥ sókerdi. ucunu ġorduḥ acıḥ. samırsaḥ sókerdi. şe sarımtılaḥ su saf su kimi gelir çocuḥların ġulānda o samırsaḥ sókerdi. (90) o ëyle işlerdi samırsaḡnan. çocuḥların ġulāna ëyle işlerdi. madavra işi de şeynen eḡer ġarnın da şişkinlik olur da çocuḥ bir de etlendi mi...bāzılarını ġuru madavra olur bāzanda etlendiriyör, çocuḡa kilo aldırıyör. aḥyindi onu doḡtorlarḥolsa diyör: obezte, o madavra. doḡtorlar obezite diyör. çocuḥlar birden kilo alıyör ya doḡtorlar obezete diyör, biz madavra diyöruḥ. emme bizim dediḡimiz doḡru çıḡıyör. (95) doḡtorlar madavradan aḡnamıyör. aḡnamıyör ki aḥyindi hüsnıyenin çocuḥları, ebeḡen çocuḥları, ëyle oldu ki yumaḥ kimi. etli etli olurdu. ġaç tenesi de öldüydü. madavra öldürüyöodu.

VI. METİN

Konuşan: Senem Karaalp

Yaş: 80

Derleme yeri: Damal, Eskikılıç (Kirpeşen) köyü

Konu: Çeşitli konuşmalar

- Eski düğünlerden bahseder misin?

esgi günlerden bahsederim yavrum. evlendik, geldik, ğaynana derdi çektik. şimdi ğaynanalar gelin oluyór, gelinler ğaynana oluyór. kimseye söz geşmiyór. dünya değşti. mesele bir doım yapan úadın, af edersin, evde yapmaz. bizler hep evde yaptık. doıtor yüzü ğórmedik. ğocalarımıza itátlıydı. eşimiz ne derdi, o olurdu. şimdi o işler hepten ğayboldu. şimdi ara yitti, mezhep ğarıştı. (5) evlülük bir oynaş sever gibi oldu. sevdüm, oynaşım diyór; birahtım ğardaşım. evelden itát var ıdı, ğórgü

var ıdı, cem var ıdı cömaat var ıdı. deme söylerdik, ceme ğederdik, nefes sayradırdık. şimdi hepsi ğayboldu. yamacımıza bir televizyon dikildi. ona baıyórúh. elimizden gelen de bir şey yoh, mecburuğ baımya. annadın mı? yarı gecede vallah billah eşim örtüden ğağ diyeydi; (10) esger kimi ğağar, rahat hazır olda dururdum. şimdi baıyórúm, ğanım ğuruyór. hiç söz geşmiyór. aha ğardaşa ğurban arabıya ğederdik. gece ısımadan iki inek mi var, üç inek mi var. onu saardım. sesim çılmadan arabıya ğederdim. öküz araba, ğağní arabasıynan. ordan biraz sap getirir, yaardı. birğaş purul fazla değel, puruldan ağnarsın sen de kóylü çocuusun, onu atardı. urğan çekilmiye sıra geldi kimi, kiloluyum, arabıya çıhamıyórum. (15) dizini beles gordu eşim. bu dizine basardım. arabanın üzerine çıhardım. urğanı tókerdim. o aşığıdan çekerdı. ben yoıardan çekerdim. eyle evimize gelirdik. mutluyduh. yavan da yesek mutluyduh, yaşıadıh. yirmi senedir de vefat etti. ğaldıh. neydeceksin? ğaldıh oğul eline, ğulluğ eyle geline. ağnadın mı?

oğur, yazmayı severim. (20) takvím Kaadını şu yaşıta gene atmam. baharım orda ne yazılı. havuzamda demeler vardır. çoğ.

mahsuni ölmüş. tanırsın mahsuni şerifi. mahsuni ölmüş. eyle acıdım, üzüldüm hemen galemi, defteri elime aldım. dedim ben bu mahsuniye bir şiir yapacām. kendi kendime

düşmanın gózüne diken kimi battı

olānca ömür işkenceyle bitti (25)

sevenleri ona çoğ yardım etti

hişbir an ölmez mahsuni kalbimizde

sevdüklerini sevdü kendi özünden

heş gitmedi münkürlerin izinden

ne geldiyse başına deliğanlılın yüzünden (30)

yine ölmeyecek mahzuni bizim

halil ibrahamı nara attılar yanmadı

mahsununun tırnaúlarını çektiler duymadı

yine de düşmana boyun eğmedi

yine ölmeyecek mahsuni bizim (35)

mahsuni de ne olacānı bilmedi

alının sırrına kimse ermedi

heşbir úanal mahsuniye yer vermedi

haúsız iş görenler yarın zordadır

ğarip senem söyler sözüm başarır (40)

mahsuni için gözü yaşarır

mahsununun kasetleri türkiyeyi dolaşır

yine ölmeyecek mahsuni bizim

bu besteyi cem radyoya verdim. ordan çok teşekkür aldım. telefon numaramı neyimi aldılar. yavrum. (45) bu çocuğ yirmi motor ot yığdı. tek başına bu yanımda oğlan. dört oğlum var, bir kızım var. orda oturan benim kızım istanbuldan izine geldi. üç oğlum istanbulda, bu çocuğ yirmi motor ot yığdı. bunu bir banyo yaptıracam yılbaşı gecesi. esgiden su yok. elimizden yaptırıyoruz. dedim kovalardan suyu gapiya çıkarttım. dedim acap otu neyi yaşırlar da ben bu suyu yere töksem mi tökmesem mi adam a vuncaz su ne ot garaltacak. töküyüm götsin. (50) geldim, özgür dedim" özgür ay, otu yaşırlar da yılbaşı gecesi."

- hele anama bizim otu kim yaşacak.

bir bu, bir ben evli de deş, bekâr. saat bir buçukta, özgür abi, gönşu hele gapiya çık dedim. gağ otu yaşırlar. yirmi motoru ataşa verdiler. ataş verdiler ota. çocuğun otuna, oğlanın, İtfaye geldi. umutanlar geldi. (55) teyze, köy töküldü ki senemin otu yanar mı? kimseye bi şeyimiz yok. umutana dedim "anında bir beste yaparım geçer, adam" dedim. bi şe olmaz. ne yaparsın teyze? dedi

saat bir buçukta gapiya vurdu

çıktım ki gapiyı alevler aldı

sağ olsun gönşular hep birden geldi (60)

otumu yaşımayan kime neyder

var olsun da devletimiz var olsun

öztürkle özgürün canı sağ olsun, oğullarım

otumu yaşıyanın gülbenzi olsun

otumu yaşımayan kime neyder (65)

aḥsın da çeşmenin suları aḥsın
 vıjdana danışsın yine de yaḥsın
 otumu yaḥanlar allahtan bulsun
 otumu yaḥmaynan kime neyder

ne etti de ğarip senem neyetti (70)

altmış beş yaşında purula gëtti
 otumu yaḥanlar allaha netti
 otumu yaḥmaynan kime neyder

"teyze" dedi úomutan. dedim "buyur" vallah namus üzerine söz veriyórum. senin hayvanların otu yetmezse sırtımınan saĝa ot toplayıcām. (75) işte ayle. oḥumayı, yazmayı severim. nefes söylerim, türkü sayradırım esgilerden. geçmişimi anlatırım benden bu ḥadar

aha, saĝa bir deme!

istersin aybım vururum yüzüne

kimseynen befatetmedin dünya (80)

evel gelenlennen çoḥ muhabbetettin

son sözün üstüne durmadın dünya

yaldattın sultanı, neyledin hanı

zaloĝlu ürüstemi, iskender hanı

devlere hökmeden ğahriman hanı (85)

yerolup onu yutmadın mı dünya

neçe padişahları beğarel_ettin
 süleyman tahtını vèrane ettin
 neçe şehirleri harabe ettin
 gul edip yusufu satmadın mı dünya (90)

er_odur ki utulmadan utula
 gala değil top tüfekte atıla
 emir baba ğaştı sende ğurtula
 ğoup ğoubunu tutmadın dünya

abdal bir sultanım yandı yüree (95)
 muhammed aliden sürdüm süree

hasan, hüseyin yerin göğün diree
 kerbelada şehit etmedin mi dünya

aha, ğurban olıyım! gene sen bildinden de sorabilirsin. ben löbet veriyim sağa ki sen de sorasın. (100)

yüceden gelen bezirġān
 şeridine bele beni
 düşmüşem toza toprağ
 dut elimden ğaldır beni

şeridimden düşmenin (105)
 doğru yolundan şaşmanın
 güzel pirimden ğeşmenin

böyle şaha bildir beni

şahımın yolları düzdür

geceler bağa gündüzdür **(110)**

yarım orda yalığızdır

bèyle şaha bildir beni

arıyan baldan ayrıldım

bülbülen gülden ayrıldım

ne nazik yārdan ayrıldım **(115)**

bèyle şaha bildir beni

bu ağrı ne çetin ağrı

yandı yürēmin bağı

çek Úateri şaha doğru

böyle şaha bildir beni **(120)**

ğamber oğluyam hālloldum

yandım, küllere gayboldum

ne günahkār gul oldum

bèyle şaha bildir beni

-Şiir yazmaya ne zaman başladınız?

şiir yapmaya eşim var_iken beş tene çocuğum var_ıdı. **(125)** onlarnan oğraşa, hamır_unan, purul_unan oğraşa oğraşa ,vallahi, hêş yazamadım. gafamda var_ama zamanım olmadı. adam befat_etti. ondan önce biliyórdum da yanı bèyle yazıb

ne_ettiim yōdu. ondan o befat_ettikten sōra yirmi sene önce bundan yirmi sene önce
adam befat_etti. bu sefer canım sıhıldıkça çel çocuğ da ğurbete çekildi. canım
sıhıldıkça yazdım. ğafama geleni oğudum. **(130)** oğurdum. onun zamanında da
oğuyórdum. oğlum, öztürk oğlum esger oldu. şırnahta asgerlik etti. cizirede. dedim
ben buğa şiir yapıyım.

bèyle ahlıma geleni yazarım, oğurum. esgiden fahır_ıdığ. herkeş yanı çamaşır
makinesi yōğ, buzdolabı yoğ. şindi epmek alıyóruğ bağğaldan. ekmek eden yoğ. o
zaman yarı gecede arpa ekmeene otururuğ. **(135)** epmeg_ederik. millete azığ ederik.

ğaşğayı sorarsan tüyü bozgundur
günü sefiller gendi azgındır
ğalasğaynan pek arası düzgündür
işte èyle.

güvenme sevgúlüm ğüzelliğine **(140)**
senin de saçların harıman olur
aldanma dünyanın penpe rengine
hayatın bir uzun intižār_olur

sevgúlüm, senin de geçer zamanın
ne güzellik ğalır ne hüsribalin **(145)**
böyledir ğanunu ğahbe dünyanın
dört mevsim içinde bir bahar_olur

sandığ üstünde sandığ
baştan ayā yandığ
dutduğ da meyil verdik **(150)**

insan evladı zandı

-köy nasıl kurulmuş biliyor musun?

köy nasıl kurulmuş. bizim kendi cinsimiz şeden gelmiş. yavruma gurban, bir yanı laz dedesinden gelmiş. iki gardaş gelmiş, biri cahıskıya gêtmiş. a vurma cahıskı gürcü köyü, bir burda galmış. ondan sōra da herkeşin bir yöreden gelmişlii var. bu köy hēp ayrı ayrı, ayrı ayrı derken dola dola, dola dola dolmuş. **(155)** köy büyüdü, köy büyüdü, gëtti. aha, yavruma gurban! esgiden fahırlıh vardı.

- Burada zaman nasıl geçiyor?

şindi mi ? şu zaman. bizim yaşımız'dākileri... gış oluyór, ıstambula gēden ıstambula çekiliyór. ıstambulda duramayanlar evde duruyór. sobasını yahıyór, gumanyasını dolduruyór. torun varsa toruna bahıyór, gelin iş yapıyór. gaynanalar oturuyór. gurban oluyum, ēyi eşiynen mutlu oluyór, biz de mutlu oluyóruh. **(160)** döüş, çekiş sevmiyóruh, istemiyóruh. onlar neydiyórsa artıh onu yapıyón. gurban oluyum, ēyle. şindi esgiden başğaydı. şindi başğa, şindi her şey yoḥ yoḥ alla şükür

- Saygı, sevgi var mı?

var da o gaden eskisi kimi yoḥ. esgiden sevgi, saygı çō udu. zabānan gahardıh esgiden, çorba yaparıh, makarna bişiririk, bir zabaḥlıh hazırlarıh. çorba türü, şindi o yoḥ. zabānan gah. bir gahvaltı getir, onu yeyin. **(165)** artıh ne yemek yaparsan gene yap. geşti, şindi başğa esgi başğa. esgiden yoḥluḥ var ıdı. şindi çāre var. esgiden alafın yetmese malın, hayvanların alafı yetmese gıtlıh oluyórdı. şindi her yerde var, paran var getittiriyón, gapıa gader geliyór. inek çuğaldı. esgiden bir inek sağıyórdı. çoma derdik, çoma yayı yayardıh. makine yoḥ, inek şeyi yoḥ, makinesi yoḥ inek sağma. inē çoḥ olanlar şindi makineynen úadınlar yayıh yayór. **(170)** makine, çamaşır yüyór makine. buzdolabımız var mıydı? eşgi yoğurtları yiyórdıh, yoğurdu mayalıyórdıh. eşkiyecek, dolap yoḥ goyah. şindi fahırın da dolabı var. fuḥaranın da var. çift inen gēderlerdi, döner inen... dönerden öğde cılga, ağaştan, onnan tarla sürellerdi, tohum ekerlerdi. ürünü ondan alırdı. hēş gelmezdi ki gēdersin garnıḡı doyuraman. arpā epmē arPadan epmek yapardıh. **(175)** şindi arpa üğüden yoḥ. bağgal unu epmē. gēderdik ondan sōrana hēç randuman yoḥ. fahırlıh var. şindi Kóyde motoru olanı saymayacaḡan, olmıyanı sayacaḡsın. olanı saysan sayamazsın. çoḥ çünkü. olmıyanı sayacaḡan ki acáp beş motor mu yoḥ, on motor mu yoḥ. çünkü hepisi aldı.

dırmıh elimiz, ayāmız ağırdı. derdik ki gêtsek ki evde bir çay var o da yoḥ. vallah billah gendim de gèdek eve gêtsek **(180)** de bir çay içsek yoḡ gi içek. yoḥ. şindi çayı içen kim şekerin yüzüne baḥan kim. esgi çocuhlarımız baḡḡal bilmiyórdu. şindikileri epmek yemiyór. aşşama ğaden saḡ da tenezzulu yoḥ. parayı ver, gètsin gendi alsın. a bu ğadenler. esgiden faḥır bōdük. gene èyi dayanmışıḥ. çamaşırı geceden ğaḥardıḥ. büyük ğazan ocā atardıḥ ki küfletin, milletin ğaynana yanında dururduḥ. ğayın yanında, elti yanı. yanı şindi hele bir ğaynanayı da ğabul eden yoḥ. **(185)** ne diyórlar ne varlın, ne paran, ne de senin hēşbir şeyin. aḡnadıḡ mı?

o günlerden bu vaḥtiye geldik. şindi allah genşlere ömür versin saḡlıḥ, sıḥat versin. allah işlerini rast getirsin. bizler sātı geldik aha gèdiyóruḥ. günün başına gelmişik aşmaḥ üzereyik. yalıḡız geride ğalana çelimize çocuumuza, cümlemize allah sıḥat versin; gençlik versin. **(190)** ğazadan beladan uzaḡ etsin. hazireti ali çāracāmız o yavрім. esgiden ğaza da yōdu. ğurbet de yōdu. herkeş bir aradaydı. geçim de oluyórdu. a şindi kimse kimsenin eline baḥmaz hayatta. şindi zaman deēşti. kötü deēşti. para da paranın deeri ğalmadı. pul oldu. bir i'nē bir milyona bir milyóna bir inek verirlerdi. benim babam beni bir milyóna köçürdü. başlıḥ parası bir milyón. olaa! köy ıḡralandı ki aşır ğızı bir milyona vermiş. **(195)** biz nerde oḡlan everek baba! aḡnadıḡ mı? esgiden saat vardı. bir tek bacıyım. bir ğardaşımdı. ğardaşım geçen sene befat etti. ğurban oliyım. ğardaşım saatin adı nacar saati. ğardaş yolu aldı. ola! baba, biz oḡlan everemek aşır oḡluna saat almış, ğardaş yolluḡ bin lira da başlıḥ almış. e şindi gèdiyón bir düün ediyón, yiḡirmi otuz milyar el parası oluyór. şindi èyle paranın da bir deeri yoḥ, hēç yoḥ. esgiden para deerliydi. **(200)** devletten, hōkümetten de memnun deelik. gencecik çocuhlar ölüyór. dereliden bir çocumuz ğaza geçirdi dün. ölmüş bu aşkam otuz yaşında yanı devlete, millete çoh bi yardımseven dozer şüfóruydu. a bu derelide herkeş peşinde duası var. aha ğurban oluyım. esgiden ğaza yōdu. şe yōdu. evde ğara sapannan iş gófüyón; ğānı arabası, cılḡa -aḡaştan-sürüyón. **(205)** ondan sōra dönere başladı. döner ğoştular demirden. döner de gètti, motor ğaldı. tohum makinesi çıltı. goluynan tohum eken yoḥ. dırmıh çeken yoḥ. daa ben bu gelinleri neydiyim? neyime yarıyacaḥ? bi şeye yarallar mı?

murat çakabay var damalda. geldi yaylıya dedi ki şefkāt kayaynan tanır mısın? eşitmişirsın. yanı milletvekilliḡine giren adam. geldi dedi ki "analarım, bacılarım yaylaya su getirecēm, **(210)** gelin şefkāt kayaynan görüşün, bir haftaya su gelecek."

bekliyóruḡ yaylada su yoḡ. gëttim ki murat çakabayın ğapısına kürünü atmışlar. üş tene oluḡ kütür kütür aḡıyór. dedim "bu ne murat çakabay ? geldin bize söz verdin. bunu gendi ğapuḡa aḡıtıyón." bu dedim nasıl_ oldu? dedi" sen de gel burdan götür." dedim "benim ordan götürmem éyi emmene ki böön götürürüm. yarın neynen getiriyim. yaşlanacām, (215) nasıl gücüm yetsin de su daşıyım damaldan kirpeşene."

evürdü de dedim murat çakabay evürdü

dağların suyunu ğapısına çevürdü

esgiğılıcı yüz_üstüne devürdü

hağsız iş görenler yarın zordadır mirat

nasıl ğarı ola dedi. dedim "o da ayle bir ğarı." dedim. (220) bir iki dedim de unuttum. oy milleti gör, gelen elime varıyór. sen bunu ne_éyi dedin buḡa.

bir demirçi var_ımuş. hızır bu demirçinin gózüne görünmüş, demiş ki sen demiş bir oda hazırla demiş. hızır gelecek demiş adam demirciye. bu adam da bir oda hazırlamış misāfiri ğeliyór, ğomuyór. kim ğeliyór, ğomuyór. diyór ki benim evime hızır gelecek gendi gendine. adama demiyór. ben diyór, (225) baba, odamı açamam diyor. müsayit deēl diyór. hēç aşmıyór. aşmıyór, seneler geçiyór. odasını açıp da gendi girmiyór. hızır gelecek. hızır bir başḡa dona giriyór, bunun yanına ğeliyór. diyór "selamı aleykimi, aleykimin selam neydiyón, iyi misin." diyór, diyór" iyiyim"diyór. başını aḡlıma getiremiyórum. aḡşam sayrattım bu nefesi

soḡu benim aslım, neslim sorarsan (230)

urumdayım, yemendeyim, handayım

beni, ihlasını seven soḡumun

gözündeyim, góḡnündeyim, candayım

soḡu doğuruyór, diyór yolundan azma

sen seni bilirsən ıraād_et bozma (235)

beni yahında bil, uzaḡta gezme

özün ben deyse ben de sendeyim (hızır oğa diyór.)

sohuya ne gelir gendi halından

özünü farh etmez düşer yolundan

... sohu elinden **(240)**

gönül melillenmiş şindi gan deyi

didar aşığıym olmuşum ayıh

ğatı derd eyliyim derdlerim oyuh

ikinin birisi üçe ılayıh

diz be diz oturmuş aynı cemdeyih **(245)**

hızır dēme neyder hey yüce gani

bunca yediğimiz gudret gonur

hey demirçi diyór nice bilin sen beni

özün ben deyse ben de sendeyim

deyip gayboluyór. demirçi çıhıyór, **(250)** sağa düşüyór; hızır geldi, gófemedim. sola düşüyór; hızır da gaybolup gèdiyór. bu gaden.

VII. METİN

Konuşan: Mustafa Kılıç

Yaş: 65

Derleme yeri: Damal, Seyitören

Konu: Köyün kuruluşu, Şah İsmail hikayesi

- Köyün kuruluşu nasıl olmuştur?

köyün guruluşu tahmini işte üç yüzyıl olabilir çünkü benim dedem, dedemin dedesi, onun oğlu ben altıncı góbek oluyorum. tahmini üç yüz yıl geçmiş olabilir.

- Nerden gelmiş olabilirler?

bunnar şeden gelmişler, maraştan, maraşın elbistanından gelmişler. orda tecer dağları var. tecer dağlarının etrafındaymış bunlar bu yavuz olayında artıh kaçgaç... gorhularından gashmışlar. (5) izi dutan geçmiş orta asıyaya geri gashmış. işte yorulup galanlar da buralar ormanlıh tabi böyle açıh alan değel ki ormanlarda, işte ıssız yerde yani işte kimsenin göremeyecē, sahlanaabilecekleri yerlerde mesgen gurmuşlar. onun için şindi bizim burdaki mesele sizin köy, bizim köy diyelim... köylere şindi piklop, sasğara, nekeköy, kerkeden, daneden bu iki gündeş bunların haricindeki diğer köyler bizlere teceri derler yani bu köylere (10) tecirli demesinin māniside işte tecerden geldikleri için tecirli, tecerli tecerden gelmişiz yāni. tecir dağlarının etrafından gelmişiz. buraya mesgen gurmuşuz. o açıdan bize tecerli derler.

- *Ulgar Dağı neden bu kadar kıymetli?*

ya işte bir ziyaret_olarak bir efsaneyî dağ olarak tanınmış. işte ziyarata çıkarlar. başında türbe filan var.

- *Orda neler yapılır?*

gurban keserler. dua ederler işte yalvarır, yağarır. adağ keserler. (15)

- *Ulgar Dağları'nın eteklerinde Ruslarla savaşlar olmuş muydu?*

şimdi burdaki savaşlar osmanlı-rus harbinde, o savaşta, burası kırk yıl galmış. garstan bu yana gara uğandan, sarıgamiştan bu taraf kırk yıl rus müstemlekesi altında galmış. bu bölge ardahan, gars bunnar işte artvin gel geç bu yanı muş buralar ruslarınmış. bu arada işte bu birinci dünya harbi, cihan harbi başladığı zaman burda da harP başlamış. harP başlamış ta yâni aslında (20) burda osmanlıynan ruslar harb_ederek ruslar çekilmemiş. rusların içerisinde devrim_olmuş. nikolayı devirmiş. şey şu lelin, lelin-nigola dönemi çok bir adâletli bir padişahmış nigola, lelin ki buna devrim yapmış. o zaman çariçe bozulduğu zaman bunnar kendiliğinden çekilmişler. yani onun arhasından bir şe oluyór. bu posoflular geldi. burayı bastılar, bu köyü. o buralar artıñ o zaman hâlen yeni yeni rus tabahasından çekilmiş, (25) osmanlı yerleşmiş buraya. bu posofta bēler vardı, acara bēleri. o zaman yönetim rus döneminde onnarın elinde yani işte buranın valisi bu bölgenin úaymakamı ileri gelen adamları onnar. onnar yönetiyór, bēler, acara bēleri. bu bēlerin birisini burda vurmuşlar. ħurşut beğ isminde birisi burdan giderken bu bizim gayaların altında. bu yoldan gèderken bu adamı vurmuşlar. bu bizim yerli dağ körpülerinden irelde vurmuşlar bunu. (30) posoflu bundan şe yapmış. bēler posofu ayağ galdırmış, demiş ki "biz toplanacāz türkmeni yoñ_edecēz, gèdecēz, talan edecēz, malını yağma edecēz, af_edersin, ırzını getirecēz, ħarılarını,

çelini çocuunu getirecēz." böylelikle bēler köyleri gezerken bir tene tercanlı alevi tercanlı işte sayıl, toplayıcı, dilençi o zaman posofta topluyórmuş, dileniyórmuş. bu adam ğulağ misáfiri oluyór ki bunnar toplanıyór. **(35)** posof ayā ğağmış. gēdip türkmeni yoğ_edecekler. bu adam diyór ki ben çabuğça gēdeyim diyór durmuyum da haber_ediyim onlara. adam ğağıyór, buraya geliyór. bunnarın bu zeyirli derler. bu burası geniş odaları var bunnarın. urda da şey var. aşiref var aşığ, aşā damallı, o da saz çalıyór. vur ğa vur. saz çalıyór, adam geliyór, burda içeri giriyor. bir odaya millet, toplum içine diyór ki yav siz ne yapıyórsuğuz. **(40)** posgo ayā ğağtı. bēler posofu ayahlandırdı, hep silahlandılar. sizi yoğ_edecekler, geliyórlar, yoldalar. a_bunlar diyór yâğ yav sen de nerde gelecekler. çal aşığ çal ertesi gün bağıyórlar ki buralarda kóy yoğ. üç_ev burayı ben şu iki ğatlı evden bu tarafta ev yoğ. burası boş. bir bağıyórlar ki şu düz alana posoflu ordu kayt_olmuş. efendim bunlar artığ bunlar da burda ğapalılar. aşın yanında kimisi evinde. **(45)** bunnar boran var_ıdı. boranın ğardaşı hamza vardı yoğarda. bu çocuğ bu evden u topluma ateş_ediyór. birğaş kişiyi vuruyór. vuruyór bunnar diyórlar ki ya bize şu ğapıdan geliyór bu mermi. ateş ediyórlar, burdan ediliyór. bizim bu ğapıdan geliyór. buraya bir toplu ateş edek. toplu ateş_ediyórlar. o hamzayı orda şehid_ediyórlar ıramatlığı. ondan sōra köyün içine dağılıyórlar bunnar. **(50)** bunnarın evleri de şurada tepenin başında benim dedem de muhtar o zaman. evimiz yoğarıda, dedem bacáya çığıyór da ordaki adamlara bāıyór ki gündeşliye haber_edin ki posğōlu bizi bastı, gelsinler haberleri olsun. o_arada ataş_ediyórlar, dedemi de vuruyóllar. yani dört kişi o zaman burda şehid_oldu. onlardan da çoğ burda vurulmuş. onların da zāyatları çō_udu. gelmişler işte o zaman bu beratın_oğlu fılan geliyórlar. **(55)** ğilevoda o zaman nāye müdürü yoğ. nāye müdürlüğüne o bağıyór. geliyór, diyórlar ki bu posofluların ölenler siz götüreceksíğiz,

burda ölen cenazeleri. sasğaralı molla İbraam varmış. çoğ aazlı, dilli adammış. o demiş ki yav herkeş gebermişini alsın, götürsün demiş. niye geldiler de niye geberdiler bunnar demiş. burda bu Kóyü öldürmek için gelmişler, burdaki ölenler ne olacah, gebermişse alsın gêtsinler demiş. (60) o şekilde o da sonlanmış, almış, gêtmişler.

- Barış sağlanmış mı?

evet, gendileri çekilmiş. şimdi işte onların deyişlerine göre bu ulgardan bir yeşil alev patlıyór. bir gız çıhıyór, tipi patlıyór. bunnar bahıyórlar hep ki gırılacāz da kendiliklerinden geri çekiliyórlar, ilerleyemiyóllar dā fağat burdan işte dört tene insan şehid oldu gètti.

- Ermeniler çok insan kırmış mı?

ermeniler de şimdi ermeni alevi milletine (65) çoğ şe yapmaz, gästetmedi. ermeniler aleviye meyilliydiler. onlar ekseri súnni kesimine ziyan verdiler. şimdi mesele derler dā alevilînen ermeninin arasında bir suvazarı var yanı o da ney sünnet meselesi. yoğsa onların gidişeti, ibādetleri bütün şey alevinin cemevleri, şunu, bunu andırırlar. onun için alevilere ermeniler çoğ şe yapmamışlar. gúrcülerden olmuş da.

- Gürcüler neler yapmış?

gúrcüler işte geri dönüşlerinde talan yapmışlar. (70) ras gele işte malına, efendime söylüyüm, eşya kaçırmağ, işte şudur, budur yani böyle çoğ insan zayıyeti vermemişler de talan ederek geri çekilmişler. o zaman tabi gürcü, rus müştemlekesi onlar daha gorbacovun dönemine gader hep sovyet birliğiydi. gorbacovdan sonra parçalandı, ayrıldılar. böyle işte

- Sizin köyün kuruluşu nasıldı?

yāni aslında bizim köyün buraya bu guruluş ikinci dönemi, (75) birinci dönemi değıl.

birinci dönemi deli hıseyin tek bir ev buraya gelmiş, gurmuş. tek bir ev... zengin adam ımış. şu aşāda pēler vardı. oraya gurmuş evini. onun yedi tene oğlu varmış. deli hüseynin, bir de deli hüseyni derler. bunun yedi oğlu varmış, birisi aliymiş ismi. gır ali derlermiş, bu adam sırf çobanlıhla oğraşırmiş. adam da zenginmiş yanı davarı úomdan çıktığı zaman biri tağ garşıya geçermiş bir ucu. (80) bir ucu alōn balkonundan çıarmış, zengin adammiş. o zaman bir osmanlı subayı geliyōr. bura yol üstü ya diyōr ki bana bir adam ver, beni dağdan öteye aşırsın. ben posğodan geçecēm, o tarafa gēdem. atlı bir subay, bu da oğlunu çarıyōr aliyi. diyōr ki ali götür, bu subayı diyōr; yolnan da daan başına göster; ordan, orayı, yolu posofu göster gitsin. tamam diyōr. bu yola düşüyōrlar. (85) adam, çoban adam yayan; o subay atlı giderek işte bu adam başlıyōr işte siz alevi misiğiz, siz gızılbaş mısığiz, siz ana bacı tanımassığiz. siz de bōle yapılyōr. bu vurup gidiyōrlar tağ damal köprüye gaden. dağın etejine gidiyōrlar. orda gızıl bayram derler, yol aşāda galıyōr. tumdūn üzerinden gēdiyōr yaya izi. yol altta, o atlı bēle yol unan gēdiyōr. bu adam da tumdūn üstünden yüksek yerden gidiyōr. bu çoban elinde de bir deynē var. (90) on iki tene mıh çahlı başında. diyōr "ola bu adamı bağa sayıynan mı verdiler, yetmedi mi? bunu diyōr bilen yoh, gören yoh. bunu diyōr vuracām." gafasına başdan aşşā bir vuruyōr deyneğnen. adam atdan düşüyōr. atdan düşüyōr, bağıyōr ki gafası neyi dālmış. bu ne ölü ne sağ bunu diyōr öldürüyüm, burda da yarda başını uçuruyōr. orda öldürüyōr, atı da dağdan öylece ürküdüyōr, geri geliyōr. geri geliyōr, (95) babası diyōr ki" ne yaptın oğul, saviştirdin mi?" diyōr " götürdüm, dağdan öteye geşti, gētti." diyōr. zaman oluyōr, dede geliyōr, dede geliyōr, bunun yeddi oğlu var. gōfölüyōrlar, soruluyōrlar. bu ali, adamı öldüren çoban ali hēş gelmiyōr dedenin yanına. hep úomda yatıyōr, yüksek seki gurmuş diyōr úomda yatıyor. dede diyōr ki o deli hıseyine, babasına ki , yav hüseyin ağa senin yeddi

oğlun var, altısı geliyór, oturuyór, ğahıyór, **(100)** burda sohbet_ediýoruğ, görölüyórlar, soruluyórlar. bu ali beni beĝenmiyór mu, hiç yanımıza uğramıyór. diyór ki vala ali nerde, gelmiyór. ben onun yanına... ali úomdan gelmiyó. ya'tān orda yatıyór. ğaĝar, onun yanına gèderim; bu ğahıyór, bunun yanına gèdiyór. ali oğlum senin derdin ne? sen beni mi beĝenmiyón yoĝsa. bütün ğardaşların geliyór, oturuyoruğ, soruluyór, görölüyór, **(105)** sen niye gelmiyón? bu diyór ki" dede saĝa bir şey söylüyüm. benim sorunum var. ne sorunu? benim başımdan bōle bōle hál ĝeşti diyór. ben dā 'hēş kimseye demiş deĝelim. ilk olarak saĝa aĝnadıyórum. diyór ki "ali sen çoĝ adam öldürdün, onun üzerinden herhangi bir eşyasına, parasına, şuyuna, buyuna tenezzül ettin mi? elimi sürmedim, hiç diyór. bi şeyini alma, éleyse diyór gel, sen benim posta otur, dede ol; ben tarih oluyum, **(110)** senin eliĝ öpüyüm. neyse zaman geçıyór ki bu artıĝ duyuluyór. bunun anası, babası, ğardaşları fılān duyuyórlar. bu deli hüseyin diyór ki biz dā burada yaşayamaĝ. burası, yol_üstü kōy. bu subay burdan geldi, ĝetti. onu biz yolçu ettik. zaman gelir, bu duyulur. bizi diyór burdan yoĝ_ederler, hep ĝırar geçırlirler. ne yapaĝ? burayı söküyórlar da tepekōye gèdiyórlar.

tepekōynen burdaki deli hüseyin ĝısmı bunlar bir ocaĝtan dālma. **(115)** amca uşahlarıyız. gèdiyór tepekōye, yerleşiyórlar. tepekōyde bir zaman ĝalıyórlar onlar. babaları ölüyór. ğardaşlar çoĝalıyór, ayrılıyór, bir kōy oluyór. bunnar işte oturup bōle ĝonuşmada bu mevzu geçıyór aralarından. diyórlar ki "biz işte seyitveren denen yer var, ordaymış kōyümüz. işte ğardaşımız bōle olmuş, dedemiz bōle olmuş. başımızdan bu olay ĝeşmiş. biz orayı sökmüş, **(120)** buraya gelmişiz." ğardaşın birisi diyór ki, mustafa isminde olan, o yer diyór boş mu? virāna mı? kōy mü? şindi diyórlar ki boş. öleyse ĝahaĝ, ĝedek diyór, ben dedemin yerini şenlendiririm. adam ğahıyór, buraya geliyór. kōyün yoĝarısında tek başına bir ev, ormanlıĝ buralar. geliyór, bir tek ev buraya bir ev ĝuruyór. bu adam bir zaman yaşıyór bōle. bir tek ev ĝonşu yoĝ. ataşı ĝaralıyór ĝarının. **(125)** kimse yoĝ ki ĝede, ataşını getire, yaĝut ĝonşuluĝ_ede. ĝarı diyór ki " ben bu derdi çekmem." diyór ĝocasına. neye? diyór ki benim ĝonu yoĝ, ĝonşu yoĝ. ataşım ĝaralıyór, diyór. o zaman bu ĝapaĝlı tüfek var_ıymış, rus tūfē.

ağzına çaput basarlarmış da barudu görölmüş. bu yandan bastırları zaman o çapıt ataşlanırmış onnan ataş yaşarlarmış. ben diyör, bu derdi çekemem. ya buraya gönşu getireceksin, **(130)** biz barabar yaşayağ yōsa da gağıp gene geri tepekōye, köyümüze, gēdecēz. adam gēdiyör aşā gündeşe. oranın dedesini getiriyör, üzeyir ağayı, üzeyir ağa geliyör, buraya yerleşiyör. bir de kerkedenden bozo hoca derler, o geliyör. onu getiriyörlar.o da buraya geliyör, üç_ ev oluyörlar. artığ bu üç_ ev burada. bu şekilde oluyör yanı.

- *Âşık hikâyelerinden bir tane anlatabilir misin?*

şah ismail kandiয়ারının hükümdarının oğluydu. **(135)** afganistan kandiয়ারı. bunun_anası öldü. yetim ğaldı. şah_ismail babasının yanında böyüdü. şah_ismailin babasının, hükümdarın, yanında da şey vardı. yörük beyleri, yörükler çadırdı yaşarlar hep. şah_ismailin babasının oğlu olmuyordu. çocu olmuyordu. bunnar bir gün bu hükümdar şeye çıktılar. bir geziye çıhağ ormana, bir ğurban kesek, bir adağ_ edek. o arada bir şe geliyör, devriş, devriş geliyör bunlara. **(140)** bu hükümdara bir alma veriyör. diyör ki ya hükümdar bu almayı keseceksin, diyör soyacağsın, bunun ğabuunu diyör, ata yedireceksin, kendi bindiğın ata. elmanın bir diyör çağasını sen yiyeceksin, bir çağasını da ayleğē yedireceksin. gün gelecek, zaman gelecek ki senin bir diyör, nur topu kimi oğlun_olacağ. o atdan da bir tay dünyaya gelecek. amma diyör ola ki diyör yani ben gelmeden ismini goymıyasın. **(145)** ben gelecēm, ismini ben ğoyacām, tamam diyör. bunnar orda ğurbanını kesiyör. yalvarıyörlar, yağarıyörlar, dönüyörlar evlerine geliyörlar hükümderi, ğarısı. aynen devrişin dediğē kimi elmayı soyüyörlar. ata yediriyörlar ğabuunu, elmayı da gendileri yiyörlar. zaman geliyör, gün geliyör, úadın hāmile ğalıyör. allağın verdij nurtopu kimi bir erkek evlāt bir de erkek tay. üç yıl geçiyör aradan. diyörlar ki yav bu çocuğā ad ğonulmadı. **(150)** bu yanı bir

padişah oğlu bu adsız insan olur mu? bunu toplanah da padişā gèdek de buğa bir isim goyah. toplanıyórlar, gèdiyórlar isim gomaya o anda devriş yetişiýór. devriş geliyór; gapyı çalıyór, içeri giriyór, diyór ki: ne yapıyórsuğuz, diyórlar ki padişān oğluna isim goyacağız. diyór ki yō goyamazsığız, ismi ben goya'cām. buyur goy diyórlar. padişah satı biliyór ya tamam diyór, **(155)** buyur. diyór ki oğlanın adı şah ismail, atın adı gamertay olacah. bu böyle yürüyüp gèdiyór ama artıh şah ismail epey deliñanlı oluyór; yedi, sekiz, on yaşlarına geliyór. güçlü guvatlı, efendime söylüyüm, anası da ölüyór. gendi yetim ğalıyór. babası evleniyór. analıh getiriyór. o artıh ava ğuşa çıhıyór. şah ismail, biniyór atını, ğılıcını, ğasğonunu ğuşanıyór. ava, ormanlara gèdiyór. geyiğ avlıyór, ceylan avlıyór. **(160)** bu bir geyiğ tañılıyór ormanda. geyiğ tañılıyór, geyiğ bunu görüyór, ha vuracām. ha vuracām, ha duttum, ha attım derken geyik ğacıyór. bu gèdiyór, geyik bir düze çıhıyór ki bir düzde bir çadır var. geyik gèdiyór, o çadırın içine giriyór. şah ismail de oraya gèdiyór. gèdiyór oraya ki yörúğ bēnin ğızı güllizar çadırın içinde kelyah doñuyór. yanı işleme işliyór. geyik terlemiş, efendim, yorulmuş. **(165)** ğız şah ismail içeri girende ğız diyór ki yav diyór yav insanoğlu bu ğünah bu hayvana niye böyle yaptın? diyór ki ben peşledim, bu ğaştı, ben ğaştım, peşine geldim, bu buraya girdi. bunnar orda neyse birbirlerine artıh gözleri düşüyór. ikisi de güllüzar güzel ğız; şah ismail yahışılı, babayıñt deliñanlı. bunlar birbirlerine āşıh oluyórlar. artıh şah ismail durmadan devamlı gèdip geliyór buraya. ğızın yanına, gèdip geliyór. **(170)** bu defa şah ismail diyór ki arñadaşlarına ki babama söyleyin, ben diyór yörúğ beyinin ğızını isityórum. birbirimizi seviyóruñ, ğetsin, elçilig etsin bana, alsın. padişah, hōkümdar, bir adam gönderiyór. yörük beyine ki durum böyle böyle eyle mi eyle. nasıl ki keremden keşiş ğaçırdı ya aslıyı bu adam bu yörük beyi gece söktürüyór, çadırlarını yıhtırıyór da yüklüyór köçünü, kevranını bu yerden. çekek, gèdek artıh. **(175)** ğızı ğaçırıyór. ğızı ğaçırıyō, ámma ğız bir mektup

yazıyór şeyle. diyór ki o gader şe yapıyór ki bunları gonusu yapıyór aralarında. diyórlar ki ya hinde gèdek ya da yemene, ikisinden birine gèdek. gız bir mektup yazıyór, ocağ daşının altına goyuyór. diyór ki şah_ismail, beni ya hindde bulursun ya yemende. zabanen oluyór, şah_ismail gene gèdecek gızın yanına. geçiyór, gèdiyór ki çadır ne arasın yerinde yeller esmiş. **(180)** sökmüş, geçmiş, gètmış. oralarda dolaşırken o yanı, bu yanı ayā daşa tahılıyór. ocağ daşına yuvarlanıyór. bahıyór bir kaat, kaadı alıyór; bahıyór ki gız yazmış ki şah_ismail, beni ya hindde bulasın ya yemen'de. dönüyór evine geliyór. şah_ismail bu da artıñ başlıyór çalıp çārmaya āşıñ. o zaman işte babası bütün yörenin gızlarını toplatıyór. oğlum etme, dutma işte ondan başka gız mı yoñ. bah ! bu bütün yöre benim elimde, **(185)** emrim altında kimin gızını diyórsan, hangi gızı diyórsan onu alıyım sağa. toplatıyór bütün gızları şah_ismail oturuyór bèle; gızlar geliyór, geçiyór sıraynan. sıraynan gelip geçiyór ki şah_ismail hangisini beğenecek. ama onun_ içinde de bir tene gız var, total gız adı güllüzarmış. şah_ismail orda saz çalıyór, türkü söyliyór. diyór ki isterse dünyā yığılsa hiçbirisi güllüzara benzemez. ağniyō mu? **(190)** māşikalısı güllizar ya total gız diyór ki beni beğendi. benim adım güllüzar beni beğendi. nēse uzatmıyım. ardından yola düşüyór. geliyór; azıñı, tozuñu yaptıırıyór, düşüyór yola. peşine gèdecek, gèdiyór artıñ. günler, aylar geçiyór. aradan ya hinde gèdecek ya yemene gèdecek. bu hinde gèdecek emme ki gèdiyór ki iki tene yol çatallanıyór böyle. iki yol çatallanıyór. bu da hinde gèdiyór, bu da. allah_allah bu nasıl_oluyór?, **(195)** orda bir köy var, insanlar var, insanların yanına gèdiyór. diyór ki ben hinde gèdecēm. bu iki yol ne demek ikisi de hinde gèdiyór. diyórlar ki bu yoldan gèdersen on güne gèdersin. bu yoldan gèdersen iki aya gèdersin. neden diyór şah_ismail, diyór ki bu yoldan gèdersin amma arabızengin'in şeyi var, gorusu var. ordan diyór yıllardır efendim, milyonlarca insan gètti, geldi, sağ gelemedi. hepsini araplar orda başını kestiler. **(200)** burdan gèden sağ gelemmez. bu

yoldan gèdersen selāmat gèdersin. öyle mi öyle şah_ismaıl diyór ki ben bu yoldan gèdiyim de, baħıyım bu araplar beni ne yapacaħ. bu düşüyór, on günlük yoldan gèdiyór. gèdiyór bir çöle arabızengininin çölün ova güllü, gülistanlıħ, efendime, ğuşlar ötüşüyór. saraylar yapılı çölün ortasında. yaħlaşıyór, bir çeşme var. ben şu çeşmede atım da yoruldu diyór, **(205)** èniyim ben de bir elimi yüzümü yıħıyım, biraz dinleniyim. atım da su içsin, biraz otlasın. gece ğaħıyım, devam ediyim. değde bu atdan èniyór, atı biraħıyór, gendi de yüzünü, gözünü yayħıyór. su içiyór yüzün ğoylu yatıyór, uyuyór. diyelim ki burada mesele bu dağın tepesinde arabın şeyi var, sarayı. ordan gözetlemeciler gözetliyór. diyórlar ki ğoruya bir atlı girmiş. haber_ediýórlar ki ğoruya atlı girmiş, **(210)** arabızengi üş dört tene ğavas gönderiyór arab. binin atlara gedin, kim_ise vurun, kellesini gelin. bunlar geliyórlar, biniyór atlara geliyórlar, şöyle ev ğader yaħlaşıyórlar ya şah_ismaıl uyuyór. bu úamertay ğardaşlar ya bir álmanın yarısı da!! ğabuunu o yedi, elmayı da o yedi. ondan_oldu. işte geliyór ayağan şah_ismaıli böyle uyardıyór at. uyardıyór. şah_ismaıl baħıyór ki iki tene adam gelmiş ğılışlı ğalğanlı. **(215)** bunlar ordan hayğırıyórlar ey ādemoğlu sen kimsin, nasıl gelirsin, sen hêç duymadī mı? arabızenginin adını. buraya gelen ser verir, gèder. diyór ki benim ğulaħlarım aar eşidiyór da a_böyle gelin diyór. yaħma gelin de diyór. ağnadın. bunnar yaħlaşıyórlar ya şöyle ikisini a_böyle ğafa ğafaya getiriyór da kellelerini nasıl uruyórsa? ğabaħ kibi dāħıyór. ikisini de atların üzerine a_böyle atıyór. birini èyle, birini atlara... atların ğötüne vuruyór **(220)** yallah baħıyórlar ki olā buraya gelen adamın cenezesi gelecek yerde bizim adamların cenezesi geldi. arabızengiye haber_ediýórlar. durum böyle böyle. o adam bizim adamlarımızın ğafasını daatmış, ölmüşler. atların üzerine atmış, geldi, çıhtılar. arap diyór ki atımı ğuşandırın. èyi, atını ğuşandırıyórlar. arabı zengi çekiyór, biniyór, geliyór. şah_ismaıle bunlar harbe dutuşuyórlar. o atıyór, o dutuyór, o atıyór, o dutuyór. **(225)** neyse şah_ismaıl diyór ki

arabızengi diyór bu atların canını ne sen verdin ne ben. ênek bu atlardan diyór güleşek. hangimiz alt edersek o, onu gâtletsin. tamam diyór. atları bırağıyórlar. at durur mu? kamertay atınan barabar gāvga ediyór. bunnar güleşmeye başlıyórlar, güleşiyórlar. işte hamle hamle derken şah ismail bunun kemerinden dutuyór da arabızenginin elini tahıyór, başına alıyór, alttan alıyór, göğsüne çıhıyór, (230) gılcı göyór boynuna diyór seni kesecēm. arabızengi diyór ki olur. kes de diyór, bir müsāde ver de diyór. şöyle diyór. göğsümü açıyım, bir seher yeli vursun diyór, bir diyór selāvat getiriyim diyór. èyle beni kes. baba, açıyór göğsünü ki iki tene şüşe kimi meme. arap bir gız, şah ismail üstünden aşā düşüyór yavaşça, arap geliyór şah ismailin üstüne çıhıyór. boynuna gılcı goyüyór. ne yapıyón benim ahdım var arap. (235) ben diyór bir gızım benim ahdım diyór. kim beni alt ederse ben onlan evlenecektim. bu zamana gādar diyór. dünya gāden insan geldi, geşti. burda herkeşin boynunu vurdum. kimse diyór sağ gètmedi. ancağ beni sen alt ettin. eğer bennen evleneceksen diyór, söz veriyórsan senin boynuğu kesmeyecēm. evlenmezsen boynuğu kesecēm. tamam, diyór şah ismail. gābul ediyórum. (240) bunlar gāhıyórlar efendim atlarına biniyórlar, geliyórlar arabın sarayına. burda bir zaman yeyib içiyórlar. şe diyór ki arap, şah ismail diyór belki osanmıştırsın diyór şöyle bir dolaşah, istersen diyór. tepelerde birez seyran edek. etrafı seyret, bah. olur diyór. geziyóllar. gezerken o garşidan şeyi görüyórlar, himaliya dağlarını. hindistanda. şah ismail diyór ki bu dağlar nerenin? bu dağlar hangi dağlar? (245) diyor ki burası hindistan himaliya dağları, hindistanın toprağları diyende. hindistan diyende güllüzar hindistana gidiyór ya o zaman şah ismail diyór, bir of çekiyór içinden. of çekende arabı zengi diyór ki şah ismail diyór neden of çektin, neydi amacın diyór. bu başından geçeni ağıadıyór işte. benim bèyle maşığam vardı, sevgilim vardı. ben onun peşine gēdiyórdum, efendime söylüyüm. gācırdı babası işte benim yolum buraya düştü. (250) efendim oraya gètmeden evvelde bir de şeye uğruyór, gülperiye. üç evli şah ismail. üç tene

māşugalısı var. ğardaşa ğurban diyór ki şindi senin sevgilin orda mı? orda. peki. zabahtan oraya ğedek, hindistana ğedek. bunlar geliyórlar, atlarını biniyórlar, ğediyórlar hindistana, hindistana ğediyórlar. hindistanın padişahın oğluynan evli, ğaçırmış babası, oğa vermiş. **(255)** hindistan padişahının oğluynan evermiş ama yaħın deel, mümkün deel ki bunnar toy, düün etsin. yıllar geşmiş aradan toy, düün ettirmiyór. işte ğız diyór ki bir bahçe tikeceksin diyór, o bahçe diyór yeşerecek. ondan sóra ben toy, düün edecēm. ğardaşa ğurban, bunnar ğediyórlar tam başkent in ğıyısında, bir kenarda bir ğoca ğarıya rastlıyórlar çeşmenin başında. ğoca ğarıya diyórlar ki bizi diyórlar misāfir eder misin? yoħ diyór. **(260)** size ğarşı ne yerim var ne atığıza yerim var ne de size. şah ismaıl buğa bir avuç altın veriyór. diyór ki tamam. atığıza da yerim var size de. hadiyin ğedek. ğoca ğarı alıyór, bunları götürüyór. bunlar ğediyór ki baba ğoca ğarının ahırından ne adam geçer ne at geçer. arap bēyle eşiin altından elini ğaldırıyór, diyór ki şah ismaıl ben biraz duruyum da sen içeriye atları çek, çekiyór, a bunla ğalıyórlar. **(265)** ğarı bunlara bir şe getiriyór, et pilav. yemeleri için getirende bu defa şah ismaıl soruyór, diyór ki nene bu ne iyi et pilavı diyór. ölen mi oldu, düün mü var. diyór işte yörük bēnin ğızını diyór padişah oğluna aldı. onun düünü oluyór, diyór ğırħ ğün ğırħ gecede ğız diyór kimseyi yaħın ğomuyór, diyór. şe yapamıyólar, ğına yaħamıyórlar ki diyór. zifā vermek mümkün deel diyór. ēyle mi, ēyle. diyór ki tellāllarda bağırıyór ki kim bunu efendime söylüyüm. **(270)** ğapıyı açtırır sa ğüllüzara efendime söylüyüm, şe yaparsa dünyalıını verecek. ağırınca altın verecek. padişah baarttırıyór. şah ismaıl diyór ki ğoca ğarıya ki sen diyór ğet diyór, yüzüğü çıhardıyór. ğüllüzarın yüzüü barmaanda ya yüzüünü çıhardıyór diyór ki bu yüzüü diyór ğet diyór, sen tellāla de ki diyór ben aştıraçaam, ben ğızı ğınasını ben yaħtıracaam. eğer yaħdıramazsam kellemi kesin. **(275)** yaħdırırsam da benim ağırımca altınıımı vereceksiğiz. tamam mı tamam. buğa gene bir avuc altın veriyór. ğoca ğarını yolluyór. ğoca ğarı ğediyór, efendime söylüyüm, tellallara diyór ki hēş baarmayın. ben

diyór zivāvı, ğınasını yahtıracām zıfıf gecesine ben soħacām güllüzarı diyór. hêş bārmayın diyende. saten tellallar bāra bāra canından bıhmış. ğapıyórlar ğoca ğarıyı. doğru padişān yanına götürüyórlar. **(280)** ğoca ğarıyı götürüyórlar padişān yanına bēyle mi bēyle. götürüyórlar ğoca ğarıyı ğapıyı açmaħ mümkün deēl. diyór ki hiş kimse ğalmasın, yanımda hêş kimse ğalmasın. tek başıma ben diyór açtıracām. o arada bir diyór ki güllüzar diyór ğapıyı az arala. ben girmiyim, beni görme diyór. a şu barmağımı, elimi içeri soħuyum da barmağımı bir gör. tamam diyór. güllüzar ğapıyı aralıyór, bu elini soħuyór, **(285)** yüzüü görende ğoca ğarının elini deēl ki açmaħ, ğolunu ğopartacaħ. asılıp çekiyór ki bir gel ki bunun saabı nerde. āşıħ dā diyór ki bēyle bēyle bunlar bizdeler şah_ismaıl bizde bu yüzüü gönderdi senin yanığa. ne çare düşüncēsen düşün de ki diyór sen ğet padişaha de ki yedi ğün yedi gece hêş kimse dışarı çılmayacaħ. tellal bārtsın, herkeş içinde ğalacaħ. kimse dışarı çılmayacaħ. bis hasbahçaya çıħacāz. **(290)** hasbahçede yedi ğün eğlenecēk ondan sōra gelecēm ğınam yaħılacaħ. zıfafa ğirecēk. tamam mı tamam. ğoca ğarı geliyór diyór padişā ki sen diyór hêş kimseyi dışarı çıħartmıyacaħsın, tellal baardacaħsın. herkeş diyór içinde ğalacaħ. yedi ğün yedi gece diyór ondan sōra diyór. ben gelecēm diyór. güllüzarın ğınasını yaħacām, zıfafa verecēm. ēyle mi ēyle. milleti içeri dolduruyór. baba, güllüzarı çıħartıyór, alıyór hasbahçeye götürüyór. **(295)** şah_ismaılın arabızengi atlarnan geliyórlar. atıyórlar atın terkisine haydi. ola diyór ki şe ki arap ki bu diyór ğoca ğarıyı da götürerek ki haber_eder de öldürecekler diyór. onu da ben atımın terkisine atıyım diyór. şimdi ğoca ğarıyı da arħaya atıyór ğız. terkisine ğediyórlar artıħ. işte oynamah, ğúlmek hep benim işim rızāya uğradı, tóküldü dişim. yāni ğoca ğarı gendini genceldiyór dā ğediyórlar **(300)** bir zaman da bir çaħır tikenliğine rastlıyórlar da arap bunu dutuyór, çaħır tikenliğine atıyór. bunlar çekip ğediyórlar şeye. arabın ğorusuna orda ğalıyórlar bir zaman ondan sōra çekip geliyórlar. ğölperinin sarayına ğölperi de yedi ğardaşın bir bacısı harb_ediyór, ğızı istiyórlar bir ağa ğızı istiyór. padişah, askeri,

leşkeri gız ğabul etmiyór, ğardaşları vermiyór. harb_ediýórlar ki zornan alacağlar.

işte. o saraya gèdiyór da vuruyór şah_ismail bu saraya ğılıcı, **(305)** bir tarafını yıhıyór, giriyór içeri ki bir peri gızı kergāh işliyór, halı tohuyór. diyór ki sen burda nesin. diyór ki bēyle bēyle benim yeddi ğardaşım var. beni zornan alacağlar, diyór. ben onlara varmadım, gètmedim, harb_ediýórlar diyór. nerde? şu dağın tepesinde tamam ben gederim. oraya gèdiyór şah_ismail. gèdiyór ki bir taraf bir ordu, bir taraf da yedi kişi. yav diyór şimdi ben diyor **(310)** bu çoğluğa selam versem o azlığ der ki ne ğader ğorğah adam yav bis satan yedi kişiyik. gètti de ğoca ordunun yanına geşti. azlığ selam versek bu çoğluğ der, serseri adam ya ğoca orduya baş mı gelecek bu bizimlen. selam vermedi de gitti yedi ğişinin yanına durdu. ben gederim şöle ortaya bir selam veririm. kim selamımı alırsa ben_onların safına geçerim. gèdiór, ortaya bir selam veriyór. yedi ğardaş aleyküm selam diyórlar. **(315)** buğa sarılıyórlar. bu onlardan yana geçiyór. şah_ismailnen kim baş_edecek. bunlar girişiyórlar harbe, o orduyu daadıyórlar. yoh_ediýórlar. o yeddi ğardaş_ınan geliyór saraya. geliyórlar ki sarayın bir tarafı yıhıh, o zaman ğardaşları diyór bacılarına nükte ediýórlar ki biz senin için harb_ediýóruğ, canımızdan oluyóruğ. sen burda adam getiriyón, sarayı yıhtırıyón. diyór ki "yoh bildiz kimi deel, **(320)** bu sarayı yıhan işte sizin yanığızdaki şu yíğit, babayíğit sizi de ğurtaran bu, beni de ğurtaran bu, öyle mi ēyle. bunlar alıyórlar şah_ismailli burda bir zaman beklediýórlar, besliyórlar. diyórlar ki yav diyórlar bizim bu adama neyimiz olabilir ki bir armān verek. bu yeddi ğardaş, bir hediyeimiz neyimiz var yani. at desen bunda, silah desen bunda. biz ne verebilirik buğa. diyórlar ki ya olmaz mı? bacımızı verek. bunlar sözü bir_ediýórlar, **(325)** diyórlar ki yíğit! ğabul_edersen gülperiyi, bacımızı, sağa verecēk. olur, diyór. olur da ben diyór işte başımdan geçeni söylüyór, ben böyleyim, ben gèdiyórum, gèdip gelmemek var, gelip görmemek var. eğer diyór gèttiğim yerden sağ dönersem dönüşümde diyór tamam,

benim haḥkımdır alacām, barabar götürecēm. bu, tabi ahır nışanlısı yatıyórlar gece, bir yatahta yatıyórlar, şah_ismaıl gılcı ortaya göyór gızınan. **(330)** neyse bunlar bir gün beş gün bèyle ğardaşları bacısına soruyór, diyórlar ki nışanlından memnun musun?, rāzı mısın? diyór ki gız ki ğardaşlarım, razıyım da bu gılcı ortaya göyór." diyór yatarken. bunlar diyórlar ki işte ğardaşları ki bacımız bèyle diyór ki diyór ki ben diyór gidiyórum, oldu ki gelemeysem, ölürsem niye diyór ben şe yapıyım. ölmezsem geri gelirim benim haḥğım, **(335)** o gızı o zaman alacām, götürecēm. dönüyór ordan, geliyórlar. arap, bu, gülperi dōru geliyórlar babasının memleketine, babasının memleketine geliyórlar. bu hökümderin o sōraki ğarısı adamın ğafasını taḥıyór. senin oğlun üş tene ğarı getirmiş. birbirinden gözel. oğlundan saĝa lāih, oĝa lāih deēl. adam da şerefsiz ya artıḥ hileye töküyórlar bu işi. şah_ismaile düzen ğurmaya başıyórlar öldürmeg için. **(340)** ilkin bir ğuyu ğazıtıyór sarayının yanına padişah. üstünü çalıyan, çapaĝnan örtüyór. şah_ismaili davat ediyór, ettiriyór ki ordan gelirken ğuyuya düşsün ama gülperinin yanında bir ğıtmırı var. ğıtmırı barabar götürüyór. ğıtmır biliyór, seyirli dā diyór ki ğederken şah_ismaile diyór ki gülperi, şah_ismaıl, ğıtmır nereye basarsa sen onun peşine basacaḥsın, saḥın ğıtmırın basmadı yere basma, onun peşine gez. diyór. ğapıya ğeldiĝi zaman ğıtmır duruyór. **(345)** hemen ğuyunun başına geliyór, duruyór. bu da ordan dolanıyór başĝa yerden geliyór. şah_ismaıl de onun peşine geziyór. burdan gelse ğuyuya düşecek dā. çalı çırpı örtülü üstü. bu düzennen ğurtarıyórlar. bu defa satranc oynayaḥ diyór oĝluna. oynayaḥ diyór. satranç oynuyór, şah_ismaılın baş_edebilir mi? şah_ismaıl bunu gene yeniyór. artıḥ en sonunda diyór ki oĝluna ki seni diyór ney eĝledebilir? **(350)** sen ney_inen mahúum_olursun. diyór ki babasına ki beni dünyada hēşbir ĝüş ēletemez. kotan zencirlenen baĝlıyórlar, barmaḥlar_inan böyle. çehiyór, ğopartıyór. hēşbir ĝüj beni ēletemez. ancaḥ diyór benim kendi yayımın kendi oḥumun kirişi var ya o kiriş_inen diyór barmaḥlarımı baĝlarsaaz onu ğopardamam, o eĝletir beni. adam diyór ki ōleyse bir deniyim. diyór

da adam barmaqlarını o kırışınen bađlatıyór, **(355)** babası, o köpek, ađnıyó mu? çekiyór, barmaqlarına oturuyór, ğopmuyór dā orda işte cellatlara emir veriyór: götürün bunu işte felan yerde bir ğuyu aşın, kesin kellesini ğuyuya bırağın. bunu götürüyórlar cellatlar, ğuyu aşıyórlar diyórlar ki yav ğünah bu adama bunun suçu ne yanı? babası zālimliketti de biz bunu niye böyle harcıyağ, hadi ğuyuya bırağağ da ğuyu da ğalsın, öldürmek. ğuyu da bir zaman ğalıyór. **(360)** işte ordan kervan geçerken îġilti geliyór ğuyudan, bir ses geliyór, kervancıbaşı diyór ki yav diyór burdan ses geliyór, hele durun bağağ ne haber bu. burdan kervanı eğletiyórlar, eniyórlar ğuyunun başına ki îġil îġil bir ses geliyór. bunlar kemendatıyórlar, çıhardıyórlar řađısmāili. çıhartıyórlar ama gözlerini ħoydurmuşlar. bu gózünü bu cebine ğomuşlar, sağ gózünü sol cebine, sol gözünü sağ cebine ğomuşlar. **(365)** bunlar gözlerini yerine ğoyuyórlar, böyle sürüyórlar yanı. böyle gözler yerine geliyór ama ki şaş biri èyle bađıyór, biri böyle bađıyór. bunlar bunu alıp götürüyórlar, ğederken bir dērmençiye rast geliyórlar, dērmençiye diyórlar ki biz bu genci böyle bulduğ, biz bunu dā götürecekt halimiz yoğ. değirmençi diyór ki olmaz mı? bağa verin, benimoğlum olsun. ben diyór bunu böyütürüm, beceririm. tamam. **(370)** dērmençinin yanında ğöyórlar ama gel haberi kimden vererek padişātan. ğarıları götürüyór. götürecekt adam götürecekt emme ki bu yanda arap da şeden ğuvatlı řađısmāilden ğuvatlı sağa ğeder mi? bu, şeye diyór ki padişā ismarlıyór ki bağa ğırđ tene diyór hambal ğönder, ğırđ tene de ğatır ğönder. bizim diyór eşyamız, ceyizimiz fazla ancağ götürür bizi. bađıyór ki ğapıya ğırđ ğatır ğırđ tene hambal. efendime söylüyüm, **(375)** bunların cehizini yükleyecek ki padişaha ğarı ğediyór dā. arap bunları dolduruyór içeri. dolduruyór, bunun ğırđının da boynunu vuruyór, çuvalara ğöyor, ğatırların arđasına yüklüyór. alın götürün padişā. ğediyórlar ki ne çeyizi baba! benim ğönderdiğim şeler; adamların kelleleri, ğövdeleri. kesmiş, kesmiş, doldurmuş arap. daha bunnan baş edemiyórlar, arabınan da tellāl baardıyór, diyór ki arabınan kim başederse, **(380)** kim altederse ağırınca altın vereceğim. bu yayılıyór. yayılanan da bunu duyór řađısmāil bele bele olay oldu. babasına diyór,

dērmənçiye ki, baba olmaz mı bağa mîsaade etsen de diyór, arabınan ben gêtsem de harb etsem de bu diyor parayı dünya gader parayı ben alsam da hêç olmazsa bir gün sefaletten gurtulsağ. yōh! oğul ben seni goyuramam. arabınan dünya başa gelemiyór, sen nasıl baş çıḥacān. **(385)** sen garişma o işe diyór. bu oğlan çıḥıp geliyór, diyór ki ben arabınan harb edecēm. neyse çağırıyórlar arabı meydana, oğlan çıḥıyór. şah ismail meydana geliyór, arabı da çarıyórlar. şah ismail gulāna yanaşıyór arabın diyor ki arab ben şah ismailim. şindi sennen şeyderek harb ederik, güleşirik diyór, ben seni yıḥarım, padişā derim ki bārırım ki diyór el eli basar emme ki kesmez, işte baḥ! düşmanığı ben alt ettim, burda duruyórum, **(390)** beklüyórum, gel boynunu sen eliğinen kes, o zaman geldij zaman ben seni bıraḥırım, uçur, boynunu gêtsin. bu böyle oldu işte. bu harb de öyle bitti. hekā dediğin yılınan gelir, geçer dilinen onun türküleri var neçe goçaḥlamaları var. neçe yerleri var. biz dilinen her şeyi bi ünne bitiriyóruḥ.

VIII. METİN

Konuşan: Binali Emir

Yaş: 80

Derleme yeri: Damal, Tepeköy

Konu: Pir Sultan Menkıbesi, Şah İsmail Menkıbesi

- Eski cemler nasıl olurdu?

esgi cemler evlerde oluyordu. ondan Sōra dede ondan sōra gelirdi. köylerde ... ondan sōra düşgünleri gomuyórlardı. düşgün yanı evli ğarı ğaçıranı, ğarı boşıyanı bunları gomazlardı.

- İbadetleri nasıl yaparlardı?

yaparlardı, iyi yaparlardı, görürlerdi. Sōunda ğurban kesellerdi. bir sene biri keserdi, bir sene biri keserdi. (5)

-Pir Sultan'dan, Şah İsmail'den aklınızda kalan bir hikaye, menkıbe var mı?

vâr, vâr, vâr.

pír sultanı as...Pir sultanı adı haydar ıdı. bu çobanlıĥ ederken yıldız daunda uyumuş. haci bekdeşi veli buĝa bâde verirse hemen bundan sōra adın pir sultan; sazın üstüne saz, sözüün üstüne söz olmasın. ondan Sōra çoban ğahıyór, başlıyór çalıp çaarmıya ondan sōra adı oluyór pír sultan. (10) bu şeyy hıdır paşa geliyór o zaman. babasını şeyini hafıün sofuya ğóyuyó, geliyór. diyór ği bu saĝa biráz hizmet etsin, bi şeler öĝrensın. adam ğabul etmeyi istemiyór. diyór ği sen ğorĥuyórum, böyüg adam olur da beni astırırsın diyór. o ne demeg pirim diyór. neyse bu birez bunun evinde ğalıyór, hizmet görüyór buĝa, çalışıyór, ediyór, diyór ki felanın diyór, iki ğóyunın bir geçisi var, getir kesek diyór. (15) sen desen ben hemen getirrim diyór, yazık deęl mi, niye felanın diyór bir ğóyunu var. sen desen ben hemen yaparım. desene diyór yazıhtır niye yapalım.diyór sennen her zaral olur. neyse sivaza yolluyór bu yēdi sene oĥuyór, buraya vāli olaraú geliyór, paşa olaraú bunu davat ediyór. diyór sen haram yedin, zına ettin, sen diyór düşgünsün diyór. toĥadın şehrüvanın neyin arāziyelerini babasının üstüne geçiriyór, (20) taPu ettiriyór. sen diyór haram yedin, zına ettin." diyór. ondan Sōra bunu dışarı atıyor. dışarı attırıyór, biráz yatıyór diyór ki pirim diyór: üş deyiş söyle diyór adını şahın adını anma diyór, seni af edeceğem diyór. ondan sōra üçünde şahı māt ediyór. diyór ği

ĝörünen ne güzel yayla

bir dem ĝederim bēyle (25)

ala gözlü sevdîm pirim sen himmet_eyle

ben de bu yayladan şaha gèderim

bir bölük turnaya sökün, dediler

yürekteki derdi dökün, dediler

yayladan ötesini yahın, dediler **(30)**

ben de bu yayladan şaha gèderim

alınmış abdestim aldırırlarsa

gılınmış namazım gıldırırlarsa

size de şah diyeni öldürürlerse

ben de bu yayladan şaha gèderim **(35)**

Pir sultan abdalım geçti yemenden

adım úoca haydar neslim yemenden

unuduyorum ondan sōra aman pirim diyór yağnış tezene vurma diyór. ikinci demeyi

söyle: hıdır paşa bizi berdar etmeden

açılın ğapılar, şaha gèdelim **(40)**

siyaset günleri gelip çatmadan

açılın ğapılar, şaha gèdelim

ğónül çıhmağ ister şahın görküne

can boyanmak ister ali müştüne

pirim ali on iki imam aşğına (45)

açılın ğapılar şaha gèdelim

her nereye gètsem yolum dumandır

bizi bõle ğılan ahd-i amandır

zèncir boynum sıhtı hayli zamandır

açılın ğapılar şaha gèdelim (50)

yas yelleri kimi çağlar, aharım

hançer_aldım, ciğergāhım dağlarım

ġarip ğaldım, arada ağlarım

açılın ğapılar şaha gèdelim

ılgıt_ılgıt esen seher yelleri (55)

bize selam_edin, urum elleri

bize peyig geldi şah bülbülleri

açılın ğapılar şaha gèdelim

pîr sultan abdalım mürvetli şahım

yaram baş verdi, sızlar cigergāhım (60)

arşa direkte_oldu

açılın ğapılar şaha gèdelim

padişah ğatlime ferman dilerse

gene geçmem ala gözlü şah senden

cellatlar ġarşımda satır bilerse (65)

gene geçmem ala gözlü şah senden

on yedi yerimden vursalar yara
 cerrahlar derdime úlmasa çare
 kemer-i bendinen çekseler dara
 gene geçmem ala gözlü şah senden (70)

ğaradır ğaşları bënzer kömüre
 münāfıklar zarar verir ömüre
 iki ellerimi bağlasalar demire
 gene geçmem ala gözlü şah senden

beni de alsalar kevran götüre (75)
 götürseler hindistana, máçine
 urğanım_ assalar dar ağacına
 gene geçmem ala gözlü şah senden

pír sultanım ğatlime ferman yazdı da
 çıhsam teneşirde tabut_üze (80)
 mezerím ğazılsa kefenim biçilse
 gene geçmem ala gözlü şah senden
 pir sultanım derim vallahi
 ölsem de terg_ etmem billahi
 pir-i mahşerde dilerim şahı (85)
 gene geçmem ala gözlü şah senden

ondan zōra bunu astılar. astılar ama za'bānan ğayfeye geldiler, dediler. pir sultan asıldı dedi, yav fe'lan yerde şah diyerek gèdiyórdü. gèttiler ki mü'bāre'ın hırğası ğalmış.

gendisinde yoh. ondan zōra gèttiler. esgerler peşine düştü. o da ğızılırmaan kimi dedi ki burda gèdiyórdu, **(90)** kimi dedi burda gèdiyórdu. ğızılırmaan görfüsünü geçiyór. işareden görfü suya èniyór. geşemiyórlar. ondan zōra geliyór, ğarıyı evde görünce ğarı hay'dār! deyi ğarı bayılıyór. ğarıya bunu diyór:

böyle midir yezidin töresi

hele bir sáfa geldin desene

geçer de bu gózellik sende de ğalmaz **(95)**

hele bir yol sáfa geldin desene

öl dediİN yerde ölürüm derdin

ġal dediİN yerde ġalırım derdin

her derdiġe derman olurum derdin

hele bir sáfa geldin desene **(100)**

sarardı gülbenzim ġōya döndü

haúúı söylerken müşkülüm ġaldı

ayrılıġ ateşı sinemi deldi

hele bir yol sáfa geldin desene

yatarım muhammed ġalġarım ali **(105)**

gèttiİMiz on iki imamın yolu

pirim hünkār hacı bektaş-ı veli

hele bir yol sáfa geldin desene

ġırmızı gülleri solmaz mı sandın

pir sultan abdalı gelmez mi zandın **(110)**

bir safa geldin demez mi

hele bir yol sáfa geldin desene

bunu da ğarıya dedi. ondan sōra mŭbārē gene astılar. ũş kere astılar. gene bedduā etti. kimsenin ateş i yanmıyór. bunu edebiyet kitabında da yazıyór. geliyór, asıyóllar, geliyór. bir ğara itin yerine baĝla dedi. **(115)** herkeş ğedecek, ataşlar yanmıyór, itin ğötünden ũfürecekler ũş defe pir sultan, pir sultan, şah sultan dēyence herkeş in evinde ataş yanacaĝ.

- Hatayi'den hatırlıyor musun bir şeyler?

hatayi de çoĝ ēyi insandır. hatayi da o da imam rıza soyundan şah haydarin oĝlu onun da babasını astılar şah haydarı. uzun hasanın oĝulları iki ğardaş babasını astılar. bunlar da yar aliynen şah ĩsmāīli de mapıs ettiler. **(120)** uzun hasanın oĝulları bu dönüm bu epey yattı. bunu ĝaçırmıya çabalıyórlar. zeynel adlı bir tenesi bacısı ğetti. şah ĩsmāīlin anası, ğardaşına dedi ki: o çocuĝları bıraĝ hele ĝızılbaş pijleri duruyór mu dedi. bir tenesine dedi ki ğedin onun kellesi onların kellesini kes getir baĝa, dedi. ondan sōra adam yolladı. bir tenesi de bunun peşine düştü. bunu yolda öldürdü. mektúbú aldı, geri geldi. **(125)** o şede bir aya bunlar uzun hasanın oĝulları bir şeye çıĝtı. ava ĝuşa çıĝtı. ava ĝuşa çıĝtı işte gelirken onların suyuna zehir ĝattı. ikisi de öldü. ikisi de geberdi, ğetti. ondan zōra şeyi aĝĝóyunlu mirza aldı şahlı. aĝĝóyunlu mirza aldı. ondan sōra bir ayaĝlanma oldu, yar aliyi öldürdüler. şah ĩsmāīli de ĝaçırdılar. ondan Sōra erdebile getirdiler. yemini burda yoĝtur. o zaman ũç ay on dört yaşına çıĝana ĝaden saĝladılar, öldürecekler. **(130)** ondan sōra o erdebildehydi. bu bires bir şeydence bu dönüm aĝĝóyunlu sede öldü. onun yerine mirza ĝeçti. o zaman şe ğetti. şah ĩsmāīle dediler seni babaān yerine şah ediyóruĝ. dediler. erdebilde şah ĩsmāīlin adrefine toplandılar. ismihanın ũstüne ĝediyorlar. bu dönüm mirzada onun yiĝirmi bin asgeri var. bunun yedi bin asgeri. bunnar ĝarşılaşanca bu yeddi bin asger bu yiĝirmi bin asgeri maĝlub etti. **(135)** ama onlardan çoū döndü. şah ĩsmāīle döndüler. o zaman o mirze, şah ĩsmāīl kebir oldu. bunu sorguya çekti. dedi ki ,ali mi ũstün dedi maviya mı dedi ki ali mavıyanın eline su tókemez, dedi. işared etti, vur bunun boynunu, boynunu vurdurdu. o zaman ıranı tamamen eline ĝeçirdi şah ĩsmāīl. taĝ aldı özbegistána ĝaden ğetti. oranın şahlıını eline aldı. ondan sōra yanı her tarafı ĝezdi. şiye de geldi. **(140)** türkiyeye ondan sōra o yıldırım bayezid şeyin babasıydı. yavuzun babası dedi ki senin ũlkende dolanacām seni Doĝanmiyacām benim babamsın dedi. dedi dolaş. ordan vurdu sūriyeden ıraúa ğetti, baĝdata ğetti. baĝdattan kerbálayı ziyaret edence dediler ki evvele bu ĝarı hüseyinin öĝünde şehit oldu. bunu ziyaret edeceksin. niye dedi ki ĝaldırın bu yezidin oĝlunu buraya niye ĝomuşlar,dedi. o zaman dediler ki şahım sen evvele **(145)** hüseyin önünde şehit aştılar mezeri. hazredi hüseyinin baĝlandı yağlıĝta duruyór, ĝan aĝtı. o zaman hazredi hüseyinin türbesine nidā geldi. ĩsmāīl sen hata ettin dedi. işte adını o zaman hatayi ĝodu. hatayi oldu. şah hatayi ĩsmāīl sen hazredi hüseyinin türbesinden nidā geldi, ĩsmāīl sen hata ettin dedi.o

zaman adını şah hatayi gödu. gul hatayi, derviş hatayi, sultan hatayi. ondan zōra da bu her tarafı dolandı. **(150)** Kāfir yavuzun anası mektúp yolladı oğluna ki baban gızılbaş oldu, gızılbaşlara uydu. babası, oğlu geldi, babasını, zehirledi. ondan sōra tahta çıktı. şah ismailnen savaşı aştı. nālet olsun, alevileri perişan etti. bu çaldıran, vanın orda, ondan sōra bunun yetmiş bin esgeri var şah ismailin şeyin seksen bin yavuzun ama onda top tüfek çoğ, bunda tof, tüfek; tank, top, tüfek, atlar ürküştü. şah ismaili orda mağlub etti. o kāfir, melūn. **(155)**

IX. METİN

Konuşan: (A) Haydar Daka, yaş 63 (B) Hüsniye Daka yaş 60

Konu: Askerlik hatıraları, Çeşitli konuşmalar

Derleme yeri: Damal, Aşağı Damal köyü

- *Unutamadığınız bir askerlik anın var mı ?*

benim mi? benim unutamadım askerlik... beni ihtiyatlı götürdüler kıPrısa. kıPrısa gëttik, gırh beş gün galdıh orda. kıPrısa gëtmedim daa. şede galdım meriçte. orda gırh beş gün bizi tuttular. ondan sōra bizi harba soğmadılar kıPrıs harbına giremedik.

- *Savaş zamanı mı oradaydınız ?*

tabi.

- *Kıbrıs'a gittiniz mi?*

yōh, sınırdaydih meriçte. **(5)**

- *Hazırlıklar nasıldı?*

savaş hazırlı şōleydi: bütün gittik, asker, şede arazide çıhmış, herkeş şeyi bekliyör yanı emir bekliyör ki vura, hazırıldı.

- *Nasıl bir eğitimden geçtiniz?*

vâla, biz askerliġ bitirmiştik o zaman. yanı biz_orda eġitim meġitim görmedik ki bizi oraya götürdüler. orda bizi birliklerimize yerleştirdiler, teslim_ettiler. orda bizi ġırġ beş gün arâzide bekledik. **(10)** hazır savaş hemen bir emir bekliyórduġ ki savaşa, yunana vuraġ. o da gelmedi işte ġırġ beş gün sōra bizi terhis_ettiler, biraġtıġ, geldik úıPrısı.

- Kıbrıs'a mı yoksa Yunanistan'a mı karşı savaşacaksınız?

şindi kıPrısı_ınan yunan ki vuruyórdu ya onu oġumuřtursun, biliyórdursun.

valla biz kıbrısa ġitmedik de bizi meriġte beklettiler sınırda.

- Siz Meriġ'ten mi girecektiniz?

u yunan mericin ġittiġi yer zâten bir tarafı yunan topraġı bir tarafı türK, **(15)** meriġ ġiziyór, ġudutu ġiziyór. bazı merici ġeġiyór, bazı merici bu yanı bizim türke ġeġiyór. sınır öyle de yanı. o meriġte sınır, meriġ sınırı ġiziyór.

- Buralarda zaman nasıl ġeġiyor?

burda mı? valla buradaki zamanlarımızı... biz burda hayvancilla uğrařıyór. zamanımız çōu hayvannan ġeġiyór. hayvanlarnan oġrařıyór. şindi ġelir sekizinci ayda biġimimiz başlar. **(20)** ġiftġilimiz, tarlamız, ġayırımız biġeriz; otlarımızı getirrik.

- Ne zaman ekiyorsunuz?

biz burayı dōrdüncü ayda, beşinci ayda ekerik, ekiyór. onuncu_ayda, doúuzuncu_ayda keserik, kesilir ekin. ēle işte arâzide, ġayırımızda, tarlamızda ġalıřırġ, ġeġinirik.

- ġocukluk anılarından hatırladıġın bir şeyler var mı?

vallaġ! ġocuġluġ anılarım neyini hatırlıyım, **(25)** ne gördüm ki ben ne hatırlıyım.

- ġocukluġunuz nasıl ġeġti?

ġocuġluğumuz bütün ġóyun yaymaġla, ġuzu yaymaġla böyle ġeġirdik.

- Nerelerde yazardınız?

arāzilerde, düzlerde meralarda...bis sis kimi bōle şeynen mi geziyórdıñ anamınan. bizim nerdeydi o şindi çocū dersen ki gel ğuzu yay, dana yay, mala ğet diyór, ben oñuyacaam. ğısıdı yanı o zamanlar.

- Ama güzel para var diyorlar mal yaymakta?

tabi çōñ para var ama yayan yoñtur. ığdırlılar yayar, bizde de var. (30)

şindi o paraları hiş kimse ğazanamıyór. fağat şu var yanı dedim ya morbedin olmalı insanlara yanı burda. beş nesilin çekti, ğetti. ben bundan sōra mal mı yayacaam.

- Damal'ın kuruluşu hakkında konuşalım.

vāla hēç duymadım. bis geldik ğurulmuş. sen onları bañ ğülcemāl olsa ğülcemālda vardır o şēler. şindi o da bōle şēlere çōñ merañlıdır, yanı çıñardır. internetten neden çıñardır. vala atalarımız, dedelerimiz bize buranın ğuruluşunu anlattı da. (35) ğaşğaş zamanı varımış işte. o zaman ermeniler buralara çōñ zor vermiş o zamanlar.

- Neler yapmışlar?

ermeniler gelir buraları basarmış, basarmış úadınlara artıñ. dama doldururlarmış. tecavúzde şurda, burda; bunnarı, úadınları doldururlarmış bir dama, ōle bir ermeniler geldi zaman biz bu damları çōkerdirik, úadınları. ermenilerin eline geçmez diye. bunları ğonuşurlardı yanı. (40) atıyórum şu bināya dolduñ, toprañ binā, yanı úadınları doldurdu ermeni bastı, geldi, diyór ki binānızı ğapatırırñ. úadınlar da orda ölür, ğalır. yanı ermenilerin eline ğalmaz. yanı bunnarı ağnatırdı. ermeniler o zaman ğaşğaş zamanları buraları şeyetmişler. burada gelmiş. meselá bizim sülāle şeden gelmiş tercandan, oraların o zaman bu yavuzun zamanı, ğaşğaş zamanları. alevilere zor verdikleri zaman. bunnar geldiler, işte geliyór burada. (45) atıyórum, geliyór iki adam, üç adam geliyór; burda bir yerleşim yapıyór. onun yanında başğa yerden geliyór. aburda ğalañ biz... hep aşaj damal oluyór. tercandan geldi. maraş-tercan bu hep o taraftan gelindi. savaş zāmanı, yavuzun zāmanı.

oñumuştursundur. o zamanlar aleviye zor verirlerdi. aleviler bırañmış, ğalmış. şindi alevi köylerini ğör. (50) bir şehir içinde yoñtur. hep dağ başındadır.

- Niye dağ başlarına yaparlar?

úaşmış, gelmiş, buralar o zaman bizim bura orman_ımış yerleşim zamānı. gelmiş buraya yerleşmiş, dērmən ğurmuş yanı. ıssız, işte ondan sonra çuvallıh zāmanı öyle işte yanı yavuz zamanında ğaşmış, gelmişler buralara.

- Eski Kurban Bayramları nasıl olurdu?

esgi ğurban bayramları, ğurban zamanı geldiği zaman, çalgı çalallardı esgiden. ğurban bayramı geldi diye ğurbanlarını kesellerdi yanı böyle şey yohtu. (55)

- Şimdiki gibi sönük geçmez değil mi?

şimdiki sönük, o zamanlar ğomşu ğomşuya giderdi, bayramlaşırdı. şimdi bayramlaşmıyórlar. herkes birbirinden soumuş. o zaman ğomşuluĝ iyiydi yanı. şimdiki birez souĝ aĝraba meselá diyóruĝ diyórsun ki meselá sen dayın torunusun ben seni ğórsem tanımam, sen beni görse tanıman. nerde gitmişsin ğurbette büyümüşsün ama burdaki doğyan, büyüyen birbirimizin aĝrabamızsın. (60) köylerden meselá atıyórum dayımın ğızının bir sorsta, bir gelin fayatlıda neymiş onun çocu gelir veyáhut benim çocuğ gider, orda ğalır öleydi yanı. şimdi a_burda dereköye gidip geldiğimiz yoĝ. yoĝ işte kimsenin ğalmadı, kimsenin ğalmadıundan... ğurbet çekti, götürdü. bütün yalıĝız.

- Yaylalara göçler nasıl oluyor?

göşler mi? yaylalara işte giderdik. (65) bu yeddinci, altıncı ayın yirmi beşinden yedinci ayın üçüne, beşine ğader herkeş köçer. eskiden öküz arabasıynan giderdi. tıraktör yohtu o zaman. ğaĝní arabaynan giderdik. şimdi tıraktör herkeşin elinde var, oluyór, yüklüyór köçünü.

- Kaĝní arabalarıyla kaç saate gidilir?

ĝaĝní arabasıynan atıyórum sizin yaylayı tarif_ediyim. git'ti mi? sizin yaylaya. sizin yaylaya nerden baksan üç saat, dört saat ancaĝ gidilir. (70) ne olacaĝ öküz ayā

- Ğurbete nasıl gidiliyordu önceden?

ĝurbete o zaman ĝaĝní arabası yohtu. ğurbetin burda ğaĝardı adam atıyórum istanbula gidecek dā burdan. yanı benim yetiştiğimi ğonuşuyórum. o zaman böyle minibüs ne de yoĝ. üstü açılı úamyona binerdi. ardahana giderdi, ĝarsa giderdi, ĝarsta tirene binerdi. haftalarca tiren yolçuluĝu...

- Tren yolculuğu kaç gün sürerdi?

valla haftaya ancağ çıhardı. hele bir de şe vardı. vapura binerlerdi. (75) o hopa tarafından vapurla giderlerdi. ben binmedim, gitmedim de. öle gónuşurlardı. adam burdan almış, atıyórum paac etdirirmiş yanı, azıh almış yanı, yolda ekmek filan da yoh. aldı azı, paacı, peyniri yer. haftalarca ancağ çıharmış istanbula. tiren yolculuğu da ā otobüs kimi. haftalarca giderdi. çok zordu. ben gendim askere gitmeden hanā bile gitmedim. (80)

- Çocukken nasıl bir gelecek hayal ederdiniz?

valla, şimdi bizim çocuğlumuzda böyle bir hayat geleceği bizi düşünmüyordu ki çünkü bizim ileriye gördüğümüz yohtu. gurbeti gördüğümüz yohtu ki hadi gitmişsin sen oğumuşsun öteki bilmem çalışmış biz onları görmüyordu. biz ancağ burdaki çocuğlumuzda atıyórum, ben kendimi istedim yüz góyunu var. on tene inē var. yirmi tene guzsı var. (85) böyle o bizim servetimiz, geleceğimiz oydı yanı zenginlik oydı bizim hayvancılığ. yanı şimdi adam gitmiş istanbulda beş tene dayrası var. üç tene apartmanı var. bilmem onlar bizler onları göremiyordu ki onları göremiyordu, hayalimize gelmezdi. gahsan burdan istanbula gitsen gidecek derse bir çocuğ veyahut kaçardı. baba da yollamazdı. atıyórum ben gidiyórum senin çocuğun gelirdi. derdi ki dayı, dede beni de götür istanbula. (90) istanbula getsen neydecēn gonu yoh gomuşu yoh. ya bir inşaatta bekçi var onun yanına sığınırđı. inşaatta galırdı. e şimdi herkesin evi var, barğı var. o biz gelecekleri hiç düşünmüyordu ki bizim ahlımızda fikrimizde onlar geşmiyordu çünkü bizim gözümüz açılmadı. ileriye göremiyordu. bir gariş çocuğ istanbulu görüyör, diyör felān şunu yapmış. ben de bunu yaparım. (95) adam burda okulu bitiriyordu ilkokulu. adam liseye gidemiyordu yohtu. ya posofa, o zaman gazaydı, orda oğuyacaútı ya gidip hanaúda oğuyacaútı. bundan babanın durumu yoh yolliya, oğudamıyordu. artı bir de dediğim gibi góynu, guzsunu yayacağ adam yohtu. oğuduğ gaden oğurdu. öyleydi.

- Eskiden fırınlar olmadan önce ekmekler nasıl yapılırdı?

(B) ocağta yapıyordu (100)

- Nasıl ocaklardı bunlar?

(A) bunlar nerde, bunlar yoh ... vardı guşganaynan yapardı. (B) ocağ vardı, tezē gayarlardı.

- Ocakta nasıl olurdu?

(A) şimdi şu binānın yanı bizim bu deyilde toPrah bināyı tārif ediyorum, şöyle bir girinti olurdu. dumanın çıha'cā baca olur. burada yaħarsın, duman çeker, gider. orda ataşı yaħardı, ordan duman çıhardı, (105) buraya atallardı işte işte öle ğap ğaşıú nerde, ğazanlar atarlardı. böyüg ğara ğazanlardı. yemē tüm yaparlardı, getirir, tökerlerdi. nufus çoħ, çel çocuħ çoħ. oturur, saral, yerlerdi.

- *Hangi yemekler yapılırdı?*

ekmēši yapılyórdı, haşıl yapardı, çorba ğórdı, kesmelāş, dutmaç ederdik, öle bi şeylerdi.

- *Dutmaç nedir?*

hamır dutmacı yanı öle. (110) asıl bis tırta derik ona, bilmi'yó_mu? anan hēc yapmıyó_mu sağa. emme anan işe ğediyó, yuħa yapallar, paaç yapallardı yanı. daşa ğóyallardı. taşta deel.

paacı şöyle pişirirlerdi. burdaki ataş yanıyórdı ya o daş ğızardı. o daş alttan ğızardı, temizlerlerdi. paacı ğórlardı. üstüne bir, saj derik, sajı ğapatırlar, üzerine ataş ğórlar. o gendi gendine ataş yaħar. (115) o daşta o bişerdi ama çoħ nezetli olurdu ēlesi. pancar toplarlardı, pancar a_vu ot. pancar ot şeyin ıspanaħ, ıspanaħan bir şeyi pancar ıspanaħ dediim ne pancar.

sen buĝa hēc dutmaç etmi'yó_mu?

çoú ğüzel oluyór kesmel dutmacı

X. METİN

Konuşan: Nargüzel Çelik

Yaş: 76

Konu: Çeşitli konuşmalar

Derleme yeri: Damal, Obrucak (Çikora) köyü, (Cumhuriyet Mahallesi)

- Gençliğinizde zaman nasıl geçiyordu?

zamanımızda zaman ne tenvir geçerdi. biz çalışırdıh böle ağnadıyım. ā aduğa ğurban olıyım çalışırdıh. mesele ğoyun ğúderdik, inek ğúderdik, gelirdik, saardıh. ağnıyó mu? ondan sōra ħarmanda gem düyerdik. gemin üstünde çoĥ zor çekerdik, tıĥ savururduĥ, onu gece zabācaĥ elerdik, işte o işler bizim başımızdan geçen olaylar çoĥ. gene ne dëyim. (5) sen de benim bir evladımsın. çocuĥ böyüdürdük. çocuĥlarımız beşiklere yapışırdı.

- Süt nasıl işlemlerden geçerdi?

o südü sāyórdıh saĥa ğurban. ne tenvir sāyórdıh, gèderdik, ğoyunumuz vardı, inēmiz vardı, saĥardıh, o südü getirirdik. şindi makineyi içeri ğodum. onu sā göstereydim keşkem. onu makineye yururduĥ, onu ne tenvir ederdik. ğaymā bir terefā aĥardı, südü bir terefā. (10) südünnen çökelik yapardıh. cıvıl çökelik derik, lor çökelik derik.

ğaymānan ne yapardıh; yaĥ yapardıh, yaĥlı paaç yapardıh, ēle güzel bir şeyler yapardıh. şeye sıra gelence sen dedin ki benim canım peynir istedi da.

gene hayvanımızı saarıh, onu ğoruĥ ğazanlara, bişiririm. onun yüzünün ğaymānı alırım, onu soudurum, gene size yedirrim. (15) altına maya atarım. bir güzeltene peynir yaparım. işte ğünnerimiz bēyle geçiyórdı.

- Çökeleği nasıl yapardınız?

çökeliĥ de o çökeliĥ de şeydiyórdıh. makine südüni dutuyórdı yoĥurt gibi. ataşı ğayyórdıh, üstüne ğoyüyórdıh, o çökiyórdı ne tenvir oluyór diyecēn bēle ğabarıyór yüzüne. onu torbaynan torbalıyóruĥ. a şindi ev'dē çökelikten gösderdirim sā. onu sıĥıştırıyóruĥ, üstüne de bir daş ğoyuyóruĥ. (20) ā o, oluyór çöKelik. onu yıvardıh, onu deriye basardıh. eski çökelik yiyen eski çökelik yerdı. teze çökelik yiyen teze çökelik yerdı. onu böyle yapıyórdıh bis .

- Tarlada ekin nasıl işlemlerden geçiyor?

tarlayı ekiyóruĥ dā bahar oluyór, tarlayı sürüyóruĥ, tarlaya toĥumu atıyóruĥ, tarla büyüyór, tarla yetişiyór, tarlayı biçiyóruĥ tırpannan. şindiki kimi biçer yoĥ. ondan gèdiyóruĥ, peşine dırmıyóruĥ, purul yapıyóruĥ. (25) purulu getiriyóruĥ eve. ħarmanımız var, seriyyóruĥ, onu aĥtariyyóruĥ, ğuruduyóruĥ bēle ğüneşli ĥavada. onu veriyóruĥ gemin altına. bēyle dört köşe öküzü ğoşuyórdıh, at ğoşuyórdıh, aduğa ğurban olıyım. onun üstüne biniyórdıh gem inen. dön de dön, dön de dön, dönüyór

yüzü ufandı kimi ahtarıyórdı kürekler inen. onu ediyórdı. ufağ toz Gibi. sen o samanı hêş gördün var mı? (30) onu neydiriyórdı bir dönüm, yiyórdı bèle. oğa tej derdik, tecı yıgyórdı, alıyórdı elimize yabayı savur da savur örüzgernen savur da savur. onu çıhardıyórdı bi de samannan terkel geliyórdı bu yanıya. şeyi alıyórdı elimize halbırı. ele, ele, ele tağılı çıhardıyórdı. gece zabācağ yattımız yoğ. onu becerecek ki zabānan bir daha yapağ eşlesi. getirip onu anbarın gözlerine dolduruyórdı. (35) yanı aynı hesap aynı gasap eltesi bağarın bir daha ekiyóruú. gene o dara düşürüyórdı bis. hayat çoğ kötü geçiyór. şindikinden de kötü geçse de çoğ zor çekmişik ille ki. şindikinden gene iyi.

- Nasıl daha iyi?

şindiki çelimiz çocuğumuz anaya babaya bağı ondan çalışğan, efendime sölüyüm gene diyecēm ney bèle bali, şu bu pislikler, şu bu olaylar yoğ. eve gelirsın diyelim ki bir evde on tene çocuğ var. (40) dersin ki bu evde bir guzu var. ne baarmağ, ne çırmağ güzel'cēne eşle işte gēdişetler olurdu. bazan ben uğa gec yerıştim. gēdemiyórdı, diyórdı bir ceme gētsek, bir cōmaata gētsek. gözümüz, gōğnümüz açılsa biz de bir şeyler görsek. diyelim ki burdan uzağ bir yezid geldi evimize daha. o yezidin evde galsa yattı yatā bile zabānan gağar, sókerik. yüzünü, gözünü atarış. çamaşıra yuruğ, atarış. (45) gağabil etmeh, hindi öyle deēl. hindi hep iç içe aduğ gurban oluyum. herkeş diyór ki o da adam bu da adam eşle iş de olmaz. ben gendim hiç eşle işleri torunlarıma, neyime tasviye yapmam. en güzel iş deēl mi?

- Dedeleriniz neler anlatıyordu cemde?

dedelerimiz de ceme gēdiyórdı. gağdaşlığ da oluyórdı. benim de gağdaşlığım var ıdı. bundan üç sene öğde, gağdaşlığım firansada geldi. dar gurbanını kestik.

- Dar Kurbanı nedir?

dar gurbanı ne mi? (50) mesele sennen ben gağdaşlığı ta ben öldüm. sen diyón ki ben gağdaşımın dar gurbanını kesiyim. yanı esgiden derlerdi ki bunun dar gurbanını kesmessen. ben öldüm sen de şeydene gağder, allah gorusun, ayağta dururmuşsun gurbanı kesmessen. onu kesiyóllar. herkeşin gōğnü yerine yatıyór gağdaşlığın. işte biz o gurbanımızı neyimizi kestiler, ney ettiler. gağdaşlığımız ınan gēttik. ayle duazımam duasını sayrattılar bir şeler işte. (55) o işten de gurtulduğ. gene de diyórum.

allah her günüğe şükür, allah herkeşe el_atsın. işte èyle. allah kismenin yolunu yohsula düşürmesin, èyle deel mi?

en başı kismeye beddua etmiyecën. neyi var_ısa allahdan bulsun, gendinden bulsun, ne yapacām? bedduayınan bir şe olmaz ki

- Kurban Bayramları nasıl geçerdı?

ğurban bayramlarında da şöle geçer: ğurban bayramımız esgidenkini mi. (60) esgiden ğurban bayramı keserdik. herkeş gücünün yettiğ ğaden ya evinden keser hayvanını ya bir ğomşuynan ya üç beş ğomşuynan birleşir, bir hayvan keserler. sōra onu ne yaparılı. esgiden o vardı. bōle bōle herkeşe pay edersin, úoye dādırsın. ondan çelin çocuun yer, bayramlaşırsın, bōle geçerdı. şindi èyle yoh, şindi herkeş ğurbanını kesiyór, evinde yiyór, çoğ çoğ kesemiyenlere veriyóruğ. (65) bah! ben onu deyim sağa: hindi diyórlar ki yav bu et deęşiyórlar. sen bağa veriyón, ben sağa veriyóm ya. bizim muhammed dèyór; et değişmek o, ana. ola! et değişmese deyórum birkaç ğomşu çaar, gelsin, buyursun, yesin. bèyle güzel, datlıcana yaparılı bu işleri hep bis. İlē? çoğ güzel ama şey diyór; bir yer bir bahar, ğıyamat ondan ğopar. deel mi? herkeş eşit_olacağ, allah herkeşe versin, (70) bir bennen yaz gelmez, sennen yaz gelmez ilē?

- he aduğa ğurban.

- Kurban Bayramlarında hangi dualar okunur?

ğurban bayramında o dualar şöyle: ğurban tebkirliyōlar ya işte onları yanı ufağ bir yerinden dèyim. diyór: ğurbān-ı halil, fermān-ı celil ederim şah ismajle eşğına tebkir allah-ı ekber, allah-ı ekber işte o ğaden biliyórum. (75) geri yanı bilemiyórum. gene bir şe sor bahim.

- Hep Çikora'da mı kaldınız? Çikora kızı mısınız?

samıtğa ğızıyım. yetmiş yaşından da cōum. ordan buriya geldim. eşim befat etti beş senedir. bu oğlumnan duruyórum. oğlumun biri almanda a bu sizinle sōndan geldi. merābalaşan da bursada onlarla da bir haftadır geldim ziyārata işte èyle.

- Bu köyün ismi nerden geliyor?

nerden geliyór, (80) bilemem gi orayı, çikorayı. çikora hindi obrucağ, obrucağ da geçtiler. cumhuriyet maalesi oldu. isim èle değştiler.

- Aslınız nereden gelmişti?

aslımızı bu armutların tahım, yanı eşimin semti çorumdan gelmiş. çorumdan gelmiş, buralara yerleşmiş. hindi bazan çel çocuğ gızıyór. bu adamlar çorumu biraşmış da buraya niye gelmiş? ola! baba o vahtı da ermeni devrüyümüş. adamlara zor veriyórlarmış. herkeş dağlara gashmış. (85) gashmış, gelmişler. burada yerleşmişler. daa geden yoh görhusundan bir terefe. éle buralara yerleşmiş, ebeleşmiş, galmışlar.

- Buralarda Ermeniler çok zulüm etmiş mi?

burada ermeniler çok zulüm etmiş, ermenilerden çok bu bizim osmanlılar zulüm etmiş. onu da diyórsan

- Nasıl?

benim anam babam derdi ki bize diyórdur ermenilerden zaral gelmiyór, osmanlılardan geliyór yanı türkten. (90)

- Osmanlılar ne yaparlarmış?

işte bayaşki dediğim o gemi döğüyóruş, tahıl çıhartıyóruş dā esgiden milletin yohsul. onnar yoh, bunnar bir parça tarlaları neyi varsa da onu düerlermiş, gelir osmanlı başını kesermiş. adam satan çıhacā üç dört teneke tahıl nüfus galabalıh esgiden. onu gelir, yarıya pēler, alır, gidellermiş. bis galırılıh aş diyór. işte bunnar da böyle benim babamın, dedemin vahtı da éyle zor çekmiş. ağnıyō mu? (95)

ağnadıyóllardı, diyórlardı ki o günleri allah bize görsetmesin, ne yapıyım.

- Çocuklara söylediğiniz masallar, ninniler nelerdi?

çocuğlara da söyledik.

ninni yavrum ninni

uyusun da büyüsün

büyüsün de yürüsün (100)

bēyle ninniler söyledik, çocuğ ne ninni söyleyeceğ ki uyutasın. ağnat

- Elektriğin olmadığı akşamlar zaman nasıl geçerdi?

elektiriğin olmadı zamanları ne yapardı. gaz lambası varıdı. ğandil varıdı. şimdi benim elim dönüyorsa ğandil yahıyórum. beş numara ğandil yahıyórum da on dört numara ğandil yahıyórum.

- *Numaraları farklı mı?*

numaraları da var da. **(105)** onun şeyi ğaba ğaz ğonacağ yeri ötekisinin küçüçük, dayanmıyór. gülellerdi. oy! sizin eliğiz iyi dönüyór da on dört numara ğandil yahıy asmışsin orıya. aduğa ğurban

öteki fahırlar ne yapıyórdu: şöyle şüşeye ğaz dolduruyórlardı, bir fitil tağıyórlardı burıya o bir küçüçük a şeyle şuranın ışı kimi ayle ıpıldıyór. ne sen beni tanıyabiliyón ne ben seni tanıyabiliyóm. **(110)** damları var esgiden toprağ, kórente yanı ne biliyim yanı artı. çoğ eziyet çektik çoğ mesele diyeceğim ki gediýón bağıyón ki damın bir yeri ğapanmış. ne ğaden zor iş. toprağ, dağ ağışamacağ anamızdan emdiğimiz süt burnumuzdan geliyórdu.

- *Şimdi zaman nasıl geçiyor?*

bu zamanda zamanımız nasıl geçiyór? şimdi sağa ne diyim torunlarımız var, ğonuşuyóruğ sofet ediyóruğ. **(115)** onnan çelin çocuun deyelim yemēni, neyini hazırlıyóruğ. dışarda işimizi görüyóruğ, hayvanlarımız geliyór. onnarı beceriyóruğ. işte zamanımız bēyle geçiyór burada.

diyór ki

pır sultan abdalım

ben yandım, tüttüm **(120)**

arhet azığım dünyamda dutdum

löbetim geldi, töktüm, üğüttüm

bizden hağını aldı, size geliyór

dā ne diyim.

XI. METİN

Konuşan: Alibey Urbal

Yaş: 72

Derleme yeri: Damal, Tepeköy

Konu: Anı

şindi o bizde hızmekər idi. ağniyō musun yani? burda da bir kâzım çavuş isminde saz çalan var. diyór ki olā! kâzım çavuş diyór. diyór "ne var ?" ismine çavuş diyórlar. ben diyór " sen bağa türkü söyleyiceksin." diyór. tamam mı? sasğaradan da benim dedelerim var. ağniyón mu? iki ğardaş ikisi de zengin yānı tanınmış, bilinmiş birileri ağniyón mu? sen bağa türkü söyle diyór. (5) esgiden aşılhar türkü söylerdi ağna'dığ mı?. para taħardı. şindi geliyórlar. bizim bir odamız var. orası ıhlama dolmuş. pikloba gèdiyór benim ğalam gèdiyór yanı oraya köçürüyórlar. hep ilerdē adamlar geliyór şindi. yanı esgiden zengin diyórlar ağniyō mu? bu zamanacaħ diyór ki otur, aşham yemek ne geldikten sōra saz başliyór. bu dutuyór buğa türkü söylüyór ağniyō musun? bayrama, bu da dutuyór, şarabın kādını soyüyór. (10) esgiden on lıra varımış, oğa benzermiş yanı. buğa türküyü söylüyór. bu getiriyór sazın oraya tahtı kimi. ıramatlıħ dedem "vay diyórlar allah, hızmekər bēyle taħarsa öbürleri ne taħar diyór. hızmekər bu ğader taħıyórsa öbürleri ne taħacaħ.

XII. METİN

Konuşan: Hüsniye Gök, 62 yaş

Derleme yeri: Damal, Kirpeşen (Eskikılıç köyü)

Konu: Yöresel tıp, çeşitli âdetler

- İsminiz nedir ?

hüsniye gök. evel akçaydım. hüsniye akça. öğdedim dā.

- Hangi köyde ?

fayatlı. çiçeklidağ

- Düşünleriniz nasıl geçerdi ?

esgiden mi? düşünlerimiz bir hafta çalınırdı. izin alırdı, bir hafta çalardı, başlardı oynamıya. benim bir hafta düşünüm oldu. ben adama gıştım. benim babam puharidán endi. beni gene geri çıkarttı, aldı götürdü eve. (5) ağnyō mu? aldı, götürdü. terkel ahdeddirdi. ordan nikah gıydırdı. ondan sōra düşünüm oldu. gına davarı alırı. alıllar, sağa gurban oluyum. ahlıma gelsin, diyeceğim. ya gōyün alırlar ya bir tene ya iki tene. gına davarı. başlılı alırlar.

- Başlık var mıydı önceden ?

başlımız vardı.

-Başlık ne zaman kalktı ?

başlımız a burada gahmıştı. dā Kōyü bilmiyōrum da burada gahmışlar.(10) benim başlımı beş milyón udu. o zamanın parası. ceyizimi de babamgil etti ceyizimi de. gaynanam da ile ters idi ki. güssüm, adı güssüm üdü gaynanamın.

- Başlığı veremeyen insanlar ne yapardı ?

parası yōsa ne yapsın gēdip çalışaca. çalışıp başlılı gazanaca ki gönderecek. ondan sōra da düşününü yapaca. cihazını neyini ana terefi edüyür. o da başlığı ödeyemezse dā nasıl edecek. nasıl gayıraca. (15)

- Başlığın kalkması iyi mi oldu kötü mü oldu ?

başlın gahması iy oldu. bir süt haı alıyürler. şindi süt haı da bir altın alıyürler. yarımılı o dā iy oldu. emme gene cihazını anası, babası ediyör. emme gene başlılı parası alınsa iy olur. her şeyini...

- Ben nasıl vereceğim başlık parası ?

sen de gazarır, verirsin, allah izin verirse. hep şeğe yüklenme, gız teráfine yüklenmeyecehsığiz. ondan sōra gaynına çorap götürür, (20) çorap tohuru, eltilere birer bir şeyler alır, götürürük.

- Eskiden çökelik nasıl yapılırdı ?

çökelik? nasıl yapılacağ. çökelik hasçana çoğ eşkitmeyeceksiv. a_uvu makine çekiyöller. onu çoğ eşkitmeyeceksiv. ocā atacağsiv, èyice çökerteceksiv, bişireceksiv. onu bir bayaz torbeye. ğıl mıl olmayacağ. ğıl çıhtıysa ebedi yemem ben. onu bir bayaz torbaya torbayalacağsiv. (25) üstüne bir bèyle yuvarlağ daş goyacağsiv tertemiz. üstünden bindiriceksiv ki suyu hêş ğalmáya oĝa. ondan sōra onu birikdirdikden sōra deri basacağ, deri de bayaz èyle has deri olacağ. ğıllı mıllı olmayacağ. hindi buralar ğıllı mıllı basüyür. a_yindi ben hêç ne eski yiyörüm. buraya geldim. ben anúarada on doğuz sene oturdum on doğuz. ne eski yiyörüm ne buranın peynirini yiyör. dayın şeyden damaldan peynir getiriyör, onu yiyörüm. (30) ben kimsenin eşidiyō mu? ben gendim kötüyüm. kimsenin tiktüjini gèymem, kimsenin bişirdijini de yemem.

- Bakkalı sabah kaçta açıyorsunuz ?

sabah mı? ben ağşam birez oturuyörüm. o gèdip yatıyör, uyuyör. ondan sōra sabānan altıda mı? ne ğağıyör, gèdiyör, açıyör ekmek alıyör, alıyör de ben ediyörüm.

- Elektriĝin olmadığı zamanlarda mani, tekerleme, şiir okur muydunuz ?

hangi hekām olacağ, hangi şiirim_olacağ. alektirik olmuyördü hêç, alektirik yōdu. kör lambaynan şey toğuyörduğ halı, kilim. (35)

- Halıyı nasıl dokurdunuz ?

lambaynan. a_uvu ĝandilnen ĝandil oluyördü. a_bèyle şelere şeyi goyüyörduğ, ... asıyörduğ onnan toğuyörduğ. a_yindi patih toğuyörüm. benim şeyle hep boncuğlu, örnekli. a_yindi toğumuş olüydu, bir çift patik verirdim.

- Ekleyeceĝiniz başka bir şey var mı?

ben evel on sene ĝettim oğula bir şe öğrenemedim. bir baĝa dediler hüsniye demirçi dediler, babamgil demirçiydi, bir dediler çığ şiir söyle (40)

dedim atatürk türküyeli deĝel mi

odur úurtaran odur yeniden türklüü úuran

yaptı ordu düşmanı úōdu

sen büyüsun atatürk

dedüğümnen ellerini vurdu millet. dā ne diyim. èyi midi? (45)

bizim atımız var_ıdı. haydi deller dereköye gêt. ne veliyi al da gel. zerkeş_ıdı veli. gèderik, getirirdi veliyi. o bizde gonağ_olurdu. battal ağagil vardı. onnarda tipi çihıydı, orda galırdı. derdi "ola cumali" derdi. derdi "ne?" derdi. ay, ben sizde ırāt ettiğimi derdi elin gıpısında edemiyörüm, ırāt derdi bili'yöğ mu? ordan gèder, alır, gelirdi. bir de uyumuşum semağ_ıdecêk. a_ıbèyle uyumuşum. (50) birden úoğuma vurdular. himdi benim adam diyör; bu ay eller seyi, eller kesti, kesti. èyle horuzlarımız vardı ki tohlu gaden. èyle horuzlarımız var ki tohlu gaden. kesti, kestiler, uyuğladı dèyi. o da bu uyuğladı dèyi kestiler. ondan sōra, sağa gurban, sen bilirsın oğlum o birez yüzün tōküyör ya ondan sōra sağa gurban kesti, kestik, horuz kesti. orda bişirdi. tepsiye gōdum, aldım, geldim. dā uyumadım. (55) iki horuzum galdı dā. èyece ... neydiyim? ondan sōra sağa gurban. bir dā uyumadım. cem de dā uyumadım. işidin mi? cemde uyumadım gōrğumdan. horuzumun birini de yiyecekler. birini yediler iki tene galdı. onu da yiyecekler.

zekir de veli. kōr veli dellerdi.

- **Benim dedem olur.**

saydan mı? (60)

oy, ırağmatlığ. araba vurdu da öldü dā

XIII. METİN

Konuşan: A) Gülcan Küçük (75 yaşında)

B) Eşinin kardeşi

Derleme yeri: Damal, Küçük Damal

Konu: Çeşitli konuşmalar

- **Eskiden Damal düğünleri nasıl olurdu?**

esgiden damal düğünleri ellelem otuz-gırğ gızı ata bindirirlerdi duvānan. duvağ yapardım. sekiz-on çeşit yağlığ, oğlan gına davarı verir, gız evine keseller. atlet ne

olur, gelin başı bağlanır. ğınası yağılır. éylesi yapardı. yirmi otuz ğırh atlı baş getirir, peşkeşini alır.

- **Başlık parası var mıydı?**

başlıh parası vardı. (5)

- **Kaç para verilirdi?**

ğaç paraydı ğaynım?

A) iki lira üç lira o zamanın parası.

B) o zaman ırağı çoğ yoğ_u du. yalan söyleme

- **Hangi yemekler verilirdi?**

biz ğuru fasılye, tas kebabı, pilav.

- **Hangi çalgılar çalardı?**

çalğı, oyun çalgıları, (10) ğına mağamı ayrı, gelinin başı bağlanır ayrı anası ağlar ayrı atlı mağamı ayrı. atlı yılır ğapıya. otuz ğırh elli atlı duvağ tağarığ başına. ayna asarım geline. altın bağlarım. otuz ğırh gelin ata bindirdim.

- **Eskilerden hatırladığın masal, hikaye var mı ?**

var illeki olsa da söylesem. tansiyon bi şe ğomadı ki unutğanlıh başladı.

- **Eskiden yağ, peynir, çökelek nasıl yapılırdı?**

inē sağırğ, eskiden en eskiden mi?

gençlik zamanlarımız biz bidonlara doldururdu. (15) çoma çoma derdik, onu yayıa ğoyarığ, yayarığ, yayarığ yağsı çığar. boşaldırığ yağsını alırığ, dibinin şorğıTunu da ocā atarığ. onu da peynir_ederik, evet, çökelik yanı. öyle deseğe bağa ne biliyim. sen niye yağlaşmıyón, ben zandım ki allah müret de yabancılar.

a_ böyle işte yaşlandığ şindi, yaş ğetti. üç etek giyerdik, baş bağlardı, keten sarardığ hepisini yapardı. (20) onların ğalıbına girdik.

- **Sayalar varmış burada?**

'sāyalarım vardı. üç etek bir ğaynatam vardı. nurların_ içinde yatsın. beni iki, üç keten etti. dedi ki başı açılığ görmeyecēm. bunu yıhıyacām, başığı yıhıyıp onu hemen geri

bağlayacân. üç dört çeşit yağlıh bağlardım. boncuhlı ketenim vardı. sayalarım vardı. her şeyim varıdı. saş bağı, bā, yedek

- Hiç Damal bebeği yaptınız mı?

damal bebē mi? yoh ben gētmedim. (25) yalan söylemiyim. ille hepsini yaparım. evimde bebeem var. hepisini yaparım ille o ise baş goşmadım. çünkü o işi alēlin hıdır bağa dedi ki “bu işe gētme, bu işten ferāt gelin” dedi. bu iş, iyi iş deēl. taḥ ilerlere gētti. etē ğaldırıyórlar mesele sizin dizliġüz görünüyór da dizlih taḥıyoruḥ dā bu işte ferāt gelin dedi, gētmedim.

- Gençliğinizde bu zamanları nasıl hayal ederdiniz?

helbet ireliye düşünüyórduḥ. (30) ille o zaman fahırlıḥ vardı. yohluḥ vardı.

- Nasıl geçiminizi saġlıyordunuz?

geçimimizi de adamlar ġurbete gēdiyórdı, çalışıyórdı. yeni on beş günün gelmişıydim. benim adam beni ġaynanamınan, ġaynatamınan ġodu. ġaynanam üve ġaynanaydı. onun yanında bu da İstanbulda hastalanmış. aıvu ġaynım, on beş günün gelmişıyım. çar başımda. on beş gün çar açılmaz. perde altından çıhılmaz. yeddi sene durdum ġaynatamınan. yanına it gibi gēdiyim. (35) yanında bir bardaḥ su işmiş miyim? yatā girmem. o yatacāḥ, niyāzını ederim, yatarım. eski ēyleydi. şimdi dāmat, gelin bōle iş olmaz. yoh yoh bedleniyóruḥ yanı eskiden. baciya çıḥardım. pentalaşlarında şeker atarlar. çocuḥlar toplar. dāmadı kisme görmez. şimdi ben bilmiyórum, şaştım. sen de şaşıyō mu?

- Hangi zamanlar daha güzel?

eski zamanlar çoḥ güzelıdı. yohluḥ da olaydı. (40) çoḥ güzeldi. ġonşuluḥ çoḥ hasıdı. şimdi ġonşuluḥ monşuluḥ öldü. yohıtur. eski zamanda ġonşu vardı. bēyle ġayfe mayfe dolar, bir yerde cengederlerdi, hekā söylerdi. mesele şişlik kesilirdi evlerde, ġız istenirdi. şimdi yoh.

- Eski zamanlardan hatırladığınız, büyüklerinizin anlattığı Rus, Ermeni zulmü hakkında bildiğiniz bir şey var mı?

onu anam biliyórdı. aġnadırdı. ermeni basmış burayı anam dereli hocanın ġızı kalenderdereli hocanın, aar hocaydı. (45) ermeni basmış, ebemin başı hep gümüşmüş.

o zamanın gümüŖü. dereliynen damalın arada ebemin peŖine düŖmüşler. terlii Ėavlatmış, başına keteni sarmış, demiŖ "a_vunu alın da benden uzağ Ėedin."demiŖ. Ŗölerine atmış, alıp Ėetmişler. ebemi birağmışlar.

- *İnsanları çok kırmışlar mı ?*

evet, çoğ Ėırmışlar.

- *Sizin aslınız nerden geliyor?*

damalın aslı ben ne biliyim. (50) her biri bir yerden gelmiş ha!

- *Burada zaman nasıl Ėeçiyor?*

a Ŗindi mi? Ŗindi hayat iyi, makine, yayığ bunnar yoğ. her Ŗe makineye bindi. gelinler ıraatta. biz puruldan gelirdik, yayığ yayardığ, eKmek_ederdik. çoçuğ yatırırdığ, açardığ, belerdik. gece ĖaĖardıĖ aynı Ėörevi de purula Ėederdik. Ŗindikileri yoğ biçer biçiyör, biçer dırmıyör. Ŗindi hayat çoğ iyi. biz_er gelmişik.

- *Gün içerisinde neler yapıyorsunuz?*

böön mü? gün içeri ĖaĖarıĖ zabānan. (55) inekler, danalar tökerik, emer. sādımız yoğ. altlarını temizlerik. doldururuğ. Ėötürür çobanın öğüne veririk. gelirik basmadır, tezektir, küldür, ataŖtır, Ėayfeltidir. eyle Ėeder körpem.

XIV. METİN

KonuŖan: Senem

YaŖ: 65

Konu: ÇeŖitli konuŖmalar

Derleme yeri: Damal, Yukarı GündeŖ köyü

- *Eskiden doktorun olmadığı dönemlerde çocukları nasıl iyileŖtirdiniz?*

Ŗeyder... aspirin ne iirirdik. ondan sora dalına havluynan böle havlu ĖorduĖ ateŖi düŖssün deyi. eyle yapardığ.

- *Çocukların kolu kırıldığı veya çıktığı zaman ne yapardınız?*

golu gırıldı zaman da şey bizim úóyde şe vardı. benim babam sarıyordu. bèle şey yapıyordu, gúzel aac yapıyordu. aacınan bèle yumurTaynan ondan 'sabun, yumur'ta yapıyordu. (5) onu gúzelcemene şeyin üstüne göyördu aacın. bèle sarıyordu, dudduruyördu. benim babam yapıyordu. garaḥasangilin gızım bende.

- **Babanız doktor gibi miydi?**

evet, doḥtor kimiydi.

- **Başka hangi hastalıkları tedavi ederdi?**

gırı, bir gırır şeyderdi. ondan sōra oḥumuşluu yōdu. 'namazını gıladı, niyāzını gıladı, 'ōlü yıḥardı benim babam. dört tene eşgerlik etti.

- **Nerelerde yaptı askerliğini?**

úō'rāda, deprem gırır gün galmıştı dep'remin altında. tam gırır gün. (10)

- **Deprem mi olmuş orada?**

evet, deprem olmuş da.

- **Makinelerden önce sütü nasıl ayırırdınız?**

südünen yā... südü makineye döküyörduḥ, südü çekip gaymā ayrı geliyordu, südü ayrı geliyordu.

- **O makine hep var mıydı?**

yanı, bilmem. benim şe dönemimde vardı yanı. esgiden orayı bilmem. ora da yayır yayyórlarmış yanı. aac yayır (15)

- **Eskiden zaman nasıl geçirdi, elektiriğin olmadığı dönemlerde?**

vālla zāmanımızı şeyinen geçiyördu: gaz lambasıynan. örgü yapıyörduḥ, halı toḥuyóllardı. kilim Doḥuyóllardı, yastır Doḥuyóllardı. şeyinen geçiyóllardı, halı da doḥuyörduḥ, işleme de yapıyörduḥ. her şe yapıyörduḥ.

- **Kaç tane halı dokudunuz bugüne kadar?**

vallayı ben yanı babamgil doḥuyördu da ben arasına giriyordum. gelinim doḥuyördu, annem doḥuyördu. (20) annem éle şarır doḥuyördu ki. esgiden ayıptır sōlemesi şe yōudu. bèle dantıl mantıl. şarır doḥuyórlardı bu yundan.

XV. METİN

Konuşan: Kanber Ünver

Yaş: 71

Konu: Askerlik hatıraları, Çeşitli konuşmalar

Derleme yeri: Damal, Dereköy köyü

gırış yedi dōmluyum zatan. altmış dohusda tēris oldum. orda bir amáliyat geçirdim. onu da dēyim mi?

benim başıma çoş iş geşti. yetimliñnen böyüdüm. aj ğaldım, susuz ğaldım. deveçilde durdum, mıdırların kütırızaālda durdum, cortogilde durdum, tırtaālda durdum, umutlarda durdum. (5) ben ne bil.. konoslarda durdum, ğarsta durdum, hızmekēer durdum. durdum da durdum. ana yō_udu, baba yō_udu. baba var_ıdı ille baba da hızmekēer. yoşsulluş şeleri... deveçilde yēddi sekiz sene durdum berket te.

askerde bir ğarnımın ağrısı duttu benim. burda da ağrıyórdu da esgiden dohtor mohtor yoş mudu? gótüren de yoş mudu? bilmiyórum. temel eğitimini bitirdim, ihtisasa geçtim. burnuvadaydım. (10) urda bir ğarnımın_ ağrısı duttu. eğitim alanında, orda düştüm. selaaddin ğanber isminde bir teymen vardı. geldi dedi ki oğlum ne yapıyón, dedim ğarnımın ağrısı duttu. beni gótürdüler, levirde bir inne yaptılar. beni aldı, izmir hastanesine gótürdüler askēriyeye. orda ben yatıyórum. hēş bir yerim ağrımıyór daş. geçti ğarnımın ağrısı. acab diyórum bunlar beni neş yatırıyor, neyim var. iki gün orda boş boşuna yattım. (15) bir úadın geldi, "ğanber ünver kim?" dedim benim. dedi "sen amáliyat olacān." dedi. dedim "neden?" dedi ki "apantisten" orda beni bir úadın dohtoru, bir erkek tohtoru beni bārdaraş amáliyat_ ettiler. a_yındı a_vu içirim ğopuyór. ağzıma havlu basıyóllar, sıraynan gene baş soruyóllar; evli misin, bekār mısın? yav ben zatan ölüyórum. evli, bekārı mı ğaldı. siz ne biçim iş... beni amáliyat_ ettiler. eş'şölueşşek dedi. sen ne bağırıyón. (20) a_bu ğaddenı bağırsık

kesti. gözümün öğüne getirdi. dedi ki "apantisten amáliyat_olmayan adam, adam sayılmaz; her adam da vardır." dedi. nēse orda bir hafta yattım. beni taburcu ettiler. yirmi dört gün ıstıraat verdiler. yirmi beş gün verseler melmekete gelecēm. melmeket gış. melmeketi bıraħmıyórlar. nēse eğitim_alanında çadır vardı. anfe diyóllar, orda oturuyórum. ğarnım şişiyór. (25) amáliyatlı adam, bölük gomutanına söylüyórum. oğlum ne yapıyım." diyór. yataħhanelere, yemekhanelere bile gomuyóllar bizi. acemi birliğı nēse onu ēyle bitirdim. asgerliğ altmış doħuzda geldim. burda da dağ tarlalarını yeşil yolmuşlar. sıçan düşmüş. sekizinci ayın sekizinde tēris_oldum. geldim, ğırğ günüm ğalaraú geldim.

- Neden erken geldiniz?

maziniyet durdu o zaman. (30) bizi asgerlik düşme şeyiyle yanı yirmi üç ay asgerlik yaptım da ğırğ sekiz günüm ğalacak bıraħtılar. teskire vermiyóllar yalığız peşiğe geliyór teskire. ondan sōra da hayata devam_ettik.

- 69'da terhis oldunuz. O dönemde neler yaşandı?

o döneme bir çift öküzüm var_ıdı. burdan ğúzün şeyy harmanı bitiriyórdum. tezē ğediyórdum. taħ ğódeklere sen bilmen, bu bilir. ğódekleri bu bilir. tezeē ğediyórdum. baharın düdüğe ğediyórdum. bayā düdüğe... (35) öküz arabasıynan yaħacaħ yoħ. öküz arabasınan düdük mesele şu otların evelik var, bilmem deli mendek var. onlar ğocadı mı? düdük oluyór dā ğuruyór. onları getirip yaħıyóruħ. eskiden soba mı vardı. yoħ. çocuħları şeye son ğúzde çocuħları çullara sarıyórdum. ğúz günü ğıraa atıyórdı. ortalıħ bambayaz. dağlara tezeğe ğediyórdum, tezek topluyórdum, tezeē ğidip tezek topluyórdum. (40)

- Değirmende neler yaşadınız?

deermende de birez durdum. birez babam durdu. birez a_vu ğanber emmingilin dērmende durdum. bir de deermende duruyórum. a_bēyle çıhtım dışarı. a_vu alogilin dērmen var. köyün_altında... dışarı çıhtım. bu allahverdi de ğaçarak ğeddiyór damala yoħarı.

ğoyurmaħa ğoyurmaħa dedim, bua ğüldüm. (45) allahverdiye ğüldüm. dedi, iyi oluyór. bā dedi. 'bōce senin otluu ğurtardım ya dedi. ne otu ola! dedim. dedi "otluu ataş verdiler." deme ola! dedim, vallaħ dedi. benim burda otluğuma ataş vermişler.

saydan èyle ota ataş vermişler. aḥşamınan vermişler. millet ğayfeden boşalmış, ğurtarmış yanı fazla yanmadı. çoḥ işler geçti. ne biliyim.

- *Niye vermişler?*

yáv ben ne biliyim. elinoḡlu veriyór ayle. kēf onun deēl mi? (50)

'sōra ğarsta durdum. hızmekēer durdum.

- *Orada neler yaşadın?*

saat şindi okula ğediyórum. üç, üçüncü sınıfı oḥudum, dörde geçtim, babam beni hızmekēer verdi sevderene. dörde geçen çocuḡ ne ğāden olur? sevderenin altında bir deēermen var. sevderene ğettiĝ mi?

ordan cekgilinen su ğótürüyórdum oraya. (55) omuzlarım ağrıyórdu. ondan sōra a vu pañçōn neyin dayısı varıdı. ğarstaydı. o geldi, çocuḡ arıyór. babam beni bunun yanına ğattı. doĝru ğarsa ğettim, davara ğettim. yazın davara ğediyórdum. üç dört sene ğaldım. ğışın o adam bizi ğışlıḡçı hızmekēer veriyór. yanı mala, davara baḡmıya başĝasına veriyór. yazın geri alıp davara ğediyórum barabar. burda da iki tane bacım varıdı. anam, analım da öldü benim. anamı hiş bilmiyórum. (60) analım da öldü zātan. babam burda tekıdı. iki tene ğız çocuynan biri müşĝünazıdı . işte bunnan birĝaş sene öldü. balaĝatıkların alideydi. aliye tanıyō mu ? onun hanımıydı, öldü. bir de anĝarada bacımın biri anadan ayrı babadan birik. işte èle şeler ĝeşti başıma. ne biliyim çoḡ çektik. geçti faḡırlıĝıdı. çoḡ faḡırdıú evelden.

- *Fakirlik Dönemi nasıldı?*

faḡırlıḡ dönemi babam da èyleydi. babam da bayā hızmekēerdi. (65)

- *İnsanlar o dönemde nasıl geçinir?*

yáv şindi bi şe de yediĝimiz yōıdu. şindi ağzımıza danışıyóruḡ. bi şe de yediĝimiz yoh. evelden dilençi çōıdu. bir úadının ĝocası öleydi. úadınlar köy köy deşirirdi. şindi devlet maış veriyō úadınlara. yaşı dolanlara maış veriyór. beşon ĝuruş maış alıyóruḡ. aıyindi ben çocuḡlarımdan hiş bi şe istemiyórum. möhtecim de yoḥtur. aldım maış bize o da alıyór, ben de alıyórum. (70) benim hanım da alıyór ben de alıyórum. bize yettiyór. gene allah rāzı olsun, veriyór. üç ayda bir alıyóruḡ, yiyóruḡ.

geçen sene de işte istanbuldaydış ya. bayā orda tedavi oldum, orda ğaldım. sekizinci ayın on yedisinde buriya geri geldim. şindi buraya ğayvancılığ, buranın ki ğayvancılığ. ğayvan olmadı mı biz yaşıyamağ. alışılığ var. buriya geldim. burda da birez otum var. bu otu satmıya oğraşıyórum, alan yoğtur.almıyórlar, (75) bolluğ ya millet te çoğ alaf, dünya ğadeni ot var. samanlığ dolu.geçen sene çoğ bolluğ_udu. ayle işte

XVI. METİN

Konuşan: Sümböl Değirmenci

Yaş: 63

Konu: Çeşitli konuşmalar, Hatıralar

Derleme yeri: Damal, Dereköy köyü

- Eski düğünler nasıl olurdu?

eski düğünler...

eski düğünler o pazardan tikerlerdi bayrā. o bir hafta hep çalardı, gece gündüz çalarlardı oynardış ğızgen.

- Kadınlar oynar mıydı?

oynardış yā úadınlar da oynardı.

- Nasıl oynardı?

ğalay çekerlerdi, ğızlar ğederdi, (5) türkü çarırlardı, mani yapallardı. esgi düğünler şindiden éiydi.

- Eskilerden hatırladığın mani var mı?

benim mi?

ya ben sā deyim nefes

işte geldim işte ğetdim

yar çiçē kimi bittim (10)

bu dünyada ne iş_ettim

ömrüm, günüm geşti, gètti

çārdılar imam geldi

her biri bir_işe endi

azîrâil pençesini çalınca (15)

can kafesten uçtu, gètti

il_ettiler mezerime

sındım ğan-ı kerime

toprağ attılar serime

can úafesten uçtu, gètdi (20)

ğablime bir melek geldi

bana bir suālcıh sordu

hışırırú gibi topuz_etti

tebdilcîm şaştı, gètti

teslim abdal, oldu tamam (25)

işte geldi ahır zaman

yardımcımız on iki imam

yen turaba ğarıştı, gètti

üy! ben de çoğ öteberi var da bulamam ki diyem.

- Dügünlerde yemek nasıl olurdu?

normal yemekler pirinç pilavı yapallardı. (30) ufahtan gazanın birinde haşılama birinde gāvurma et olurdu. üç çeşit yemek verirlerdi. ā bir de yoğurt, ayran verirdik.bizim ötekileri yō_u. yalandan bi şe çılmaz. bizim ēle meyva işimiz yō_u.

- Önceki gelinlikler nasıldı?

o gelinlikler, biz gelinlikleri getirirler, perdiye gollar. duvağ tikerdik. saya giydik. perdiye o üç gün perdeden o gelin çılmazdı. üç gün o perdeyi aşmazlar. ondan sonra perdeden gelini açarlardı. getirirlerdi zabānan. (35) gelinlerini, ğarılarının gēttiğ günün zabānan gelir ğarı toplallardı. onun ayānı açallardı, başına toplallardı. para atallardı. gene yemek ne verillerdi. yedirirlerdi, içirirlerdi, halē oynallardı evleye ğaden. ondan sōra gelin ğapıya çıhardı.

- Gelinlikler hangi renk?

gelin ğumaş giyerdi. a_vu ğumaş derik yanı şeler giyyór. tohatlılar ya ēlesi ğumaş giydirillerdi, yeşil giydirillerdi. ele buralardan yağlığ ne atallardı. (40) duvağ tikerdik. úırmızı yālığ atallardı, sarı yağlığ atardı da

- Eskiden hangi adetler vardı?

içeri girerken gelinin ayāna horuz kesellerdi. derlerdi ki ğaynanasına ki gelinin attan ēnmiyór. oğ peşkeş dellardi. peşkeş var. gelirdi. eşikte de süeden başlardı, gelirdi ocān daşına ğaden niyaz_ederdi gelin. sağ köşeye ğótürürdü, ğordu. öğüne de sağöl bırağırdu ki bāğ gelin atlayacağ mı? (45)

bir süpürge atallardı, bāğ ēyi gelin_ise süpürgeyi ğaldırır, kötü gelin_ise adlar geçer.

- Nasıl anlaşılır?

bağ, a_vuruya süpürgeyi ğollardı ki bağim, gelin süpürgeyi atlayıp geçecek mi eēlip alacak mı?

eēlip alınca çalışúan oluyórmuş

ben gelin olmadım ki (50)

gelin olmadım ki
vire oturam
benim derdim çoğdur
etek bitirek

bu dünyaya geldim geleli (55)
ahıttın gözümün yaşını felek
ah! ben sana neçtim, neyledim
tumdan tuma attın daşımı felek
oy daşımı felek

XVII. METİN

Konuşan: Şimşir Değirmenci

Yaş: 63

Konu: Çeşitli konuşmalar

Derleme yeri: Damal, Dereköy köyü

yayıh yayórduh evelden şindi hep hazıra bindi. yayıh yayyórduh bõle ağaç yayığınan çocuğlarımıza evelden. şurup vardı. bõcüklerine şurup alıórduh, habı alıórduh. onları bõcük ilaçları onnan düşürüyórduh. ayağları gırılanca zeytin sarıórduh. doğtor yõdu. zeytin sarıórduh. yumurtaynan yağı ediyórduh, ayağlarına sarıórduh, (5) evelden doğtor yõdu. eyle ediyórduh. şey yõdu, patos yõdu. zabāhlara ğaden kēcelerdik, ğeceliyór, tağılı eliyórduh.

- *Patos yokken nasıl yapıyordunuz?*

yā! zor_udu. gem döüyórdı. gem. éle öküz, camış goşardı. atlar neler gem döerdik hep. onlar çoğ zordu. şindi hep gölaya bindi işler. şindi patos çıktı. şindi gezer çıktı. şindi her şe çıktı. evelden éle dırmı, dirgeni arhamıza alırdı. tağ dağlara purula sırtımızda azı, ekmek biliyō mu? **(10)** bële yemek, içmek de yoğ. yā bële yemek, içmek yoğ. atlar_ınan ney_inen gëdiyórdı, ya yayan gëdiyórdı. onlarnan hep. dağlara yoğarı şindi motorlar_ınan geçip gëdiyörü. gelinler gene söyleniyör.

- Eskiden akşamları zaman nasıl geçiyordu?

ğaz lambası yağıyórdı, ninniler söylüyórdı. hekalar söylüyórdı.

- Aklınızda örnek var mı?

yōğ, ninni söylüyórdı. ninni nini diyórdı. ne bilim 'öteen diyórdı ay! bi şeler söylüyórdı. unuttum. **(15)**

ğaz lambası yağıyórdı. zabāhlara ğaden ağıyórlardı. höllü sarıyórdı. ebenden öğrensē.

- Eskiden kızlar kaçır mıydı?

davul_unan zurnaynan da gëden vardı. ğaçan da vardı. asla şıhaat etmezdik hëç. gëderdik on beş gün sōra. bir ay sōra gëder geri barışardı. davulnan zurnaynan da gëdiyórlar. bir hafta düün çalınıyórdı, **(20)** bir hafta davul zurna çalınıyórdı. şindi hanı ya şindi davul zurna çalınmıyör, hemen gëdiyör, gelini alıp geliyör.

- Şu anki nesille sizin gençliğinizdeki nesil arasındaki farklar nelerdir?

tabi şindiki daha iyi dā ıraat_ımiş. keşke o yıllara geri dönsem. bu yıllara şindi genşliim geri gelse doğru diyör. şindi genşliim geri gelse āğ ne ğaden gölay. her şe çoğ gölay. gezer, patos gëdiyör. harmanı dağlarda vurup alıp geliyör oğlum. hem de ben ğocadım dā öldüm. neydecēm ev yapılyör iki ğat. **(25)** önceden yō_udu, döşeli deildi. şindi döşüyórlar, úaroliya alıyórlar. şindi gëttikce hep iyiye dönüyör, gëttikce hep iyiye gëdiyör.

- Yeni nesil mi daha iyi eski nesil mi?

yeni nesil daha iyi. evet. şindi gelecek dā iyi olacağ. daha zekeler ğórmüyō mu? uzaya çıhyórlar. adamlar ne ğaden ğafalı ki uzaya çıhyör. yerin altından túnel vuruyórlar.

taħ denize ğaden. (30) ahlın hiç orayı düşünüyór mu? yerin altından taħ denizin altından tunel geçiyór yā! bir düşün.

ne gezer, yōħ. şöħ olurum diyórdum uv! denizin altından şey düşün. denizin altından şimdi baħ yol ğediyór.

XVIII. METİN

Konuşan: Çiçek Şarman

Yaş: 72

Konu: Hatıralar, Çeşitli konuşmalar

Derleme yeri: Damal, Dereköy köyü

deermene mi gitmedim, un mu üğütmedim; hıdır ellezinde, tipiden mi gelmedim, orucumu geldim felán yerde aştım, eve geldim, babam bize ğızıyór.

- Gençliğinizde neler yapıyordunuz?

çalışıyórduħ, purula ğediyórduħ, yolma yoluyórduħ, ökküz arabasıynan sap getiriyórdum, geri ğediyórdum, taħ tuzlarara ğaden. ondan sōrana, geliyórdum, ħarman dōyórduħ, taħıl eliyórduħ, (5) tıĝ savıruyórduħ hepisini yapıyórduħ, ekmek ediyórdum, anamın ğolu yōdu, babamın ayā yōdu, her işi ben ğörüyórdum. ondan sōrana ne biliyim yanı yayıħ yay, inek sağ, davar sağ ondan ne başımı yayħıyabiliyórdum. ne bişe edebiliyórdum. ziyarata ğederken aĝlıyaraħ ğediyórdum, çocuĝ udum.

- Ziyarata niye gidiyordunuz?

dua etmiye... dua ediyórlar ne biliyim. (10) hava bāzı yaĝmadı kimi dua ediyórlar; yaĝsın dēyi, ğurban götürüyorlar, kesiyórlar, loħma daĝadiyórlar. orada işte, orada èyle, orayı èyle ğedip geliyórduħ.

- Eskiden burada Aşure Günü nasıl geçerdi?

aşır günü de o on iki orucu dutardıh, ceme gèderdiK. on iki gün. ondan semah ederdiK, cemden gelirdik, seāt 12'de mi artıh bir de mi gelirdik eve.

- Semahları rahat yapar mıydınız?

yā yapıyóruh yanı zorlama işi yoh yanı rahat yapıyórum. (15) yalığız ordan bazı başım dolanıyór. bazı hemen ácala. diyórum ben daa tamam ben daa etmiyórum, sayradıp duruyórduh.

- Aşureyi nasıl yaparsınız?

aşırı da on iki çeşit aş göruh. çeşidini atarıh. ğemiğini, südünü... ondan sōra duzunu, fasılyasını, ondan sōrana soharıcını verirdik, ğaynatırdıh. ondan sōrana alır; Kóye on iki eve deel otuz eve daadıyórdum. el on iki eve daadır, (20) ben otuz eve daadıyórum.

- Süt atar mısınız?

südlü süd atarıh.

- Tatlı yapar mısınız?

biz o dadlıyı yapmağ, sevmiyóruh. biz südlüyü seviyóruh.

- Hep sütlü mü yaparsınız?

evet, südlü yapıyóruh, daTlı hêç yapmadıh. dereköyde hêç datlı yoh. yalığız hep südlü. ğoyan var, ğomıyan var. (25) bā diyórlar ki bu dereköyde bir tek sen ğoyyōn, sen dādiyōn. ben ayle herkeş bennen şey ediyór. diyór senden aş ğoyan yōh.

- Senden başka kimse aş koymaz mı ?

yōh yōh hiş kisme. tōbe ğurban keseller, daatmazlar. ondan sōrana bilmem ne fağır derler ne fuğara derler. ondan da vazgeçtiler. herkeş evine kesiyór, evinde yiyór. esgiden gene a_vurda bir ğıymıh dādiyórlardı, onu da vermiyórlar.

- Eskiden nasıldı?

herkeş şeydiyórdu yanı birbirine veriyórdu, (30) birbirinden alıyórdu. hindi o yoh ne götüren var ne getiren var. hêç bilmem. hêç gördüğümüz yoh.

- Yayığı neden yayardınız ?

yayığ yayardığ, inek saardığ, sūd çekerdih, yağ çıkardıığ, çökeliğ çıkardıığ, yayı yayarığ, yānı alırığ, çökeliğini çökerdirik, onu torbaya tōkkerik, üstüne daş görüğ, torbalarığ, satarsağ satarığ, satmazsağ deriye görüğ. ā gış olur onu esgidir, yerik.

- Fakirlik zamanları neler yapardınız?

fahır zamanı da ismayıl Kóylere gèdiyórdı, (35) deşiriyórdı, çolūn çecūn eli duttū yoğ udu. dopluyórdı, gettiriyórdı, ā onu yiyórdı, idara ediyórdı, ekemiyórdı, biçemiyórdı, bu satan biçmeyi bilmiyór. ekemiyórdım, edemiyórdım. topluyórdı ordan burdan. şimdi de allā şükür elimiz ekmē yetti. az boz idara ediyóruğ. şimdi de bu hēş bir iş göremiyór. hep ben erkek işi de ben, úadın işi de ben, purul işi de ben... tezek keserim, ğalağ ederim, (40) o ğurudū kimi de daşı yerine yerleştiririm. o bā diyór ki sen Kóye gèdiyón ne iş görüyón, boş gèdiyón, boş geliyón. ben de ğızıyórum, diyórum; ben boş gèder boş gelir miyim? geliyórum, tezeh ğurutuyórum. alt üst ediyórum. ğurusunu içeri atıyórum. bu da tavuğ yayór, bōle diyór; ançağ ben tavuğlara çoban oluyórum, dana yayórum, diyór. daniya ot veriyórum, su veriyórum. ā işte èyle èyle günümüz geçiyór. gelirik, ot yüklerik, otluğ yaparığ, (45) işte èyle.

- Çeşme başlarında ne konuşurdunuz?

çeşme başında da otururduğ, ğonuşurduğ, gelmişden geçmişden oynaştan.

- Eski kızlar nasıl evlenirdi?

esgi ğızlar mı ğarşı meeleden bize gelirler, gelir burda otururlar, ğonuşurlar, danışırlar. ondan sōrana buluşurlar; köçen köçüyór de köçmeyen de ğaçıyórdı. babası anası vermese gèdiyórlar, ğaçıyórlar. köçen de allān emrini alıyórlar, şişlik yiyórlar. ondan sōrana al ver ediyórlar, (50) masa parası topluyórlar. ben ne biliyim, her şe ediyórlar.

- Düğünler eskiden kaç gün sürerdi?

ō esgiden bir hafta çaldırıyórlardı. hindi o düğün de yoğ dā burda düğün yasağ. olursa istanbulda oluyór. buralarda yoğ. èyle bir şey yoğ, yoğ. hēç.

XIX. METİN

Konuşan: Hüsniye Yaycı,

Yaş: 74

Konu: akrabalar ve sülaleler

Derleme yeri: Damal, Dereköy köyü

- Sülaleri sayar mısın?

cılbağ, cümüül, ğaroözler, alogil, ğızogil, cücük musaâl, emmingil, marallar, tepeel, balağatıhlar dedim mi ? hep birden gidiyór ele değel mi?

ciciellezler, papahlıl, puaşırgil, kenterler, ğızogil, cümüül, balağatıhlar, kilotluül, güldeneel, hasangil, maraâl, cücük musaâl, curnalın abbası, tabar ali, konasların aşır,mıstafa, bötük konoslar, müerlem, cüreel, tilkiıl, deveçiıl, deli ezizgil, aşır, paşa, tucuün velisi, azapların eliesger, bebek, kalogil, cümüülün kerem, cümüülün ırıza, ibiller, tongişler, lorigil, topçuül

SÖZLÜK

-A-

aaç: ağaç (XIV/4)

aar: ağır, yavaş (VII/217)

aar: büyük, yüce anlamında ağır (XIII/45)

aazlarını: ağızlarını (IV/79)

ácala: acele (XVII/16)

acıh: azıcık (IV/27)

adağ: adak (VII/15)

adrefine: etrafına (VIII/133)

aduğa ğurban olıyım: adına kurban olayım (X/1-2)

ağgóyunlu: Akkoyunlu (VIII/127)

ağnadıyım: anlatayım (V/10)

ağnarsın: anlarsın (VI/14)

ağniyō mu?: anlıyor musun (VII/190)

ahısġadan (I/5)

ahtırsın: akıtırsın (IV/72)

aħmıř: akmış (III/36)

aħraba: akraba (IX/58)

aħřam: akşam (I/10)

aħřamnan: akşamleyin (I/15)

alaf: hayvanların önüne konan yem (XV/75)

aleviliġnen: alevilikle (VII/67)

allaan: allahın (VII/149)

alōn: aligilin (VII/80)

alma: elma (VII/140)

aj: aç (XV/3)

ánkavle: önce (MDD)

ānaḥsız: cahil (MDD)

analıḥ: üvey anne (VII/158)

annadın mı: anladın mı ? (VI/9)

aşā: aşağı (V/26)

aşma: açma (IV/21)

aşşā: aşağı (VII/92)

arhet: ahiret (X/121)

arzılamak: özlemek (MDD)

a_vuncāz: aha buncağız (VI/50)

a_vurda: aha burada (VI/152)

ayā: ayağa (VI/149)

ayā: ayağı (VII/181)

ayaa: ayağa (VII/31)

áyānı: ayağını (I/31)

a_yindi: şimdi (IV/68)

áyle: öyle (IV/8)

ayleḡe: ailene (VII/143)

azıḥ: yola çıkanlar için hazırlanan yiyecek (VI/136)

-B-

bā: bana (XVII/25)

baḡa: bana (V/84)

bağaya: ahırlarda bulunan yem yeri

baḥ: bak (IV/75)

baḥaḥ: bakalım (VII/362)

baḥıyórūḥ: bakıyoruz (VI/8)

bāra bara: bağıra bağıra (VII/279)

barmağımı: parmağımı (VII/284)

basma: tezeğin kesilmeden önceki hali (XIII/56)

başğa: başka (VI/166)

bayaḥki: biraz önceki (X/91)

bayraḥ: bayrak (IV/2)

bed: İng. çirkin (MDD)

bedasıl: huysuz (MDD)

bedra: kova (MDD)

befat_ediyr: vefat ediyor (II/22)

bêle: böyle (VII/186)

bēler: beyler (VII/31)

belerdik: bebeği kundaklamak (V/21)

berket: belki (XV/7)

beşüe: beşiğe (V/14)

bēyle: böyle (IV/15)

bıldır: bu sene (MDD)

bibi: hala (MDD)

bilemiyirim (I/1)

bires: biraz (VIII/130)

bi_şe: bir şey (I/9)

bişi: hamur kızartması (MDD)

bişirirler: pişirirler (IV/26)

bişme: biçme (I/19)

bōan: boğan (V/41)

boasamak: dişi hayvanların çiftleşme isteği (MDD)

bōyór: boğuyor (V/40)

ḇōce: bu gece (XV/46)

bōcūk: böcek (XVI/2)

bōdūk: büyüdük (VI/183)

bōle: böyle (I/36)

bōön: bugün (VI/214)

bō'yān: büyüğün (IV/37)

būdadan: buğdaydan (V/51)

buğa: buna (VI/132)

bunnar: bunlar (II/28)

buriya: buraya (X/77)

-C-

camış: manda (MDD)

cehizini: çeyiz (XII/17)

cekgil: su bidonunu taşımak için omuza asılan iki tarafında da kanca bulunan alet.

cılga: tarlanın sürülmesini sağlayan araç (VI/173)

cıncıḥ: cam parçaları (MDD)

cibelmek: şımarmak (MDD)

cici: güzel (MDD)

cömaat: cemaat (VI/7)

cücük: tavuk yavrusu, civeiv

-Ç-

çaarmıya: çağırmaya (VIII/10)

çabuḥça: çabucak (VII/36)

çaḥasını: yarısı, kısmı (VII/142)

çaruh: çarık (I/30)

çāracāmız: çağıracağımız (VI/190)

çaynıḥ: çaydanlık (MDD)

çīr-: bağır- (V/2)

çıḥar-: çıkar- (VII/81)

çim- : banyo yapmak (MDD)

çocū: çocuğu (IX/28)

çoḥluḡa: çoğunluğa (VII/310)

çōu: çoğu (IX/19)

çoma: peynir yapmak amacıyla süttten ayrılan kaymak. (VI/169)

çomça: kepçe (MDD)

çödūr-: işe- (MDD)

çökelik: peynir çeşidi (X/10)

-D-

dā: daha (VII/63)

daa: daha (X/85)

daad-: dağıt- (IV/26)

daan: dağın (VII/84)

dādırsın: dağıtırsın (IV/73)

dālmış: dağılmış (II/1)

dalığ: sırtını (IV/39)

dālınca: dağılınca (II/1)

damça: damla (MDD)

daş: taş (IV/65)

davul_ıunan: davulla (IV/2)

deende: dediğinde (VII/206)

deel: değil (I/20)

dērmən: değirmen (IX/52)

değşti: değiştir (VI/3)

degenēlernen: değneklerle (III/41)

dēmesin: değmesin (V/48)

demin: biraz önce (I/1)

deşirikçi: dilenci (MDD)

devrişin: dervişin (VII/147)

devrüymiş: devriymiş (X/84)

deyil: değil (III/30)

dëyór: diyor (X/67)

deynē: değneyi (VII/90)

deze: teyze (MDD)

diyi: diye (IV/66)

diyirmiş: diyormuş (I/3)

dırmıḡ: tırmık (VI/179)

'dōru: doğru (II/4)

duan: doğan (IV/84)

duddururlardı: tuttururlardı (IV/21)

dutduḥ: tuttuk (VI/150)

dutmaç: Damal'a özgü yemek (IX/108)

dutuyur: tutuyormuş (I/32)

duzlarlar: tuzlarlar (V/14)

dūūn: düğün (V/69)

düşgün: düşkün, boşanan kişilere denen bir tabir (VIII/2)

-E-

ee: ağa (IV/59)

eer: eğer (V/91)

ebedi: asla (XII/24)

eğlenmek: beklemek (MDD)

ekmēši: ekmek+aşı, Damal'a özgü bir yemek (IX/108)

ekseri: ayrıca(I/2)

èle: öyle (IV/87)

ēleş-:bekle- (MDD)

ēletemez: engelleyemez (VII/352)

ellelem: galiba (XIII/1)

eltesi: ertesi (X/35)

emedene: aniden (MDD)

emme: ama (V/1)

emmi: amca (V/42)

enek: inelim (VII/226)

epey: bayağı (VII/156)

epmek: ekmek (VI/134)

erin-: üşen- (MDD)

esgerler: askerler (VIII/89)

eşgere: açıkça (MDD)

êşitmiştir: işitmiştir (IV/69)

eşkit-: ekşit- (XII/22)

evel: önce (XII/1)

everek: evlendirelim (VI/195)

evle: öğle (XVI/37)

evürdü: evirdi (VI/217)

ëyi: iyi (VI/160)

-F-

Fağat: fakat (VII/63)

Fayatlı: Hanak'a bağlı şimdiki Çiçeklidağ köyünün eski adı. İsminin Bayat boyundan geldiğini düşünüyoruz.

fedik: dişi yeni çıkan bebekler için yapılan buğday haşlaması.

ferahlanmak: dinlenmek (MDD)

fetil: lavaşa benzeyen ama ondan daha kalın olan bir ekmek çeşidi (MDD)

-G-

ğaba: kaba (IV/22)

ğabağ: kabak (VII/219)

ğabul: kabul (VIII/12)

ğaç: kaç (V/97)

ğaçiriyi: kaçırıyor (II/22)

ğaçırmağ: kaçırmak (VII/71)

ğaçmaynan: kaçmakla (I/17)

ğada: kardeş anlamına gelir. (MDD)

ğaden: kadar (V/23)

ğader: kadar (II/5)

ğafa: kafa (IV/9)

ğāğnī: kağı (IX/71)

ğah: kalk (VI/10)

ğahiyir: kalkıyor (II/12)

ğalağ: tezek yığını (MDD)

ğalağ: kalalım (IX/47)

ğamandar: komutan (II/10)

ğan: kan (IV/72)

ğan-: kan- (VI/241)

ğandil: kandil, gazın yanmasıyla oluşturulmuş ışık (X/103)

ğānī: kağı, öküz arabası

ğapaniyörmüş: kapanıyormuş (I/7)

ğapıa: kapıya (VI/168)

ğapıcılar: kapıcılar (IV/30)

ğara: kara (VII/17)

ğaranlığ: karanlık (IV/20)

ğardaş: kardeş (IV/42)

ğars: kars (VII/18)

ğarıştı: karıştı (VI/5)

ğarşıya: karşıya (VII/80)

ğartopu: Rus. patates

ğasğon: av gereci (VII/159)

ğaşğaş: kaçkaç, baskı dönemini ifade etmek için kullanılır (IX/35)

ğaş-: kaçmak (X/85)

ğatahlamak: kızmak (MDD)

ğatlı: katlı (VII/43)

ğatlı: ayran (MDD)

ğatmer: sade börek (MDD)

ğavas: kavas (Arp.), koruma görevlisi

ğavga: kavga (VII/228)

ğay-: ateşi yakmak (IX/102)

ğaya: kaya (V/16)

ğayfe: kahve (XV/48)

ğayfeli: kahvaltı (XIII/57)

ğayğana: yağda pişirilen yumurta (MDD)

ğayır-: kayır-, beslemek, sahip çıkmak, ilgilenmek vb. anlamlarda kullanılan bir fiil. (XII/15)

ğaymānan: kaymakla (X/11)

ğaynana: kayınvalide (VI/1)

ğazanlara: kazanlara (IV/26)

ğedecēz: gideceğiz (VII/32)

ğedek: gidelim (VII/177)

gem_inen: gemle, öküzlere veya atlara bağlanan, arpa ile samanı birbirinden ayırmak için kullanılan gereç (X/28)

gemi döğüyörü: arpayı samandan ayırmak için kullanılan bir deyim (X/91)

genceldiyór: gençleşiyor (VII/300)

gendileri: kendileri (VII/61)

gene: yine (IV/22)

genşler: gençler (V/68)

geşmiyór: geçmiyor (VI/2)

gèttik: gittik (I/12)

gèy-: giy- (XII/31)

gèydiriyóruḥ: giydiriyoruz (V/76)

geyíg:geyik (VII/161)

ğıdıl: küçük (MDD)

ğıl: kıl (XII/24)

ğılıcı: kılıcı (VII/230)

ğıllanma: yuvarlanma (MDD)

ğısıdı: kısıktı (IX/29)

ğırğ: kırk (XV/31)

ğırḥ: kırk (V/26)

ğıtlıḥ: kıtlık (VI/167)

ğıyamat: kıyamet (X/69)

ğıymetliydi: kıymetliydi (I/35)

ğız: kız (IV/81)

ğızardı: ısınırdı (IX/113)

ğızdırıyór: kızdırıyor (V/18)

gidişeti: gidişat, yöntem (VII/68)

gilik: ateşin içine gömülerek pişirilen ekmek (MDD)

girende: girdiğinde (VII/165)

ğo-: koy- (IV/63)

ğóbēni: göbeğini (V/13)

ğocuḥ : kaban, mont (MDD)

ğodu: koydu (VIII/149)

ğóğ: gök, renk (V/49)

ğóğnündeyim: gönlündeyim (VI/233)

ğolay: kolay (XVII/8)

ğolhoz (I/8)

ğor: mezar (MDD)

ğórgü: görgü (VI/6)

ğórmedik: görmedik (VI/4)

ğonşuyu: komşuyu (IV/16)

ğonuşuḥ yapıyór: kendi aralarında konuşmak anlamında kullanılan deyim (VII/177)

ğopça: kanca (MDD)

ğor: koyar (IV/26)

ğorğah: korkak (VII/311)

ğorḡularından: korkularından (VII/5)

ğoşat: ev yapımında kullanılan kalın ağaç (MDD)

ğōya: koyuya (VIII/101)

ğoyaḥ: koyalım (VII/152)

ğoy-: koy- (I/12)

ğōyór: koyuyor (VII/230)

ğóyunman: koyunla (VIII/14)

ğoyür: koyuyor (I/34)

gózüne: gözüne (VI/24)

gördüün: gördüğün (I/13)

görfü: köprü (VIII/91)

gözel: güzel (VII/168)

gözel: arpa temizleme aleti (MDD)

gúderdik: inek, koyun yaymak (X/2)

gulaḫlarında: kulaklarında (V/29)

gulluḫ: kulluk (VI/19)

gúlmek: gülmek (VII/299)

gundaḫ: kundak (V/14)

gurban: kurban (IV/71)

gúrcüler: gürcüler (VII/70)

guruluṣu: kuruluşu (VII/1)

guruyór: kuruyor (IV/86)

guṣṣana: tencere (IX/101)

guvatlı: kuvvetli (VII/157)

guyruḫ: kuyruk (V/82)

guzlamak: hayvanların yavrulaması (MDD)

guzu: kuzu (IV/55)

güleṣek: güreşelim (VII/226)

güj: güç (VII/352)

güş: güç (VII/351)

güve: güya (MDD)

-H-

- ḥadar: kadar (III/16)
- ḥalbırdan: elekten (V/26)
- haḥını: hakkını (X/123)
- ḥalē: halay (XVI/37)
- hangırdamak: kabaca gülmek (MDD)
- harmutlamak: ıltmak (MDD)
- ḥaşıl: Damal'a özgü yemek (IX/108)
- havuzamda: hafızamda (VI/21)
- hekā: hikaye (VII/392)
- herg: sürülmüş tarla (MDD)
- 'herkeş: herkes (IV/14)
- herslenmek: sinirlenmek (MDD)
- hêş: hiç (IV/29)
- ḥıngel: kıymasız mantı (MDD)
- ḥışırık: dolunun küçük hali (V/8)
- hızmekêr: hizmetkar (XI/1)
- himdi: şimdi (XII/51)
- hindi: şimdi (IV/11)
- hişbir: hiçbir (II/8)
- hökmeden: hükmeden (VI/85)
- hökünder: hükümdar (VII/141)
- höllüē: höllüğe, kundağın içine konan toprak
- I-**
- Iğralan-: dikkat çek- (VI/ 195)
- ıhlama: tamamen (X/6)

ısırgan: diken (MDD)

ıraat: rahat (XIII/52)

ırahı: rakı (XIII/8)

ıramatlıh: rahmetli (V/2)

-İ-

İbraam: ibrahim (VII/57)

iğilti: ses (VII/360)

ihtiyatlıa: tedbir (IX/1)

ille: ama (X/37)

inē: ineği (IV/85)

inne: iğne (IV/85)

istanbıl'da: istanbul'da (V/46)

istikan: bardak (MDD)

işmar et-: işaret et- (MDD)

itāt: itaat (VI/6)

-K-

kāadını: kağıdını (VI/20)

kēf: keyif (XV/50)

kerğāh: nakış (VII/306)

kerkedenden: Hanak'a bağlı Güneşgören köyünün eski adı. (VII/132)

kesiyirük: kesiyoruz (I/35)

kesmelāş: Damal'a özgü sütlü çorba (IX/108)

kimi: gibi (IV/6)

kismenin: kimsenin (V/57)

úō-: kov- (XII/43)

úoħuma: Eskiden baş örtüsünün tepesinde bulunan kısım (XII/50)

ƙólgıye: gölgeye (V/7)

úomda: küçük oda (VII/98)

ƙóyneƙ: içlik (MDD)

ƙópük: köpük (V/40)

úō'rā: Kore (XIV/10)

ƙórente: dayanıksız, topraktan yapılan evler için kullanılan bir terim (X/110)

ƙóyü: köyü (VII/59)

köçer: göçer (IX/66)

köçürdü: evlendirdi (VI/194)

kömeç: ateşin içine gömülerek pişirilen ekmek (MDD)

küllah: bere (MDD)

kürünü: çeşmenin altında bulunan su kapları (VI/211)

-L-

lal: dilsiz (MDD)

langarlara (III/21)

lazıt: mısır (MDD)

levir: revir (XV/12)

lobya: Rus. fasulye (MDD)

löbetim: nöbetim (X/122)

-M-

maalesi: mahallesi (X/81)

madavra: obezite (V/78)

maḥam: makam (XIII/10)

maış: maaş (XV/68)

mapıs_ettiler: hapis et- (VIII/120)

mā'ra: mağara (II/24)

māmur: memur (I/23)

māşıkahısı: sevgilisi (VII/190)

maviya: muaviye (VIII/137)

maziniyet: mezuniyet (XV/30)

meēle: mahalle (XVII/47)

melmeket: memleket (XV/24)

merek: samanlık (MDD)

mezer: mezar (XVI/17)

mintan: gömlek (MDD)

mōhkem: sağlam (MDD)

mōhtec: muhtaç (XV/69)

mü'bāreēn: mübareğin

müştemlekesi: müstemleke, bir ülkenin sömürmek için hakimiyeti aldığına toprak (VII/72)

-N-

nahır: sürü (MDD)

nālet_olsun: lanet olsun (VIII/152)

neē: niye (XV/14)

neçe: nice (VI/87)

ne t vir: nasıl (X/1)

nezetli: lezzetli (IX/115)

-O-

o a: ona (V/16)

oc a: oca a (VI/184)

o a: ona (V/42)

o ra a o ra a: u ra a u ra a (VI/126)

o un: onun (V/49)

o uyaca m: okuyaca ım (IX/29)

olu :  e medeki suyu aktaran boru (VI/212)

oyna : sevgili (VI/5)

- -

   n :  n n  (V/9)

 le:  yle (I/16)

 lerine:  nlerine (XIII/49)

 r z er: r zg r (V/47)

 te n: ge en g n (XVII/14)

-P-

pa acı: Damal’a  zg  ekmek (IX/78)

padi’  a: padi aha (VII/151)

p ler: ta tan yapılan duvar (VII/77)

pe  un: masa

pe ke : hediye (XIII/4)

pe ledim: kovaladım (VII/166)

pırtı: elbise (MDD)

pijleri: piçleri (VIII/122)

pisik: kedi (MDD)

pişe: hediye (V/52)

pişka: kibrit (I/3)

posgo: posof (VII/40)

poşa: roman halkı için kullanılan bir tabir (MDD)

poşgun: masa (MDD)

pöçük: kuyruk (MDD)

puhar: çeşme (MDD)

-R-

-S-

sā: sana (IV/49)

saarıḥ: sağarız (X/14)

sābım: sahibim (IV/68)

sağa: sana (VI/78)

saḥōl: süpürge (XVI/44)

saldatlarḥinen: askerlerle (II/3)

saj: sac (III/39)

samırsaḥ: sarımsak (V/89)

saral: sarar (IX/107)

sarımtılaḥ: sarımtırak (V/89)

saşgaralı: saskaralı, Hanak'a bağlı Koyunpınarı köyünün eski adı

satan: zaten (VII/311)

satı: zaten (VII/155)

savıştırdın: savuşturdum, yolcu etmek, uğurlamak (VII/95)

saya: Damal'a özgü kadınların giydiği kıyafet

saydan mı: sahiden mi ? (V/59)

sayrad-: saydır- (VI/8)

sazınan (IV/25)

seat: saat (XVII/14)

seki: tahtadan yapılan, duvara dayalı kurulan günümüzdeki koltukların görevini üstlenen gereç. (VII/98)

se'mān: semahın (IV/25)

sennen: senle (IV/41)

seyirli: sihirli (VII/342)

sımışka: Rus. Çekirdek (MDD)

sıraca: verem (MDD)

siğlenmek: saklanmak (MDD)

silor: sınır (MDD)

sitol: sandalye (MDD)

sofet: sohbet (X/115)

soğarıç: soğan (XVII/19)

sohu: sofı (VI/230)

sōra: sonra (IV/26)

souh: soğuk (III/38)

söylemeyeciye: söylemeyeceğine (IV/43)

suvazarı: fark (VII/67)

südünnen: sütle (X/10)

süe: söve, kapının çerçevesi (XVI/43)

süs: süt (I/11)

-Ş-

şadara: büyük gözlü elek (MDD)

şe: şey (VII/140)

şede: şeyde (IX/2)

şèyle: şöyle (IV/41)

şiẖaat: şikayet (XVII/18)

şindi: şimdi (VII/66)

şışlii: şışliği, düğün yemeği (V/1)

şor: tuz (MDD)

şorhuTunu: sütün yağsız hali

şõle: şöyle (II/19)

şörük: salya (MDD)

şüforuydu: şoförüydü (VI/203)

şüşè: şişe (VII/233)

-T-

tablıya: tepsi (IV/15)

taḥıyórlar: takıyorlar (V/1)

tasviye: tavsiye (X/47)

telis: çuval (MDD)

tej: arpayla samanın ayrılmamış hali (X/31)

terefe: tarafa (X/86)

terek: mutfak dolabı (MDD)

terk: atına arka tarafına (MDD)

terkel: tekrar (X/32)

terkisine: arkasına (VII/296)

teskire: tezkere (XV/31)

teşt: sacdan yapılmış leğen (MDD)

tevlíkeli: tehlikeli (III/34)

tez: hemen /V/28)

teze: yeni (V/33)

tırpan: tarladaki otları kesmeye yarayan araç (I/29)

tırış: ishal (MDD)

tırta: Damal'a özgü yoğurttan yapılan çorba (IX/110)

tikeller: diğerler (IV/7)

tof: top (VIII/154)

toħlu: iri yapılı, büyük koyunlar için kullanılan sözcük. (XII/52)

toħu-: doku- (XII/20)

toplanıllardı: topanırlardı (V/71)

toprā: toprağa (I/31)

tor'pā: toprağa (V/17)

töktüm: döktüm (X/122)

tözmeñ: tözmeğın, oy yığını

tuman: pijama (MDD)

tumdün: tumduğun, iki tarla veya yol arasında kalan, hafif yukarıda kalan bölge.

tus-: korkmak (MDD)

Türküveli: Türkiyeli (XII/41)

-U-

uḥādım: ufaktım (V/1)

urda: orada (VII/38)

uṣaḥlarıyz: çocuklarıyz (VII/116)

u_yanda: o tarafta (IV/76)

uzaḥ: uzak (XIII/47)

-Ü-

üḡüd-: öḡüt- (VI/155)

ürküğ-: hayvanları serbest bırakmak (VII/95)

üstüḡüvnen: üstünle (IV/46)

üş: üç (V/67)

-V-

vaḥ: vakit (MDD)

virāna: virane (VII/121)

verecēn: vereceksin (IV/38)

-Y-

yaba: samanı savurmak için kullanılan alet (X/31)

yaḡlıḥ: başörtü (V/72)

yaḡnıṣ: yanlış (VIII/38)

yāḥ: yok (VII/42)

yaḥardıḥ: yakardık (IV/21)

yaḥmaynan: yakmakla (VI/65)

yaldat-: aldat- (VI/83)

yalıḡız: yalnız (VI/111)

yālīḥ: yaḡlık, başörtü (XVI/41)

yamacımıza: karşımıza (VI/8)

yarımlıḥ: yarım altını ifade etmek için kullanılan bir sözcük. (XII/17)

ya'tān: yatağın (VII/102)

yavan: sade (MDD)

yayḥa-: yıka- (V/13)

ya'zā mı: yazar mısın (V/10)

yīyórdıḥ: yığmak (X/30)

yıvardıḥ: yığardık (X/20)

yigirmi: yirmi (II/28)

yōdu: yoktu (VI/128)

yoḥardan: yukarıdan (VI/17)

yolnan: yol ile (VII/84)

yönüḡü: yönünü (IV/38)

yuḥa: ince (V/30)

yurduḥ: yıkardık (V/13)

yururduḥ,: vururduk (X/9)

yūyór: yıkıyor (VI/171)

yüngül: hafif (II/29)

yüreēn: yüreğin (IV/47)

-Z-

zabācaḥ: sabaha kadar (X/4)

zabānan: sabahleyin (I/15)

zabaḥlıḥ: sabahlık (VI/164)

zaḡar: enik, yavru köpek (MDD)

zamanacaḥ: zamana kadar (X/8)

zanki: sanki (IV/24)

zaral: zarar (X/89)

zayíyeti: zayıyat, kayıp (VII/71)

zırza: kilit (MDD)

ziringillinen: fakirlikle (V/11)

zor_inen: zorla (II/4)

zōra: sonra (VIII/127)

EKLER

(Soldan sağı doğru; İsmail Çavuş, Yeter, Aydanur Yaycı; Damal- Yukarı Damal)

(Soldan saĝa doĝru Smbl Deĝirmenci, Aydanur Yaycı; Damal-Dereköy)

(Soldan saĝa doĝru Fadime Daka, Hüsniye Daka, Haydar Daka, Aydanur Yayı; Damal- Aşğı Damal)

(Soldan sağıa doğru Bingüzel Urbay, Alibey Urbay; Damal- Tepeköy)

(Hürü Bektaş, Damal-Samıtka)

(Yakup ERBAŞI; Dereköy, Burmadere, Çimliçayır yayları)

(Soldan sağı doğru Selvi Güntemur, Aydanur Yaycı; Burmadere köyü)

(Soldan sağa doğru Fırat Erbaşı, Hüsniye Yaycı; Damal-Dereköy)

(Mikail Değirmenci, Samıtka- Damal)